TELUGU YAKSHAGAANAALU - NIRMAANA SILPAM

A thesis submitted during June 2011 to the University of Hyderabad in partial fulfillment of the award of a Ph.D. degree in department of Telugu.

Researcher

Konda Reddy Chagam

Supervisor
Prof. B Ramabrahmam

Department of Telugu
School of Humanities
University of Hyderabad
Hyderabad--500 046
Andhra Pradesh
India

తెలుగు యక్షగానాలు - నిర్మాణ శిల్పం

పరిశోధన

కొండారెడ్డి చాగం

పర్యవేక్షణ

ఆచార్య బేతవోలు రామబ్రహ్మం

హైదరాబాదు విశ్వవిద్యాలయం తెలుగు శాఖకు పి.హెచ్.డి. పట్టం కోసం

సమర్పించిన సిద్ధాంత గ్రంథం

2011

కృతజ్ఞతలు

బహుముఖీనమైన విద్వత్తతో సాహిత్య పరిశోధనను సారవంతం చేస్తున్న గురువర్యులు ఆచార్య బేతవోలు రామబ్రహ్మంగారి పర్యవేక్షణ నా పరిశోధనకు లభించడం నా భాగ్యంగా భావిస్తున్నాను. వారికి కృతజ్ఞతా సహిత నమస్కారాలు.

ఈ పరిశోధనకు అవకాశం ఇచ్చిన హైదరాబాద్ విశ్వవిద్యాలయ అప్పటి తెలుగు శాఖాధిపతులు ఆచార్య బేతవోలు రామబ్రహ్మంగారికి, సిద్ధాంత వ్యాస సమర్పణకు అనుమతించిన ఇప్పటి శాఖాధిపతులు ఆచార్య ఎన్. ఎస్. రాజుగారికి . . .

హైదరాబాద్ విశ్వవిద్యాలయం తెలుగు శాఖ అధ్యాపకులు ఆచార్య పరిమి రామనరసింహం, ఆచార్య శరత్ జ్యోత్స్నారాణి, ఆచార్య తుమ్మల రామకృష్ణ, ఆచార్య గండ్ల అరుణ కుమారి, ఆచార్య రేమిల్ల వెంకట రామకృష్ణ శాస్త్రి, డా పిల్లలమర్రి రాములు, డా. దార్ల వెంకటేశ్వర రావు, డా. దేవారెడ్డి విజయ లక్ష్మి, డా. పమ్మి పవన్ కుమార్, డా. బాణాల భుజంగ రెడ్డి, డా.విజయ కుమారి గార్లకు . . .

అట్లే బోధనేతర సిబ్బంది భవానీ శంకర్, కిషన్‌జీలకు. . .

నిరంతరం నా ఉన్నతిని కాంక్షించే తల్లిదండ్రులు ఆదిలక్ష్మమ్మ, పెద్ద బ్రహ్మయ్యలకు.... హైస్కూల్ స్థాయిలోనే నాకు తెలుగు సాహిత్యంపై ఉన్న ఆసక్తిని గమనించి చేరదీసి ఉన్నత చదువులలో చేర్పించి ప్రోత్సహించిన గురువులు జెన్నాబట్ల శేషాచల వాసు గారికి (తెలుగు పండిట్ ఒంగోలు), చిత్రంగా వాసు గారి ద్వారా పరిచయమై ఎప్పుడు కలిసినా సాహిత్య విషయాలను నిశితంగా తెలుపుతూ సలహాలు, సూచనలిస్తూ నిరంతరం నా అభివృద్ధిని కాంక్షించే గురుతుల్యులు డా॥ సి. రామానుజాచార్యులు గారికి ....

ఈ పరిశోధనలో అశ్రద్ధ వహించినప్పడంతా నన్ను తట్టి మేల్కొల్పుతూ, రాసిందే తడవుగా చకచకా అక్షరాలను కూర్చి అందంగా రూపొందించి పెట్టిన నా అర్ధాంగి శ్రీమతి చాగం. శాంతిరెడ్డికి ..., ఇంకా ప్రియమైన తమ్ముళ్ళు పాపిరెడ్డి, సురేష్‌లకు....

ఎప్పడు కన్పించినా పరిశోధన ఎలా నడుస్తుంది అంటూ పలకరించే సీనియర్ మిత్రులు భరత్, గోపాలకృష్ణ, సత్యనారాయణ, భిక్షపతి, శ్రీనివాసులరెడ్డి, మహేంద్రలకు జూనియర్ మిత్రుడైన మోహన్, బచ్చు పవన్ కుమార్‌కు...

ఇతర శాఖల వారైన పి. కల్యాణ్ రెడ్డి, సుధాకర్ రెడ్డి, లక్ష్మణ్, కిశోర్ కుమార్ రెడ్డి, దినేష్‌లకు, నా సహ పరిశోధకులు గౌరీ శంకర్, భానునాయక్, విజయ భానులకు....
బొడ్డపాటి ఆంజనేయులు, కిశోర్, బ్రహ్మాచారి, శ్రీను ఇంకా నా శ్రేయోభిలాషులందరికి. .
ఈ గ్రంధానికి టెక్నికల్ వర్క్‌చేసిన ప్రియ మిత్రుడు గంగాధర్‌కు...

సంకేత సూచిక

భీమ.వి	(భీమసేన విజయము)
కిరాతా	(కిరాతార్జునీయము)
రాజ.రం.వి.వి.నా	(రాజరంజన విద్యా విలాస నాటకము)
తంజా	(తంజాపురాన్నదాన మహానాటకము)
ప్రహ్లా.చ	(ప్రహ్లాద చరిత్ర)
శివ.సుం.పరి	(శివకామసుందరీ పరిణయము)
అన్న.పరి	(అన్నపూర్ణా పరిణయము)
హే.నా.స్వ	(హేమాబ్జ నాయికా స్వయంవరం)
పూత.	(పూతనాహరణం)
పారిజాత.	(పారిజాతాపహరణము)
విజ. చం. వి	(విజయరాఘవ చంద్రికా విహారము)
విజ. కల్యా	(విజయ రాఘవ కల్యాణము)
వాసంతి. పరి	(వాసంతికా పరిణయం)
వి.వి	(వివేక విజయము)
చిత్ర.మా	(చిత్రకూట మాహాత్మ్యము)
బాల.కృ.లీ.విలా	(బాలకృష్ణలీలా విలాసము)

విషయ సూచిక

పుట

1. తెలుగు యక్షగానాలు - పుట్టు పూర్వోత్తరాలు 1-26
   - 1.1 యక్షశబ్దం
   - 1.2 యక్షజాతి
   - 1.3 యక్షగానం - ప్రాచీనత
   - 1.4 జానపద కళ - ఆవిర్భావం
   - 1.5 తంజావూరు, రాచపాళయం తెలంగాణ యక్షగానాల సామాజిక చారిత్రక నేపథ్యం
   - 1.6 యక్షగాన సదృశ క్రీడలు
   - 1.7 యక్షగానం - సాధారణ లక్షణాలు
2. యక్షగాన నిర్మాణ శిల్పం - పరిశీలన 27-39
   - 2.1 నిర్మాణమంటే
   - 2.2 యక్షగాన రచన నిర్మాణం
   - 2.3 శిల్పమంటే
   - 2.4 సతీపతిదాన విలాసము - శిల్పాను శీలన
   - 2.5 నాటక పంచ సంధులు - వివరణ
   - 2.6 ప్రహ్లాద చరిత్రము - పంచ సంధి నిర్వహణ
3. యక్షగానం - నాటక నిర్మాణ శిల్పం 40-86
   - 3.1 పౌరాణిక నాటక నిర్మాణ శిల్పం
   - 3.2 చారిత్రక నాటక నిర్మాణ శిల్పం
   - 3.3 సాంఘిక నాటక నిర్మాణ శిల్పం
   - 3.4 కాల్పనిక నాటక నిర్మాణ శిల్పం
   - 3.5 తెలుగు యక్షగానాలు - రస శిల్పం
   - 3.6 తెలుగు యక్షగానాలు - వర్ణన శిల్పం

4. యక్షగానాలు - పాత్రనిర్మాణ శిల్పం 87-109

4.1 పాత్ర నిర్మాణ చిత్రణ

4.2 పౌరాణిక పాత్రలు

4.3 చారిత్రక పాత్రలు

4.4 సాంఘిక పాత్రలు

4.5 కాల్పనిక పాత్రలు

4.6 జానపద పాత్రలు

5. యక్షగానం - ప్రదర్శన శిల్పం 110-128

5.1 తంజావూరు - తెలంగాణ యక్షగానాల ప్రదర్శన విధానం

5.2 యక్షగానంలో ఆహార్యం

5.3 రంగస్థలం

5.4 యక్షగానం - ప్రదర్శన శిల్పం

6. యక్షగానం - సమాజ ప్రతి ఫలన శిల్పం 129-140

6.1 యక్షగానం - సామాజికాంశాలు

6.2 ముగింపు

7. యక్షగానం - లయా వైవిధ్య నిర్మాణ శిల్పం 141-168

7.1 విఘ్నేశ్వర ప్రార్థన

7.2 సరస్వతీ ప్రార్థన

7.3 మహా విష్ణు ప్రార్థన

7.4 పార్వతీ పరమేశ్వర ప్రార్థన

7.5 కైవారం

7.6 సంకల్పం

7.7 పద్య నిర్మాణ వైవిధ్యం

7.8 అష్టకం

7.9 మార్గ సంగీత సంప్రదాయం

7.10 దేశి సంగీత సంప్రదాయం

7.11 భాష

8. సింహావలోకనం 169-173

ఉపయుక్తగ్రంథసూచి 174-177

మొదటి అధ్యాయం

తెలుగు యక్షగానాలు - పుట్టు పూర్వోత్తరాలు

రెండవ అధ్యాయం

యక్షగాన నిర్మాణ శిల్పం - పరిశీలన

మూడవ అధ్యాయం

యక్షగానం - నాటక నిర్మాణ శిల్పం

నాలుగవ అధ్యాయం
యక్షగానాలు - పాత్ర నిర్మాణ శిల్పం

ఐదవ అధ్యాయం

యక్షగానం - ప్రదర్శన శిల్పం

ఆరవ అధ్యాయం

యక్షగానం - సమాజ ప్రతి ఫలన శిల్పం

ఏడవ అధ్యాయం

యక్షగానం - లయా వైవిధ్య శిల్పం

సింహావలోకనం

DECLARATION

I, KONDA REDDY CHAGAM hereby declare that this thesis entitled "TELUGU YAKSHAGAANAALU- NIRMAANA SILPAM" submitted by me under the guidance and supervision of Professor B.RAMABRAHMAM is a bonafide research work. I also declare that it has not been submitted previously in part or in full to this University or any other University or Institution for the award of any degree or diploma.

Date: /6/11 (Konda Reddy Chagam)

CERTIFICATE

This is to certify that the thesis entitled "TELUGU YAKSHAGAANAALU NIRMAANA SILPAM" submitted by KONDA REDDY CHAGAM bearing Regd No. 08HTPH09 in partial fulfillment of the requirements for the award of Doctor of Philosophy in Telugu is a bonafied work carried out by him under my supervision and guidance.

The thesis has not been submitted previously in apart or in full to this University or any other University or institution for the award of any degree or diploma

Prof. B. Ramabrahmam
Research Supervisor

Head
Department of Telugu
University of Hyderabad

Dean
School of Humanities
University of Hyderabad

1. తెలుగు యక్షగానాలు - పుట్టుపూర్వోత్తరాలు

1.1 యక్షశబ్దం

యక్షగాన మంటే యక్షుల పాట అని సామాన్యార్థం. మొట్టమొదట మన వేదాలలో యక్ష శబ్దం పరమాత్మపరంగా వాడబడింది.

"కోను గౌః కపక ఋషిః
కిము ధామ కా ఆశిష
యక్షం పృథివ్యామేక
వృదేకర్తుః కతమోనుసః" (అధర్వ వేదము, 8-9-25)

"విశ్వమంతటినీ నడిపించేవాడు, ఈ బ్రహ్మాండాకార రథాన్ని లాగేవాడు., అద్వితీయమైన అధ్యక్షస్థానంలో ఉన్నవాడు, సర్వాన్ని ధరించేవాడు, ఋతువుల మొత్తాన్ని వ్యవస్థీకరించిన వాడు ఎవడో! అతడే యక్షుడు. అనగా పరబ్రహ్మ " అని అర్థం.

వేదాల్లో యక్షశబ్దం పరమాత్మ పరంగా వాడటం వల్ల యక్షగాన మనే శబ్దానికి పరమాత్మను కీర్తించడమనే అర్థాన్ని భావించవచ్చు. .ఇలా వేదాల్లో యక్ష శబ్దం ఉండటం వలన ఆనాడే యక్షగానమనే రూపక ప్రక్రియ ఒకటి ఉందన్న ఆలోచనను రేకెత్తిస్తుంది..

1952-56 మధ్య కాలంలో " ఆంధ్ర యక్షగాన వాఙ్మయ చరిత్ర " పై పరిశోధన చేసి ఆంధ్ర విశ్వవిద్యాలయం నుండి యస్వీ జోగారావు గారు డాక్టరేటు పట్టాను పొందారు. ఆ గ్రంథంలో వారు యక్ష శబ్దానికి సంబంధించి కొన్ని అర్థాలిచ్చారు. వాటిని ఇక్కడ ప్రస్తావిస్తాను.

జైమినీయ బ్రాహ్మణంలో యక్ష శబ్దానికి ఒక విచిత్రవస్తువనే అర్థముంది. గుహ్యసూత్రాల్లో యక్షులకొక విశిష్టమైన జాతీయతా ప్రతిపత్తి లేదు. ఇందులో యక్షులు భూతాదులను ఆవాహనం చేస్తారన్నట్లు కన్పిస్తుంది. మానవ గుహ్యసూత్రాల్లో వారికి రోగగ్రహావేశ శక్తి ఉన్నట్లు పేర్కొనబడింది.

బౌద్ధ సారస్వతంలో యక్షులు నీతి ప్రవక్తలుగా, రక్షక శక్తులుగా కనిపిస్తారు. బౌద్ధ శిల్పాల్లో యక్ష, యక్షిణులు ద్వార పాలక ప్రతిమలుగా వర్ణింపబడ్డారు. డా॥ ఆనంద కుమార స్వామి అభిప్రాయం ప్రకారం వారు కామ రూపులు, దయాళువులు , రక్షణ చణులైన రణశూరులని తెలుస్తుంది.

మోనియర్ విలియమ్స్ తన సంస్కృతాంగ్ల నిఘంటువులో ఋగధర్వవేద వాజసనేయ సంహిత ఆధారాలనుబట్టి యక్షులను అప్రాకృత జీవులని భూతప్రేత పిశాచాది గణాలలో చేరేవారని చెప్పబడింది. ఇంకా ఇతర ఆధారాలను బట్టి వారు కుబేరుని అనుయాయులని, పులస్త్య పులకః కశ్యపాది బ్రహ్మ పుత్రులని, సదసచ్ఛక్తి సంపన్నులని తెల్పడం జరిగింది. (ఆంధ్రుల యక్షగాన వాఙ్మయ చరిత్ర. పే -1-5)

వాల్మీకి రామాయణంలోయక్షత్వం అనేది అమరత్వంతో పాటు ఒక దివ్యప్రసాదం వంటిదని చెప్పారు(3.11.94). మహాభారతంలో రాజసగుణప్రధానులైన మానవులు యక్షరాక్షసులను కొలుస్తారని వుంది(6,41.4). అందులో యక్ష ప్రశ్నల ఘట్టం పరిశీలిస్తే యక్షులు ధర్మపరాయణులని, జిజ్ఞాసువులని తెలుస్తుంది.

ఇతిహాసాలలో వారిని శైలజల వన దేవతలుగా పేర్కొన్నారు. బ్రాహ్మణ, బౌద్ధ, జైన సారస్వతాలలో వారిని దేవయోనులుగా , రాక్షసకల్పులైన రాజస శక్తులుగా పేర్కొన్నారు. భట్టి కావ్యంలోని ఒక సందర్భంలో "యక్షాశ్చాపి పణాయంతి తద్విభూతిం గృహేగృహే" అనే వాక్యాన్ని బట్టి యక్షులు స్తోత్ర పాఠకులని తెలుస్తుంది. మేఘసందేశంలో యక్షులు సంగీత సాధకులుగా ,నృత్య గీతాభిలాషులుగా సూచింపబడ్డారు. వారు మానవులని శ్రీ.వి.ఆర్.ఆర్. దీక్షితారు తమ "రామాయణమున దక్షిణ హిందూ దేశ" మనే వ్యాసంలో రాక్షసులకు ముందు సింహళదేశాన్ని యక్షులు పాలించారని, బలిచక్రవర్తిసేనానైన'సుమాలి' యక్షులనోడించి రాక్షసరాజ్యం స్థాపించారని చెప్తూ, యక్షజాతి రాక్షసజాతిలోభాగమని, రాక్షసరాజ్యం అంతరించటంతో మరలా అక్కడ యక్షులే రాజ్యాన్ని పాలించారని కూడా తెల్పడం జరిగింది. 'మహావంశ' మనే గ్రంథం ప్రకారం కూడా క్రీ పూ 5వ శతాబ్ది వరకు అక్కడ యక్షులు రాజ్యాన్ని పాలించారని చెప్పారు. (ఆంధ్ర యక్షగాన వాఙ్మయ చరిత్ర. పు .5-6)

కీ.శే సురవరం ప్రతాపరెడ్డిగారు తన 'ఆంధ్రుల సాంఘిక చరిత్ర'లో వారు ఆక్షస్ (oxus) నదీ ప్రాంతం వారో, యచీ(yuchi) అనే మంగోలు జాతి వారో జక్షార్డస్ (JAXARTS) ప్రాంతం వారో అయి ఉంటారని భావించారు. (ఆంధ్రుల సాంఘిక చరిత్ర పు.195) ఏది ఏమైనప్పటికి యక్షుని గురించి ప్రాచీనమైన ఆధారాలన్నీ ఊహాకందనివి.

1.2 యక్షజాతి

యక్షశబ్దం ప్రాకృతంలో ఎక్కలుగా, తెలుగు కన్నడలలో జక్కులుగా ప్రయోగంలో ఉంది. యక్షుడనగా పరమాత్మ. అంటే పరమాత్మను గూర్చి ఆటపాటలాడేవారే యక్షులు. వారినే తెలుగులో జక్కులుగా పిలుస్తారు. క్రీడాభిరామంలో "జక్కులపురంధ్రి, కామవల్లీ మహాలక్ష్మి కైటభారి వలపు పాడుచు వచ్చినది." (క్రీడాభిరామం పు-135) అంటే జక్కుల పురంధ్రి జక్కుల జాతికి లేదా వర్గానికి చెందిన మహిళ అని తెలుస్తుంది. జాతి శబ్దం కన్నడ తమిళభాషల్లో కులవాచకంగా వ్యవహారంలో ఉంది. తెలుగులో కూడ కొండజాతి, కొరవజాతి, జక్కులజాతి మొదలైన శబ్దాలున్నాయి. యస్వీ జోగారావుగారు కూడా యక్షజాతి, కొరవజాతి అని తమ సిద్ధాంత గ్రంథంలో యక్షులను జక్కుల జాతిగా పరిగణించారు.

శివరాత్రి మొదలైన ఉత్సవాల్లో గాన కళారూపాల్లో పాల్గొని కామరూపులుగా, విచిత్ర వేషధారులుగా, యక్షులుగా ప్రజలకు కనిపించి యక్షజాతిగా గుర్తింపు పొందారని ఊహించారు.అంతేగాక శివుడు యక్షులను పిలిచి జక్కుల ముద్రలు వేసి, సంగీత సాధనాలిచ్చి ఈ ఆటపాటల్ని ప్రచారం చేసేందుకు నియమించారని కూడ తెలిపారు. ఇంకా యక్షులకు రాజు కుబేరుడని ,కుబేరుడు శివ సఖుడని, ఆ కారణంగా యక్షులకు ,శైవానికి సంబంధం కనిపిస్తుందని,కన్నడ దేశంలోని టెక్కలగానలు శ్రీశైలాది శివాలయాలకు వచ్చేవారని వారు తెలుగు దేశంలో స్థిరపడినందువలన జక్కులవారు అయ్యారని కూడ వారు భావించారు. పైగా పంచాగ్నుల ఆదినారాయణ శాస్త్రిగారి జక్కుల శబ్దం దేశ్యమే అనే వాదాన్ని నిరాకరించి యక్షులే జక్కులుగా పరిగణనకెక్కారనుట సమంజసం. వారింకా జక్కుల పురంధ్రి, అక్కలు, జక్కిణులు, యక్షకన్యలు, యక్షకామినులు, యక్షనాట్యము, యక్షవనితల పాట తదితర శబ్దాల పూర్వాపరాలను వివరించారు (ఆంధ్రయక్షగాన వాఙ్మయ చరిత్ర. పు. 17-25)

యక్షరాత్రిని యశోధరుని జయమంగళ వ్యాఖ్యానంలో ద్యూత క్రీడగా పేర్కొన్నారు. 'జక్కరత్తి' అనే పదం హేమచంద్రుని దేశినామమాలలో కనిపిస్తుంది. అది దీపావళి రాత్రిగా, అదే అక్షరాత్రిగా, యక్షరాత్రిగా పరిణమించిందని డా॥ యస్వీ జోగారావుగారి గ్రంథం వల్ల తెలుస్తుంది.

ఈ యక్షగాన కళారూపం గురించి ప్రసిద్ధ నాట్యాచార్యులు అయ్యంకి తాండవ కృష్ణగారు ఇలా పేర్కొన్నారు. "యక్షులు ఒక జాతి వారు. వారు గానం చేసేవి యక్షగానాలు. యక్షులు అనే సంస్కృత పదమే జక్కులుగా రూపాంతరం చెందిందన్న అభిప్రాయం వెలిబుచ్చారు. మొదట్లో ఈ జక్కులనే వారు యక్షగానాలను ఏక పాత్రాభినయంగా ప్రారంభించారని క్రమంగా అవి బహువేషధారణగా మారాయని మరికొందరు పేర్కొన్నారు". (కర్నాటి కళాదర్శనమ్. పు.60)

ఇలా యక్షులు యక్షజాతి, యక్షరాత్రి తదితర శబ్దాలు బహుళప్రచారం పొందడానికి యక్షగానమే కారణం. ఆ యక్షగానం వివిధ తెలుగు గ్రంథాలలో ప్రయుక్తమయింది.

1.3 యక్షగానం ప్రాచీనత

సంస్కృత నాటక పక్రియ తెలుగులో ఆవిర్భవించటానికి ముందే తెలుగులో కొన్ని నాటకాలు ప్రచారంలో ఉన్నట్లు తెలుస్తుంది. నన్నయ భట్టు ఆంధ్రమహాభారతంలో రాజరాజనరేంద్రుడు నన్నయతో "ఉదాత్త రసాన్విత కావ్య నాటక క్రమములు పెక్కుసూచితి" (ఆంధ్రమహా భారతం) నన్నాడు.

పాల్కురికి సోమనాథుడు పండితారాధ్య చరిత్రలో " ప్రమదపురాతన పటుచరిత్రముల, క్రమమంద బహునాటకము లాడువారు..." (పండితారాధ్య చరిత్ర) అన్నారు. వారేమరొకచోట " కరమర్థి నూరూర సిరియాళ చరిత్ర పాటలుగా గట్టి పాడెడువారు, అటుగాక సాంగభూషాంగ క్రియాంగ, పటు నాటకంబుల నటియించువారు" (బసవ పురాణం) అని కూడా రచించారు. క్రీడాభిరామ రచయిత కూడా "లెస్సగాగ కిరాట ఈలేమ చరిత, మాడుదురు నాటకంబుగ నవనిలోన" (క్రీడాభిరామం) అని చెప్పారు. ఓరుగల్లును (నేటి వరంగల్) రాజధానిగా చేసుకొని 1125నుండి 1325 వరకు 200 సంవత్సరాల పాటు పాలించిన కాకతీయుల కాలంలో యక్షగానం మొదలైన కళాప్రక్రియలు జానపదాల్లో ఉన్నాయని పరిశీలకులు వివరించారు. అందుకు కారణం పాల్కురికి సోమనాథుడు, శ్రీనాథుడు, అల్లసాని పెద్దన తదితర కవులు అనంతర కాలంలో తమ రచనల్లో యక్షగానం గురించి ప్రస్తావించడమే.

కాకతీయుల సామ్రాజ్యపతనానంతరం, ఆ సామ్రాజ్య వైభవాన్ని పేర్కొంటూ ఓరుగల్లు నగర ప్రాశస్త్యాన్ని వివరిస్తూ రెండు పాత్రల మధ్య మాటలతో వర్ణిస్తూ సాహిత్యరూపంలో జాలు వారిన వీధినాటకం క్రీడాభిరామం. యక్షగానానికి వీధి భాగవతం అనే పేరు కూడా ఉంది. అలా క్రీడాభిరామం వీధినాటకంగా ఆవిర్భవించింది. యక్షగానం, వీధిభాగవతం, వీధినాటకం ఈ మూడుపదాలు వేరైనప్పటికీ కళారూప ప్రక్రియగా ఒకే రూపాన్ని సంతరించుకొన్నాయి.

క్రీ.శ 16వ శతాబ్దిలో వచ్చిన 'సుగ్రీవ విజయం' యక్షగాన వాఙ్మయ చరిత్రలో విశిష్ట స్థానాన్ని ఆక్రమించుకొన్నది. రుద్రకవి తర్వాత సుమారు ఒక శతాబ్ది వరకు యక్షగాన రచన సుగ్రీవ విజయం మార్గంలోనే సాగింది. "యక్షగానం రసవత్ ప్రబంధమనటానికి సుగ్రీవ విజయం ఒక ఉదాహరణ" అని చింతా దీక్షితుల గారి అభిప్రాయం, యక్షగానం ప్రధానంగా జానపదుల వినోదార్థమై వారికి పురాణేతిహాసాలందలి కథలను వ్యాఖ్యానించి చెప్పేందుకు ఉద్భవించి క్రమంగా తంజావూరు రాజుల సమకాలి కేతివృత్తాన్ని స్వీకరించి ప్రాబంధిక మర్యాదలను మార్గరూప పద్ధతులను స్వీకరించిందని ఆచార్య బిరుదురాజు రామరాజు గారి అభిప్రాయం. (డా॥ ఆర్. అనంత పద్మనాభరావు సుగ్రీవ విజయం పీఠిక పు-6). ద్రవిడ దేశం దృశ్యప్రబంధ విశేషమైన కొరవంజి (కురవంజి) నుంచి యక్షగానం ఆవిర్భవించినట్లు వేటూరి ప్రభాకర శాస్త్రిగారు 'సుగ్రీవ విజయమనే' యక్షగాన గ్రంథానికి ఆయన రాసిన పీఠికలో తన అభిప్రాయాన్ని వ్యక్తం చేశారు.

తెలుగు సాహిత్యంలో అక్కడక్కడ కన్పిస్తున్న ఇలాంటి ప్రయోగాల వలన తెలుగువాళ్ళు నిరంతరం నాటకాలు ఆడుతున్నట్లు తెలుస్తుంది. కాని ఈ నాటకాల స్వరూపం ఏంటో స్పష్టంగా తెలియదు. వాళ్ళు ఉపయోగించిన సాహిత్యం కూడా

చరిత్రకారులకు అందలేదు. అందువల్ల ప్రచారంలో ఉన్న తెలుగువారి దేశీయ ప్రక్రియగానే భావించవచ్చు. అయితే సంగీత లయ తాళాలకనుగుణమైన ప్రక్రియగా ఆయా గ్రంథాలలోని ప్రస్తావనను బట్టి అది యక్షగానంగా భావించారు. కాబట్టే ఇది తెలుగువారి మార్గ సాహిత్యంతోపాటే ఎదిగింది అనటానికి అవకాశంఉంది. అంతేకాక క్రీడాభిరామంలో జక్కులపురంధ్రి ఆటపాటల విశేషాలను వర్ణించడం వలన నన్నయ కాలం నుండి కొనసాగిన నాటకాలన్నీ ఈ యక్షగాన ప్రక్రియకు సన్నిహితం అని కూడా భావించవచ్చు.

సీ॥ కోణాగ్ర సంఘర్షి ఘుమఘుమధ్వని తార
కంఠ స్వరంబుతో గౌరవింప
మసిబొట్టు బోనాన ననలు కొల్పిన కన్ను
కొడుపుచే దాటించు నెడపదడప
శ్రుతికి నుత్కర్షంబు జూపంగ వలయుచో
జెవిత్రాడు బిగియించు జీవగట్ట
గిల్కుగిల్కున మ్రోయు కింకిణీ గుచ్ఛంబు
తాళమానంబుతో మేళవింప
రాగమున నుండి లంఘించు రాగమునకు
నురుమ యూరుద్వయంబుపై నొత్తిగిల్ల
కామవల్లీ మహా లక్ష్మికైటభారి
వలపు పాడుచు వచ్చె జక్కుల పురంధ్రి" (క్రీడాభిరామం పు-135)

శ్రీనాథుని భీమేశ్వరపురాణంలో మొదటి సారిగా ' యక్షగానం ' సమస్త పదంగా కనిపిస్తుంది .ఇది 1430 ప్రాంతంలో వచ్చింది. " కీర్తింతు రెద్దాని కీర్తి గంధర్వులు గాంధర్వమున యక్షగాన సరణి" (భీమేశ్వర పురాణం ఆశ్వాసం3, పద్యం-65). సంస్కృత భీమేశ్వర పురాణంలో లేని ఈ మాట తెలుగులో ఉన్నందువల్ల ఆనాటికే యక్షగానాలు బహుళ ప్రచారంలో ఉన్నాయని తెలుస్తుంది. ఇలా యక్షగాన శబ్దం విరివిగా ప్రయోగంలో ఉన్నందువల్ల శ్రీనాథుని కాలం నుండి ఆంధ్ర దేశమంతటా యక్షగానాలు ప్రదర్శితమౌతున్నాయని చెప్పకోవచ్చు. ఆంధ్రదేశంలోనేగాక, విజయనగర రాజ్యపతనానంతరం తంజావూరు రాజుల చేత పోషింపబడిన ఆంధ్ర సరస్వతి, అక్కడ కూడా యక్షగాన ప్రక్రియ కళాసౌందర్యాన్ని వ్యాపింపచేసింది.

1.4 జానపద కళ ఆవిర్భావం

మానవజాతి చరిత్ర ఎంత ప్రాచీనమైందో జానపద కళల చరిత్ర కూడా అంత ప్రాచీనమైంది.జానపద కళల ఆవిర్భావ వికాస స్వరూపాలు తెలుసుకోవాలంటే మానవ

జాతి పరిణామాన్ని , జీవన విధానాన్ని , సాంఘికస్థితి గతులను ఆనాటి మత విధానాన్ని తెలుసుకోవాలి. యక్షగానం ఒక జానపద కళ. చారిత్రకంగా చూస్తే ఆదిమానవుడు ఆధునిక మానవుడుగా పరిణామం చెందడానికి వేల సంవత్సరాల కాలం పట్టింది. ఈ పరిణామ క్రమంలో మానవుడు వరుసగా

1. ఆస్ట్రోపిథికస్ austropithecus 2. సినాంత్రోపస్ sinantropus

3. రామాపిథికస్ ramapithecus 4. పిథియోకాంథ్రోపస్ pitheocantropus

5. నియాండర్తల్ neanderthalaid 6.హోమోసెపియన్స్ homosepiens గా పరిణామం చెందాడు. ఈ హోమోసెపియన్స్ జాతి నేటి ఆధునిక మానవజాతి లక్షణాలు కలిగిన జాతిగా స్థిరపడింది. ముఖ్యంగా నియాండర్తల్, హోమోసెపియన్స్ దశల్లోని మానవుల జీవన విధానంలో సంభవించిన అనూహ్యమైన సంఘటనల ఫలితంగా జానపదకళలు ఆవిర్భవించాయని చరిత్ర చెప్తుంది.

ఇలా మానవ ప్రగతి పరిణామానికి మొదటిమెట్టు శిలాయుగం, అది క్రీస్తు పూర్వం యాభైవేల సంవత్సరాల నుండి ఐదువేల సంవత్సరాల వరకు కొనసాగింది. అంటే1. ప్రాచీనశిలాయుగం 2. మధ్యశిలాయుగం 3. నవీనశిలాయుగం. వీన్నే కొందరు అరణ్యజీవనదశ అని, అనాగరికదశ అని, నాగరికదశ అని అన్నారు. ఈ మూడు యుగాల్లోని మానవ జీవన పరిణామంలో భాగంగా మానవుడు జానపద కళలను సృష్టించే ప్రయత్నం చేశాడు. అలా పరిణామం చెందిన మానవుల్లో భారతీయులకు వేదాలు ప్రమాణాలైనవి. ఉపనిషత్తులు, ఆరణ్యకాలు వాటి అనుబంధాలైనవి. బ్రహ్మవిష్ణుమహేశ్వరులు అధిష్టాన దేవతలైనారు. ఇలా వేదవాఙ్మయం వర్ధిల్లింది. వీటిని మార్చి, నూతన విషయాలు చేర్చి, మానవ జీవిత గమనాన్ని మిళితం చేసి ధర్మాన్ని బోధించే దిశగా, ప్రాకృత జనులకు ఉపయోగకారిగా వ్యాసుడు పురాణాలు రూపొందించాడు.అవి శైవ వైష్ణవ పరంగా చెప్పబడినవి.ఇలా పురాణ వాఙ్మయం ప్రవర్తిల్లింది.

యుగాలు గడిచినవి. వేద సంప్రదాయం చెదరలేదు. చరిత్రకాలం వచ్చింది. మతవిప్లవం బయలుదేరింది. జైన, బౌద్ధులు వేదాన్ని తిరస్కరించారు. వాటినే చార్వాక మతాలంటారు. ఇవి ఉత్తర భారతదేశాన్ని ముంచెత్తినవి. దక్షిణదిశగా పయనించి తీవ్ర ప్రచారం చేశాయి. ద్రావిడ దేశంలో పౌరాణికాలు వెలుగుచూశాయి. నాయనార్లను శివభక్తులు శైవమతాన్ని, ఆళ్వారులు అను విష్ణుభక్తులు వైష్ణవ మతాన్ని ప్రచారం చేశారు. ఇలా వేదమతం విడిపోయింది. ఇది క్రీ.శ 6వ శతాబ్దం నాటి విషయం. జైన , బౌద్ధ,శైవ, వైష్ణవ మతాల నడుమ వేదమతం సన్నగిల్లుతున్న సమయంలో 'కుమారిల భట్టు' అను ఆంధ్ర పండితుడు రంగంలోకి వచ్చి జైన బౌద్ధాలను వాగ్వాదంలో ఓడించి వేద

ప్రామాణ్యాన్ని పెంచి పూర్వ మీమాంసను రాశాడు. తర్వాత ఎనిమిదవ శతాబ్దంలో శంకరుడు అద్వైత మతాన్ని , పదకొండవ శతాబ్దంలో రామానుజుడు విశిష్టా ద్వైతాన్ని స్థాపించారు. తెలుగు సాహిత్యంలో కవులు 11వ శతాబ్దంనుండి వైష్ణవ శైవమతాల పరంగా కావ్యాలు రాయడం జరిగింది. 16వ శతాబ్దంలో వైష్ణవకవులు ఎక్కువైనారు.

1.5 తంజావూరు, రాచపాళయం తెలంగాణ యక్షగానాల సామాజిక, చారిత్రక నేపథ్యం

1. 5-1 తంజావూరు

విజయనగర సామ్రాజ్యం దక్షిణ దిశ మొత్తాన్ని ఆక్రమించి ఉన్నతమైన స్థితిలో వున్నప్పుడు తమిళదేశంలోని తంజావూరు, మధుర, చెంజి రాష్ట్రాలను నాయకరాజులు సామంతులుగా పాలించారు. క్రీ.శ. 1530ప్రాంతంలో తంజావూరుమండలం అలజడికి గురైంది. ఇది విజయనగరానికి దూరంగాఉండటం వలన పరిస్థితిని అదుపు చేయడానికి అచ్యుతరాయులకు విశ్వాసపాత్రుడు , సమర్థుడైన చెవ్వప్ప నాయకుణ్ణి తంజావూరు పాలకునిగా నియమించాడు. అంతే కాకుండా అచ్యుతరాయుల మరదలైన మూర్తిమాంబను చెవ్వప్పనాయకునికిచ్చి బంధుత్వం కలుపుకున్నాడు.చెవ్వప్ప నాయకుడు అతి సమర్థతతో అల్లర్లను అణచి వేసి రాజ్యాన్ని సుస్థిరం చేశాడు. మధుర, చెంజి రాజ్యాలతో స్నేహభావాన్ని పెంపొందించుకున్నాడు. రాజ్యాలన్నింటికీ కేంద్రమైన విజయనగరం మహమ్మదీయుల దండయాత్ర వలన పతనావస్థకు చేరుకుంటున్న సమయమది. ఐతే ప్రజాభివృద్ధే ధ్యేయంగా వీరి పాలన కొనసాగింది. వీరు సంగీత, నృత్యాది కళలను పోషించినట్లు ఆధారాలు లేవు. అలా చెవ్వప్ప నాయకుడు క్రీ.శ 1535 నుండి 1563 వరకు పాలించాడు.

చెవ్వప్ప మూర్తిమాంబలకు అచ్యుతప్ప నాయకుడు జన్మించాడు. అతను క్రీ.శ 1563 లో తంజావూరు రాజ్యసింహాసనమెక్కి క్రీ.శ 1580 వరకు పరిపాలించాడు. చారిత్రకంగా వీరి పాలనలో కలహాలు లేకుండా ప్రజలు సుఖంగా జీవనాన్ని సాగించారు. శ్రీరంగనాథస్వామి ఆలయానికి ప్రాకారాన్ని గోపురాన్ని కట్టించి గొప్ప పరాక్రమవంతుడనే కాకుండా గొప్ప భక్తి తత్పరుడని కూడా చాటుకొన్నాడు. ఇతడు క్రీ.శ 1596 వరకు జీవించాడు. అచ్యుతప్ప నాయకుని కుమారుడు రఘునాథ నాయకుడు. ఇతడు తంజవూరు నాయక రాజులలో అగ్ర గణ్యుడు. క్రీ. శ 1580-1630 మధ్యకాలంలో

తంజావూరిరాజ్యాన్ని పాలించాడు. రఘునాథ నాయకుడు సింహాసనం ఎక్కేనాటికే విజయనగరంలో అంతర్యుద్ధం జరుగుతుంది. క్రీ.శ 1595లో గోల్కొండ నవాబు మహమ్మద్ కులీ కుతుబ్‌షా 'పెనుగొండ'ను ముట్టడించాడు. అప్పుడు తండ్రి సలహామేరకు రఘునాథ నాయకుడు వెంకటపతి రాయలకు సహాయంగా యుద్ధం చేసి శత్రు వర్గాన్ని ఓడించి పేరు ప్రఖ్యాతులను, రాజుల అభిమానాన్ని సంపాదించాడు.

కావేరీ నది సముద్రంలో కలిసేచోట దేవీకోట అనే జలదుర్గముంది . ఆ దుర్గాన్ని సోలగప్ప నాయకుడు (చోళగుడు) పరిపాలిస్తుండేవాడు. చోళగుడు స్త్రీలను నానారకాల హింసించడం, నరబలిలో శత్రువులను మొసళ్లకు ఆహారంగా వేయడం వంటివి చేసేవాడు. వాటిని చూడలేక సైన్యాన్ని పంపి చోళగుడిని బంధించాడు. అప్పటినుండి రఘునాధ నాయకుడు ' సాధిత సముద్రాంతర ద్వీపుడు '(నాయక రాజుల చరిత్ర కళా సంస్కృతి పు.20) అనే బిరుదును పొందాడు. చెవ్వప్ప నాయకుని కాలం నుండి పోర్చుగీసు వారు తంజావూరు నాయక రాజులకు శత్రువులుగా మారి రాజ్యంలో అరాచకాలను సృష్టించసాగారు. వీరినెదుర్కోడానికి రఘునాధుడు డచ్చివారి సహాయంతో యుద్ధ మెలకువలను సైన్యానికి నేర్పించాడు. పోర్చుగీసువారు, నేపాలీల విషయంలో రఘునాధుడు నేపాలీలకు సహాయపడ్డాడు. అందుకే " నేపాల భూపాల స్థాపనాచార్యుడు" (నాయక రాజుల చరిత్ర కళా సంస్కృతి పు-21) అనే బిరుదు పొందాడు. ఇలా నిరంతరం పోరాటాల్లో మునిగి తేలుతూ రఘునాధ నాయకుడు సంగీతం, నృత్యం, సాహిత్యాది కళాపోషణ అద్భుతంగా చేశాడు . సంస్కృతంలో మంచి పండితుడు. ఆశు కవిత్వంలో పండితులను, ద్విపదలో పామరులను మెప్పించాడు. రఘునాధ నాయకుడు క్రీ.శ 1630 లో మరణించాడు.

రఘునాధ నాయకుని కుమారుడు విజయరాఘవ నాయకుడు క్రీ.శ 1633 లో తంజావూరు సింహాసనాన్ని అలంకరించాడు. మధుర, చెంజి నాయకులు శ్రీరంగరాయలపై తిరుగుబాటు చేసినప్పుడు ఇతడు కూడా తండ్రిలాగే విజయనగరసామ్రాజ్యం పక్షాన నిలబడి మధుర, చెంజి నాయకులను ఓడించాడు. ఆనాటి నుండి విజయరాఘవునికి " జీర్ణ కర్ణాట సామ్రాజ్య సింహాసన స్థాపనా చార్య" (పూతనా హరణము పు. 43-44) అనే బిరుదు ఏర్పడింది. విజయ రాఘవ నాయకుడు గొప్పపరాక్రమవంతుడు. ఎటువంటి శూరుడునైనా ఎదిరించగల మర్మం తెలిసినవాడు. ఇతడు కదనరంగంలో ఎంత ప్రతాపాన్ని ప్రదర్శించాడో, కవనరంగంలో అంత ప్రతిభను ప్రదర్శించిన సవ్యసాచి. విజయ రాఘవనాయకుని కాలం సంగీత నృత్య నాటక సాహిత్యాది

కళలకు శారదా పీఠమైంది. విజయరాఘవునికి కళాపోషణ వ్యసనంగా మారి చివరికి రాజ్యాన్ని కూడా కాపాడుకోలేక క్రీ.శ 1673 లో పుత్రునితో కలిసి హతుడయ్యాడు.

తనపై తిరుగుబాటు చేసిన లింగమనీనికి విజయ రాఘవ నాయకుడు ఆశ్రయమిచ్చినందున చొక్కనాథుడు ఆగ్రహించి దండెత్తి వచ్చి విజయరాఘవుని, అతని కుమారుడైన మన్నారుదాసుని వధించి తంజావూరు రాజ్యాన్ని తన మధుర రాజ్యంలో కలుపుకొన్నాడు.

విజయ రాఘవుని కాలంలో యక్షగానం ఉచ్ఛదశకు చేరుకుంది. స్వయంగా అతనే పూతనాహరణం, విప్రనారాయణచరిత్ర, కాళియమర్దనం, కృష్ణవిలాసం, ప్రహ్లాద చరిత్ర, రఘునాథనాయకాభ్యుదయం, అనే యక్షగానాలు, ద్విపద కావ్యాలు రాశాడు. ఈయన తన యక్షగానాల్లో కొన్ని మార్పులు చేశాడు. విజయ రాఘవుని కుమారుడు 'మన్నారు దేవుడు ' 'హేమాబ్జనాయికా స్వయంవరం' రాశాడు.రాజాస్థానంలోని కవులు కూడా యక్షగానాలు రాశారు. కొమరుసు వెంకటపతి సోమయాజి 'విజయరాఘవ చంద్రికావిహారం' రాశాడు. కోనేటి దీక్షితుడు విజయ రాఘవ కళ్యాణం, పురుషోత్తమ దీక్షితుడు తంజాపురాన్నదాన మహానాటకం మొదలైనవి రచించారు.

తర్వాత తంజావూరుకు చొక్కనాథుని సవతి తమ్ముడు అళగిరి పాలకుడైనాడు. అళగిరి సమర్థుడు కాదు. కనుక విజయరాఘవ నాయకుని కొలువులోని ఉద్యోగియైన రాయసం వెంకన్న బిజాపూరు సేనాని ఏకోజీ సహాయంతో అళగిరిని తొలగించి మన్నారుదాసు కుమారుడైన చెంగమల దాసును సింహాసనం ఎక్కించాడు. అయితే చెంగమలదాసు తన దుష్పరిపాలనతో రాయసం వెంకన్న అభిమానాన్ని కూడా కోల్పోయాడు. అందువలన ఏకోజీ సేనాని చెంగమల దాసును తొలగించి , తంజావూరు నాక్రమించాడు. ఏకోజీ శివాజీ సవతి తమ్ముడు . దీనితో తంజావూరులో మహారాష్ట్ర రాజుల పాలన ప్రారంభమైంది. నాయకరాజుల పాలన అంతరించినప్పటికీ వారి కళాసేవను మాత్రం మహారాష్ట్ర రాజులు కొనసాగించారు. మహారాష్ట్రులైనా వీరు యక్షగానాలకు చేసినసేవ మరువలేనిది. ఛత్రపతి శివాజీకి సవతి తమ్ముడైన ఏకోజీ కుమారుడు 'శాహజీ' (క్రీ.శ 1684-1712) ఇరవై యక్షగానాలు రాశాడు. శాహజీ సోదరుడు తుళజరాజు(క్రీ.శ.1728-30)రాసినవి శివకామసుందరీ పరిణయం, రాజరంజనవిద్యావిలాసం.తుళుజరాజు కుమారుడైన ఏకోజీ విఘ్నేశ్వర పరిణయం రాశాడు. తంజావూరు మహారాష్ట్ర రాజులలో చివరి వాడైన శివాజీ 'అన్నపూర్ణా పరిణయం' రాశాడు.

1. 5-2 రాచపాళయం

17వ శతాబ్దిలో ఆంధ్ర క్షత్రియ రాజకులంలో జన్మించిన వరదరాజు 'రాజపాళయం' పురాన్ని పరిపాలించాడు. ఇతనినే కుమార పెద్దిరాజు అని కూడా అంటారు. ఇతని భార్య వెంకటాంబ . వీరికి వెంకటరాజు, కృష్ణమరాజు అని ఇద్దరు కుమారులున్నారు. కృష్ణమరాజుకి పెద్దమాంబ, రంగమాంబ అని ఇద్దరుభార్యలున్నారు. కృష్ణమరాజుకు పెద్దమాంబకు పుట్టినది సింగరాజు, కృష్ణమరాజుకు రంగమాంబకు పుట్టింది కుమార పెద్దిరాజు. రాజకవులంటే రాజులై రాజ్యపాలన చేస్తూ కవిత్వం చెప్పినవారు. ఈ రాజకవులు ఏయే రాజ్యాలు పరిపాలించారో తెలియడం లేదు. 1 "వరదనృపతి" 2 వెంకటాధిపుడు 3. "కృష్ణనృపతి" అన్న పేర్లను బట్టి రాజ్యాలేలిన వారేనని చెప్పవచ్చు . సీతా కళ్యాణం , పారిజాతాపహరణం, సావిత్రి యక్షగానం రాసిన గొట్టుముక్కల వారు క్షత్రియ వంశీయులు. చంద్రవంశక్షత్రియులు, ధనుంజయగోత్రులు. 'పారిజాతాపహరణం' యక్షగానం షష్ఠంతాల్లో ఆ కృతి పతియైన శ్రీరామచంద్రుడు 'పాళెముశ్రీరామునకును' అని రాయడం జరిగింది. రాచపాళయంలో ఆనాడు వెలసివున్న శ్రీరామచంద్రునికి ఆ యక్షగానం అంకితమిచ్చారు

మరో ఆధారమేంటంటే గొట్టుముక్కల వంశానికి చెందిన రాజకుటుంబాలు నేటికీ రాజపాళయంలో వున్నాయి. ఆ కుటుంబికులు సాహిత్యాదికళల్లో ఆసక్తి అభినివేశం కలిగివున్నారు. కనుక వీరి పూర్వులే యక్షగాన కర్తలనుట సమంజసం. రాజపాళయం తెలుగు రాజుల ఆంధ్రక్షత్రియుల చరిత్రకు, మధుర నాయక రాజుల మూల చరిత్రకు పరస్పర సంబంధముంది. అరియనాధ మొదలియార్ అనే యువకుణ్ణి శ్రీకృష్ణదేవరాయలు విశ్వనాధ నాయకునికి సలహాదారునిగా పంపించాడు. అతడు బహుముఖ ప్రజ్ఞాశాలి. అరియనాధుడు , విశ్వనాధుడు కలిసి దేశాన్ని 72 పాళయములుగా విభజించారు. ఒక్కోపాళెం ఒక్కొక్కపాళెగాని అధీనంలో వుండేది. ఉత్తరాది నుండివచ్చిన తెలుగు రాజులకి ఒకపాళెం ఇచ్చారు. అదే రాజపాళయం.

1. 5- 3 తెలంగాణ

తెలంగాణను కులీ కుతుబ్‌షాహీ రాజులు వశపరచుకున్నాక , వీరి వంశంలో 5వ వాడైన 'మహమ్మద్ కులీ కుతుబ్‌షా' హైదరాబాద్ నగరాన్ని నిర్మించాడు.హైదరాబాద్‌ను 'భాగమతి' పేరున 'భాగ్యనగరం' గా పిలవసాగారు. అంతేగాక ఔరంగజేబు దక్కన్‌పై దండయాత్ర చేసి కుతుబ్‌షాహీ వంశాన్ని నాశనం చేశాడు. అప్పుడుకట్టబడినదే 'హైదర్‌మహల్' . ఈ పేరుతోనే 'హైదరాబాద్' అని నామకరణం జరిగింది.

ఔరంగజేబు గోల్కొండను జయించి అసఫ్‌జాహీ వంశంలో ఒకరిని గోల్కొండకు సుబేదారుగా నియమించాడు. కానీ అది ఎక్కువ కాలం నిలవలేదు. 'అసఫ్‌జాహీ' తన పేరున ఒక వంశాన్ని రాజరికంలోకి తెచ్చుకొన్నాడు. ఈ అసఫ్‌జాహీ రాజులే 7 తరాల వరకు గోల్కొండ రాజ్యాన్ని పాలించారు.

అసఫ్‌జాహీలలో 'చిన్‌ఖలిజ్ ఖాన్' ప్రఖ్యాతుడు. ఇతడు గోల్కొండను క్రీ. శ. 1713 నుండి నిజాం బిరుదుతో పాలించసాగాడు. ఇతని అధీనంలోని 16 సుభాలు (జిల్లాలు) తెలంగాణ ప్రాంతంలో (గోల్కొండ) రాజరికంలో పరిపాలించాడు. ఆ కాలంలోనే ఫ్రెంచివారు తూర్పు దక్కన్ పీఠభూమిని కైవసం చేసుకున్నారు. ఇదే సందర్భంలో నిజాం అలీఖాన్ ఇంగ్లీషు వారిని ఆశ్రయించి ఫ్రెంచి వారిని తరిమి కొట్టాడు.

ఈ సమయంలో ఔరంగజేబు తన పరిపాలన సౌలభ్యం కోసం రాజధానిని ఔరంగాబాద్ నుండి హైదరాబాద్‌కు మార్చుకున్నాడు. అప్పటి నుండి తెలంగాణ జిల్లాలు అసఫ్ జాహీ వంశీయుల అధీనంలో ఉన్నాయి. వీరు సుమారు 200 సం॥ రాలు రాజ్యం చేశారు. ఆ తరువాత ఉస్మాన్ అలీఖాన్ 1911 నుండి1950 వరకు గోల్కొండ రాజ్యాన్ని పాలించాడు.

నిజాం నవాబు నిరంకుశ పాలనలో రాజభాషగా ఉర్దూ అధికార పీఠాన్ని అలంకరించినప్పటి నుండి తెలుగు భాషకు కడగండ్లు మొదలైనాయి. జాతీయోద్యమానికి శంఖం పూరించిన కృష్ణా పత్రిక తర్వాత, అదే లక్ష్యసాధనతో సాంస్కృతిక పునరుజ్జీవన ధ్యేయంతో 'గోల్కొండ' పత్రిక రంగ ప్రవేశం చేసింది. ఈ మధ్యకాలంలోనే అపూర్వమైన సాంస్కృతిక ప్రచార సాధనంగా 'యక్షగానం' ఆనాడు ప్రముఖపాత్ర నిర్వహించింది. జక్కుల కథ, వీధి భాగవతం, హరికథ, భామాకలాపం, కొరవంజి, యక్షగానం ఇలా ఇంచుమించు ఒకే విధమైన కళారూపం అయిన యక్షగానం సాంస్కృతిక పరిరక్షణలో నిర్మాణాత్మకమైన పాత్ర పోషించింది.

సంగీత , సాహిత్య కళారంగాలను ఆదరించి పోషించి, ప్రోత్సహించిన కాకతీయ సామ్రాజ్యం పతనమైన తర్వాత తెలంగాణా ప్రాంతం బహమనీ సుల్తానులు, ఆ తర్వాత కులీకుతుబ్‌షా వంశీయుల చేతుల్లో వారి పాలనలో అతలాకుతలమైనటువంటి చారిత్రక నేపథ్యం గురించి ముందే చెప్పాను. .తర్వాత నిజాం నవాబుల పాలన ప్రారంభమయ్యేంత వరకూ అంటే 18 వ శతాబ్ది ప్రారంభానికి ముందు కాలంలో ఎందరో కవులూ, కళాకారులూ, సంఘసంస్కర్తలు తెలుగు గడ్డమీద జన్మించారు. కానీ వీరిలో ఎవరూ యక్షగాన ప్రస్తావన చేయలేదని చరిత్ర చెబుతుంది . కంచర్లగోపన్న యక్షగానాల బాణీలలో చాలా కీర్తనలు రాశాడు.

మన దేశ సాంస్కృతిక వికాసంలో భాగమైన తెలుగు ప్రజల సాంస్కృతిక వికాసానికి అడ్డంకిగా నిలిచిన ఈ చారిత్రక దుష్పరిణామాల కాలంలోనే తెలుగు నేలపై ఆవిర్భవించిన యక్షగానాలు, రామాయణ భాగవత, భారతాది కథాంశాలతో కూడిన 'వీధి భాగోతం' కళారూపాన్ని ప్రజాబాహుళ్యంలోకి తీసుకెళ్ళారు. ఈ దశలో వెలువడిందే 'అంబికావాదము'.

తెలంగాణ జిల్లాల్లో నిజాం రాజులు, దండనాధులు,సైన్యాధిపతులు, దేశపాండ్యులు, కరణాలు, పోలీస్ పటేల్, మాలీష్ పటేల్, ఇతర ధనాధి పతులు, నవాబులు, సుబేదారులు, తాలూకా దారులు అనేవారు ప్రజలను పన్నుల పేరు మీద హింసించ సాగారు. పన్నులు కట్టని వారిని చెట్లకు కట్టేసి కొట్టారు. వారి పశువులను వేలం వేశారు. ఇంటిలోని కంచు వంటి సామానులను అర్రాస్ చేశారు. ఇంట్లోని ఆడపిల్లలను నానారకాలుగా హింసించారు. ప్రజలను భయభ్రాంతులను చేయసాగారు.

ఇటువంటి ఘోరకృత్యాలకు అలవాటుపడిన రాజోద్యోగులు, సైనికులు, ప్రజలను నానా రకాలుగా హింసలుపెట్టసాగారు. ఈ నేపథ్యంలో ప్రజల్లో ఐకమత్యం లేక బాధపడుతూ ఉండేవారు. ఇట్టి తరుణంలో తెలంగాణ జిల్లాల్లో ప్రజాకవులు, అచలకవులు, సంకీర్తనాచార్యులు - ఇంకా అనేక మౌఖిక కవుల సాహిత్యం తెలంగాణలో వ్యాపించింది.తెలంగాణ ప్రజల మనోభావాలను పల్లె జనులకు వ్యక్తీకరించుటకు, బాధల నుండి బయటపడి తన సంస్కృతిని, సంప్రదాయాలను కాపాడుకొనుటకు, ఉనికిని రక్షించుకొనుటకు, యక్షగానాలు పుట్టినవి.

ప్రజలు నిజాంరాజును వారి అధికారులను ప్రత్యక్షంగా ఎదుర్కొన లేరు. కావున వారు యక్షగాన సాహిత్యం ద్వారా ప్రజలకు చైతన్యాన్ని కల్పించారు. ఈ చైతన్యమే యక్షగాన రచనకు పునాది.

క్రీ.శ. 18 వ శతాబ్ది ఉత్తర భాగం నుండి తెలంగాణలో యక్షగాన రచన మొదలైంది. క్రీ.శ. 1780ప్రాంతంలో శేషాచలకవి ధర్మపురి రామాయణం, రాపాక శ్రీరామ కవి ఆధ్యాత్మ రామాయణం రెండూ, తెలంగాణలో మొదట వచ్చిన యక్షగానాలుగా డా॥యస్వీ జోగారావు నిర్ధారించారు. 19వ శతాబ్ది పూర్వభాగాన కొన్ని యక్షగానాలు వచ్చినవి. తాడిపర్తి లక్ష్మణదాస కవి ప్రహ్లాద నాటకము, శేషభట్టరు కృష్ణమాచార్యుని రంభానలకూబర విలాసము ,గడ్డం రామదాసుని విప్రనారాయణ చరిత్రము, ప్రభావతీ విలాసము, కాళీయ మర్దనము, తిరునగరి వెంకట దాసు కపిల దేవహూతి చరిత్రము, 19వ శతాబ్దిలో విరివిగా యక్షగానాలు వచ్చినవి. 20 వశతాబ్దిలో తెలంగాణలో యక్షగానాల సంఖ్య శతాధికమైంది. ఈ శతాబ్దిలో తెలంగాణ యక్షగాన కవులలో శ్రీ చెర్విరాల భాగయ్య

గారిని చెప్పి మరొకరిని చెప్పాలి. ఇతడు మొత్తం 34 యక్షగానాలు రాసాడు. ఇంకా వేముగంటి శ్రీనివాసకవి సత్యహరిశ్చంద్ర, గాజుల స్వామిదాసు- స్వరోచ్చుపాఖ్యానము, ఈరబత్తిని నరసింహులు మదన విజయము, బూర్గుపల్లి సోదర కవుల రచనలు మొదలైనవి.

ఈ విధంగా తెలంగాణ యక్షగానాలు చాలా తక్కువ కాలంలోనే ఎక్కువ పరిణతిని పొందినవి. తెలంగాణ యక్షగానాలు ఎక్కువగా ప్రదర్శనకు యోగ్యమైనవి. వీటిని ఊరూర తిరిగి ప్రదర్శించారని తెలుస్తుంది.

1.6 యక్షగాన సదృశ క్రీడలు

1.6-1 హరికథ

యక్షగానాన్ని పోలి, కొంచెం అటు ఇటుగా ఉన్న యక్షగానాలు, వీటికి అంతర్భాగమని భావించడానికి వీలున్న కొన్ని జానపదకళలున్నాయి. ఇవి కొన్ని జానపద కళలుగా గాక ప్రజాకళలుగా కనిపించవచ్చు. చిందు తదితర కళలు చిందు యక్షగానంగా, హరికథా యక్షగానంగా పిలవబడుతున్నాయి. అజ్జాడ ఆదిభట్ల నారాయణదాసుగారి మతం ప్రకారం హరికథకు యక్షగానానికి భేదం లేదు. వారు తమ "ప్రహ్లాద చరిత్ర "మనే హరికథ అవతారికలో ఆ విషయాన్ని బలపరిచే ఒక పద్యం రాశారు.

సీ॥"ఘన శంఖమోయన కంఠంబు పూరించి
మేలుగా శ్రుతిలోన మేళవించి
నియమము తప్పక నయఘనంబుల పెక్కు
రాగ భేదంబుల రక్తి సల్పి
బంతు లెగిర్చిన పగిది కాలజ్ఞతన్
జాతి మూర్ఛనలొప్ప స్వరము బాడి
చక్కని నృత్యముల్ సర్వరసాను కూ
లంబుగ నభినయంబు జేసి
స్వకృత మృదు యక్షగాన ప్రబంధ సరణి
వివిధ దేశంబులంబిన్న పెద్దలు గల
బలు సభల హరిభక్తి నుపన్యసింప
లేని సంగీత కవితాభి మాన మేల..." (ఆంధ్రుల యక్షగాన వాఙ్మయ చరిత్ర. పే-76)

హరికథ ప్రధానంగా హరికి సంబంధించింది కావడం, రాగ, తాళ, లయ భేదాలతో అనురక్తిని కలిగించే పాటలుండటం,సర్వరసానుకూల అభినయానికి అవకాశముండడం

వలన హరికథాపితామహులు రెండింటికీ అభేదాన్ని పాటించారు. కాబట్టి జానపద సాహిత్య రూపక ప్రక్రియలలో యక్షగానానికి సన్నిహితమైన కళలను పరిశీలించాల్సిన అవసరం వుంది.

1.6-2. కొరవంజి

తెలుగు వారి మొట్టమొదటి కళా రూపంగా " కొరవంజి" నే ప్రస్తావిస్తారు. వినోద కాలక్షేపానికై ఆటపాటలు ఆడే ఎరుకలసాని కొరవంజియని, నృత్య విశేషంలోని ఒక అడుగు కొరవంజియని, గంతులు చిందులు అన్నట్లుగానే కొరవంజి కూడా అదే అర్థాన్ని ఇస్తుందని శ్రీ మిక్కిలినేని రాధాకృష్ణమూర్తి తమ ఆంధ్ర నాటక రంగ చరిత్ర పు-17లో తెలిపారు. పుణ్యక్షేత్రాలలో ఉత్సవాల సందర్భంలో స్వామిదర్శనార్థం వచ్చి పోయే యాత్రికులకు వినోద ప్రదర్శనలిచ్చే కురవలే కురవంజులుగా మారారు. వీరు ప్రధానంగా విష్ణుకథలే పాడేవారు. ఒక పద్ధతిలో ప్రదర్శింపబడే కొరవంజి యక్షగాన కళారూప వికాసానికి ప్రాథమిక దశలోని నృత్యక్రీడగా భావించడానికి అవకాశముంది. ఎరుకల వాళ్ళతో ప్రారంభమైన ఈ కళ తర్వాత ఇతరులు కూడా ప్రదర్శించే స్థాయికి ఎదిగింది. అలా ఎదిగిన కొరవంజిలో యక్షగాన వికాసానికి అవసరమైన బీజాలన్నీ కన్పిస్తాయి.

కొందరు కవులు కొరవంజుల పేరుతో యక్షగానాలు రాశారు. 'గిరిరాజకవి, రాజమోహన కొరవంజి. ఈయన చాలా యక్షగానాలు వెలువడిన తర్వాత ఇది రాశాడు. అంటే యక్షగానాల్లో ఒక తరగతికి చెందిన నాటకాలనే కొరవంజులని పేర్కొనాలన్నాడు. నేలటూరి వెంకటరమణయ్య (దాక్షిణాత్యాంధ్ర సాహిత్యం పుట-84).

1.6 -3.బొమ్మలాటలు

ప్రపంచంలో ఏదో ఒక పేరుతో అతి ప్రాచీన కాలం నుండి తోలు బొమ్మలాటలు ప్రజాదరణ పొందుతూనే ఉన్నాయి. పాల్కురికి సోమనాధుడు

"భారతాది కథల చీర మఱుగుల
నారంగ బొమ్మల నాడించువారు."

అని బొమ్మలాటలను ప్రస్తావించాడు. ఇందులో బొమ్మలకు, ప్రేక్షకులకు మధ్య తెర అడ్డంగా ఉంటుంది. అది తెల్లగాను, పలచగాను ఉండటం వలన తెర లోపలి బొమ్మలు సామాజికులకు స్పష్టంగా కన్పిస్తాయి. కథలోని పాత్రలను వర్ణ చిత్రాల ద్వారా చూపించడం ఇందులో ప్రత్యేకత.

తోలు బొమ్మలాటల్లో యక్షగానాల వలె పాటలు, గేయాలు, పద్యాలు, దరువులు ఉంటాయి. సంభాషణలు వచనంలో, గేయరూపంలో నడుస్తాయి. ఇష్టదేవతా స్తుతి

రెండింటిలో సమానంగా ఉంది. తోలు బొమ్మలాటల్లో, బంగారక్క, కేతిగాడు, గాంధోళిగాడు మొదలైన హాస్య పాత్రలుంటే యక్షగానాల్లో వికటాంగుడు, కుండోదరుడు మొదలైనవి ఉన్నాయి.

బొమ్మలాటలు మొదట మూకనాట్యంగా ప్రారంభమై నర్తకులు పాత్రానుగుణంగా వేషాలు వేసి ధరించి ప్రదర్శిస్తుంటే కొందరు కథను వినిపించేవారని తర్వాత ప్రదర్శన- నృత్యం, సంభాషణ తామే నిర్వహించారని ఆ 'మూకనాట్య'మే యక్షగానంగా పరిణమించిందని నేలటూరి వెంకట రమణయ్య (మధుర తంజావూరు నాయక రాజుల నాటి ఆంధ్ర వాఙ్మయ చరిత్ర పుట.83-85) అభిప్రాయం.

అయితే నేడు బొమ్మలాటలు- యక్షగానాలు వేటికవే వేర్వేరుగా చెలామణిలో ఉన్నవి. పాత్రానుగుణంగా తోలు బొమ్మలను తయారు చేయడానికి కళాత్మకత- అనుభవం చాలా అవసరం. జింక, దుప్పి, మేక, గొర్రె మొదలైన వాటి చర్మాలను కత్తిరించి, రంగులు పూసి, జిగురు పూసిన దారంతో బొమ్మల అవయవాల ముఖ్య భాగాలకి కలపి కుట్టి వాటిని లాగుతూ ప్రదర్శిస్తారు.

1.6 - 4. వీథినాటకాలు

కూచిపూడి భాగవతుల ప్రదర్శనలకే ఆంధ్రదేశంలో వీథి నాటకాలని పేరు. కూచిపూడి బృందాలు పగటి వేషాలే వేసి తిరిగేవారు.మొదట్లో కేవలం భాగవత కథాగానమే ప్రధానంగా ఉన్నట్లు తెలుస్తోంది. ఇప్పడు కూచిపూడి భాగవతులే గాక ఇతరులుకూడా "పగటి వేషాలు"వేసి "వీథి భాగోతాలాడు"తున్నారు. ఆ ఆటలోని ఆహార్యాలు దాదాపు యక్షగానానికి దగ్గరగా ఉంటాయి. ప్రజల దృష్టిలో "వీథి భాగోతానికి యక్షగానానికి తేడాలేదు. కూచిపూడి భాగవతుల ప్రదర్శనలకు, దాసరి బుడిగ జంగాల ప్రదర్శనలకు కొంతభేదం కన్పిస్తుంది. పాత్ర ప్రవేశంలో, కథాగమనంలో కొంత భేదమున్నా యక్షగానసమగ్ర వికాసానికి, నిర్మాణానికి వీథి నాటకాలు బాగా దోహదం చేశాయని చెప్పవచ్చు.

1.6 -5 గొల్ల సుద్దులు

కాటమరాజు కథల్ని, కృష్ణలీలల్ని ప్రచారం చేసిన వారిని సుద్దులని, గొల్ల సుద్దులని పిలిచేవారు. కొమ్ముల్నీ వీరణాల్ని (పెద్దడోళ్లను)వాయిస్తూ, శంఖాల్ని పూరిస్తూ గొల్లసుద్దులు ఆటలాడుతారు. సామాజిక విషయాలే ఎక్కువగా ప్రస్తావిస్తూ ఆధునిక కాలంలో సాగే గొల్ల సుద్దులకు, కాటమ రాజుకథలు , కృష్ణలీలల్ని చెప్పే గొల్ల సుద్దులకు తేడా ఉంది. ఐనా చెప్పే ధోరణిలో కనిపించే అభినయరాగాది సాదృశ్యాల చేత యక్షగాన సమగ్ర నిర్మాణానికి గొల్ల సుద్దులు కూడా దోహదం చేశాయని చెప్పవచ్చు.

1.6 -6 కోలాటాలు

ప్రస్తుతం విరివిగా ప్రచారంలో ఉన్న జానపద కళాప్రక్రియ కోలాటం. ఇందులో రెండు కోలలను రెండు చేతులతో పట్టి రకరకాల పద్ధతిలో అడుగులు వేస్తూ జంటలు, జంటలుగా పెద్దసంఖ్యలో పాల్గొంటూ కోలలను తాకిస్తూ, అందుకనుగుణంగా పాటలను పాడుతూ ఆడే ఆట కోలాటం. కోలలకు మారుగా చెక్కలు పట్టుకొని భజనలు చేసే పద్ధతులలో కూడా యక్షగాన గీతాల బాణీలు కన్పిస్తాయి.

ఇలా ఒగ్గుకథ, శారద కథ, పిచ్చు కుంట్లకథలు, చిందులాట, జోగినీ ఆట, బవనీలు, చిరుతల భజనలు మొదలైన కళలు యక్షగాన ప్రక్రియకు అతి సన్నిహితంగా ఉంటాయి. బుర్రకథల్లో కూడా యక్షగాన బాణీలకు దగ్గరగా ఉన్న లయలున్నాయి. కానీ బుర్రకథ ఇటీవలి కాలానికి చెందిందే.

1.6- 7 చిందు యక్షగానం

తెలంగాణలోని జానపదకళా రూపాల్లో ఇది యక్షగానంలాగా ఉంటుంది.నృత్యంలో 'చిందు' అనేది అడుగు విశేషంగా భావిస్తాం. ఈ నృత్య విశేషాన్ని ప్రదర్శించే వాళ్లను చిందుల వాళ్లంటారు. తమ ఇలువేల్పయిన ఎల్లమ్మను కొలిచి పాటలు పాడుతూ, అభినయిస్తూ పగటి పూట మాత్రమే వీళ్ళు ప్రదర్శనలిస్తారు. ఈ చిందుల వాళ్ళు ఉపయోగించే పరికరాలు, పాటలు, బాణీలు, దరువులు అన్నీ యక్షగానాన్నే పోలి ఉంటాయి. అందువలన దీన్ని "చిందు యక్షగానం" అంటారు.

మొత్తం మీద ఆంధ్రదేశంలో శివకథలుగా, విష్ణుకథలుగా, వేదాంత సంబంధమైనవిగా, యక్షగానాలు వందల సంఖ్యలో వున్నట్లు తెలుస్తుంది కాని అవి ప్రస్తుతం లభ్యం కావటం లేదు. ఐనా యక్షగాన కళారూపంలోని పాత్రల స్వభావాల్ని, ప్రాంత భేదాలను బట్టి వీటిని యక్షగానాలనీ, కురవంజిలని , వీథినాటకాలనీ పేర్కొన్నారు. ప్రజా వాఙ్మయం ఒక జీవనది. ఈ నది ప్రవహించని చోటే లేదు. అది ప్రవహించిన ప్రదేశాలు పరిశీలించి చూస్తే దేశీయమైన తెలుగు జానపద వాఙ్మయ సంపద మనకు తెలుస్తుంది.

యక్షగాన కళారూపం ఒక్క ఆంధ్ర దేశంలోనే గాక పొరుగునున్న తంజావూరు రాజులచేత కూడా పోషింపబడి బహుళ ప్రచారం పొందినట్లు అర్థమౌతుంది. తమిళభాష వ్యవహారంగా ఉన్న ఆ ప్రాంతంలో తెలుగు భాషకూ, తెలుగు సాహిత్య వికాసానికి "తంజాపురాంధ్ర యక్షగానం" ఎంతగానో దోహదపడింది.

ప్రధానంగా యక్షగానకళారూపం విషయానికి వస్తే భారత , భాగవత, రామాయణాది ఇతిహాస కథలను జనసామాన్యంలోకి తీసుకెళ్ళాలని కళాభిమానులు,

సంస్కృతి పరిరక్షణాభిలాషులు, తదితర విజ్ఞులు ఆలోచించారు. అలా బుడిగ జంగాలుగా, దాసర్లుగా, ఔత్సాహిక కళాకారులుగా యక్షగానాన్ని భుజానికెత్తుకున్నారు. ఆ ఇతిహాసాల్లోని కథలను, వానిద్వారా ధర్మాధర్మ విచక్షణా జ్ఞానాన్ని , నైతిక ప్రవర్తనతో కూడిన బుద్ధిజీవులుగా ప్రజలను రూపొందించడానికి యక్షగానకళారూపం కొత్తకొత్త పరవళ్ళు త్రొక్కింది.

1.7 యక్షగానం -సాధారణ లక్షణాలు

ప్రారంభ యక్షగానాలైన " సుగ్రీవ విజయం " మొదలైన వాటికి ఆ తర్వాత వచ్చిన యక్షగానాలకు కొంత తేడా కన్పిస్తుంది. యక్షగాన ప్రారంభదశలో సంస్కృత నాటక సంప్రదాయ పద్ధతులను అనుసరించారు. ఏ కళా రూపమైనా కాలానుగుణంగారాజకీయ సామాజిక పరిస్థితుల వల్ల మార్పు చెందుతూ ఉంటుంది. హిందూ రాజులు తర్వాత ముస్లిం పాలకులు అనంతరం బ్రిటిషు పాలన ఇలా జరిగిన పరిణామ క్రమంలో ఆయా పాలకుల ఇష్టాలు ఆదేశాల మేరకు కథారూపాలు కొత్త సంప్రదాయాలను తమలో ఇముడ్చుకున్నాయి.

యక్షగాన గ్రంధాలలో కొన్ని సాధారణ లక్షణాలను సాహిత్య , కళారూపాల పరిశోధకులు పరిశీలించి వాటి సాదృశ్యాన్ని వివరించారు. మొత్తం మీద యక్షగానాలలో పదములు, దరువులు, యేలలు ధవళంబులు, త్రిపుట, జంపె, ఏకతాల, రుసలు ద్విపదలు పద్యగద్యాలు ఉంటాయని బహుముఖ పరిశీలనలో విజ్ఞులు అభిప్రాయపడ్డారు.

యక్షగానం లేదా వీథినాటకం ప్రార్థనతోనే ప్రారంభమౌతుంది సహజంగా ఏ కళారూపమైనా ప్రార్థనతో ప్రారంభించడం అనాదిగా వస్తున్న ఆచారం. ఈ విషయంలో యక్షగానానికి మినహాయింపు లేదు.కొన్ని యక్షగానాల్లో సుకవిస్తుతి, కుకవినింద కూడా ఉన్నట్లు తెలుస్తుంది.

ప్రారంభదశ నుండి వికాశ దశవరకు అంటే 15 శతాబ్ది ప్రారంభంనుండి 20 వ శతాబ్ది తృతీయ పాదం చివర వరకు వచ్చిన యక్షగానాలను పరిశీలిస్తే కొన్ని సర్వసాధారణమైన లక్షణాలు కన్పిస్తాయి. కాని.. యక్షగాన లక్షణాన్ని ఏ గ్రంధం కూడా ఇది అని సమగ్రంగా నిర్వచించలేదు. శ్రీరంగ మాహాత్మ్యంలో కట్టా వరదరాజు "యక్షగానం కవితాధోరణితో నడిచే కథా ప్రక్రియ" (నాట్య కళ మే 1970 పుట-9) అని మాత్రమే పేర్కొన్నాడు.

1550 ప్రాంతం వాడైన చిత్రకవి పెద్దన యక్షగానంలో పదములు, దరువులు, ఏలలు, ధవళంబులు మంగళ హారతులు, శోభనంబులు, ఉయ్యాలలు, జోలలు, జక్కులరేకు పదంబులు, చందమామ సుద్దులు, అష్టకంబులు, ఏక, ద్విపద, త్రిపద, మొదలైనవి ఉంటాయని "లక్షణ సారసంగ్రహం"లో తెలియ జేశాడు. (నాట్యకళ. మే 1970 పే-9)

1150 ప్రాంతం వాడైన అప్పకవి త్రిపుటరేకులు, జంపెరేకులు, రచ్చరేకులు, అటతాళపదములు, అర్థచంద్రికలు యక్షగాన కృతులలో ఉంటాయని, అవన్నీ రగడ భేదాలేయని అప్పకవీయంలో పేర్కొన్నాడు.

వృషభగతి త్రిపుట రేకంఘ్రి యుగమగు
దుదనేడు లఘువులు తొలగ జేయు
జంపె రేకునకు లక్షణము ద్విరదగతి
యగుకడ నొకలఘు వందుమాన
రచ్చ రేకగును దురగవల్గయుగతి
మఱియేక తాళియౌ మధురగతిని
అట తాళమున మాత్ర లంఘ్రి కిర్వదినాల్గు
నాల్గింట విరతి పద్నాలుగింట
నిలుచు నర్థింపు నర్ధచంద్రికలు దీన
యక్షగానాది కృతులలో నార్యులిడిన
రగడ భేదంబులివి యౌను రమ్యచర్య
లలితనిజ దాన సముదాయ యాంజనేయ. (నాట్యకళ మే 1970 పే-9)

దశరూపకాలకు ప్రారంభం నుండి చివర వరకు లక్షణాలను నిర్దేశించినా, యక్షగానాలకు అలాంటి లక్షణాలేవి నిర్దేశించలేదు. ఐతే ఇదే యక్షగాన లక్షణమని చెప్పలేం. ప్రారంభం నుండి వికాస దశ వరకు వచ్చిన పలురకాల పరిణామాలను పరిశీలిస్తే యక్షగాన సామాన్య లక్షణాలు ఇవి అని నిర్ధారించవచ్చు.

1.7- 1. ప్రార్థన

ప్రతి యక్షగానంలో ప్రార్థన తప్పకుండా ఉంటుంది. ఇష్టదేవతలను, గణపతి, త్రిమూర్తులను, ఆదిశక్తి తదితర దేవతలను, గురువులను స్తుతిస్తూ చేసిన ప్రార్థన ఉంటుంది. కొన్నింటిలో కవిస్వయంగా చేసినవి. కొన్ని యక్షగానాలలో ప్రాచీన సంస్కృత శ్లోకాలు, ప్రాచీనాంధ్ర కావ్యాలలో పద్యాలు ఉన్నాయి. యక్షగానాలను బట్టి కొన్నిటి ప్రారంభంలో ఇతివృత్తానికి సంబంధించిన దైవాన్ని ప్రార్థించడం ఉంది. చారిత్రక ఇతివృత్తమైన "విజయ రాఘవ చంద్రికా విహారము" అనే యక్షగానంలో ప్రారంభం "శ్రీ రాజగోపాల కరుణాకటాక్ష వీక్షాలబ్ధ విశ్వ విశ్వంభరా, శాశ్వతైశ్వర్య ధుర్యా, నేపాళ భూపాల స్థాపనాచార్య" (విజయ రాఘవ చంద్రికా విహారం పే-3) అంటూ కైవారంలో వస్తువును బట్టి దైవాన్ని, రాజులను స్తుతించడం జరిగింది. ఆ తర్వాత వరుసగా గణపతిని, శ్రీకృష్ణుడు, శంకరుడు, దేవి స్తుతి మొదలైన దైవ స్తుతులన్నీ అన్ని యక్షగానాల్లోనూ మామూలే.

"సతీపతిదాన విలాసము" అనే యక్షగానికి ప్రారంభంలో శ్రీకృష్ణస్తుతి ఉంటుంది. తర్వాత విఘ్నేశ్వరుడు తదితర ఇష్టదేవతా స్తుతులన్నీ మామూలే. మరికొన్ని యక్షగానాల్లో 'తోడి' తదితర రాగాల్లో స్తుతులను ప్రారంభించారు. జయ పార్వతీ రమణ, జయజానకీ

రమణ" (సతిదానశూరము , పే-201) తర్వాత మంగళ, విఘ్నేశ్వర తదితర ఇష్టదేవతా, స్తుతులన్నీ మామూలే. కొన్ని యక్షగానాలలో కీర్తనలతో సామూహిక ప్రార్ధనలు చేస్తారు. క్రోధాపురి రైతు విజయము"లో "పరబ్రహ్మ పరమేశ్వర" అనే భరత మాత ప్రార్ధన ఉంది. ఇలా ప్రతి యక్షగానం ప్రారంభంలో ప్రార్ధన అనేది సర్వసాధారణం. ఇది నాటకాలలో నాందిని పోలి ఉంటుంది.

1.7-2 గురుస్తుతి

యక్షగాన ప్రారంభం ప్రార్ధనా శ్లోకాల అనంతరం గురుస్తుతి ఉంటుంది. ఇది తంజావూరు, మహారాష్ట్రరాజుల, కవుల యక్షగానాలలో ఎక్కడా కన్పించలేదు. సామాజికుని దగ్గరగా వచ్చి ఒక కాలంలో నిత్య ప్రదర్శనలందుకొన్న తెలంగాణ యక్షగానాల్లో గురుస్తుతి కన్పిస్తుంది. కొన్ని యక్షగానల్లో 'గురుర్ బ్రహ్మేది" శ్లోకాలున్నాయి. ఇక్కడ యక్షగాన రచయిత తన గురువును స్మరించుకోవడం, అంటే శిక్షణ ఇచ్చిన పంతులును తదితరులను స్తుతిస్తారు. భక్తి మర్యాదలననుసరించే ఈ సంప్రదాయం ఏర్పడింది. తెలంగాణ యక్షగానంలోని హనుమద్విజయ రచయిత శ్రీ గోశిక భూమయ్య ప్రార్ధనలకంటే ముందు గురుస్తుతి చేశారు.

కం॥ శ్రీ దేశిక రంగాచార్యుల
పాదంబుల మదిలో నిల్పి ప్రార్థించి యునే
సాదు సద్భక్త కవులను
నాదు హృదయములో నిల్పి నారాధింతున్!

(తెలంగాణలో యక్షగానం రచన ప్రయోగం పే-60)

1.7-3. సుకవిస్తుతి

సుకవి స్తుతికొన్ని యక్షగానాల్లో ఉంది. కొన్నింటిలో లేదు. అంటే తప్పని సరిగా ఉండాలనే నియమం పాటించలేదు. ఇష్టదేవతాస్తుతి జరిపిన తర్వాత సుకవిస్తుతి చేశారు. వాసంతికా పరిణయం అనే యక్షగానంలో ఆ విధానం కనపడుతుంది.

శా. శ్రీమద్భారవి కాళిదాస సుకవి శ్రీ హీరపుత్రాదులన్
నేమంబొప్పఁదలంచి యంధ్రకవితానిర్ణేతలైనట్టి యా
సోమున్ తిక్కన సోమయాజి ముఖులన్ సొంపొందఁగా నెంచి యీ
భూమిన్నేటి మహాకవిప్రతతులన్ భూషించి కీర్తించెదన్॥ (వాసంతికా పరిణయము పే-5)

1.7 4. కుకవి నింద

గ్రంథ చౌర్యం చేసేవారిని, కవి కాకపోయినా కవిగా చెలామణి అయ్యేవారిని నిందించే పద్ధతి ఒకటి కావ్య ప్రబంధాలు రాసిన కవులకు ఉంది. ఆ పద్ధతి యక్షగాన సాహిత్యంలో చాలా అరుదుగా కన్పిస్తుంది. ఇది కూడా ప్రతి యక్షగానంలో ఉండాలన్న నియమం లేదు. వాసంతికా పరిణయంలో కుకవి నింద కూడా ఉంది.

క.	కాకవితారచనా పర

కాక వితానముల నొరయఁగా కవితతికే

కా కవితా సర్వజ్ఞుల

కాకవితా రచన నొరయనర్హంబగునే॥   (వాసంతికా పరిణయము పే-6)

1.7-5 షష్ఠ్యంతాలు

ప్రార్థన, సుకవిస్తుతి, కుకవి నింద తర్వాత షష్ఠ్యంతాలు రాయడంకొన్ని యక్షగానాల్లో కనిపిస్తుంది. దైవం తనకు కలలో కనపడి నాకంకితంగా యక్షగానం రాయమని కోరతాడు. ఆ విషయాన్ని కవి ఇలా వర్ణించాడు.

జంపె॥	"ఘటిత సురకులభృతికిఁ జటులహిమనగధృతి కిఁ

బటుశీలమతికి వేంకట శైలపతికి

అనుపమశుభాకృతికి - నజ హర విహితనుతికి

ఘనసుగుణతతికి - వేంకట శైలపతికి

శ్రితజనావనునకు - శ్రీరమాకృత రతికి

గ్రతుభుగధిపతికి - వేంకట శైలపతికి

చరణగంగాశ్రుతికి - సరసజయ విశ్రుతికి

గరుడ సంగతికి వేంకట శైలపతికి

నిరతముని సంస్థితికి . . .

ఖర దితిజ హతికి వేంకట శైలపతికి" (వాసంతికా పరిణయము పే-6)

1.7 -6 ప్రస్తావన

సంస్కృత నాటకాలలో నాంది తర్వాత ప్రస్తావన వస్తుంది ఆ ప్రస్తావనలో నటి, సూత్రధారుల సంభాషణ ఉంటుంది. యక్షగానాల్లో ప్రస్తావన అనే పేరు ఉండదు. కథను సంక్షిప్తంగా సూత్రధారుడే పరిచయం చేస్తాడు.

సూ. వ:- అవురా. ఈ విధంబున ఇష్టదేవతా ప్రార్థన చేసిన తర్వాత సూత్రధారుడు "సతీపతి దాన విలాసము" అనే నాటక కథాక్రమం వినిపించెదము వినవధరింపరయ్యా!

ద్విపద	శ్రీ సత్యభామ నెచ్చెలితోన రాఁగ

నా సురమునియందు నరుదెంచి సకల

దాన మహత్వమ త్తఱిఁదెల్ప సత్య

పూని కృష్ణుని ధారవోయఁగ నపుడు

తాళాంకుఁడును యశోదాదేవి జమిలి

నల్గురు పడతులు నారదుతోన
హరిని యిమ్మనివేడ నతఁడు కృష్ణునికి
సరియైన ధనము లొసంగిన నిత్తు
ననిన వారలు విని యఖిల ధనంబు
గొనివచ్చి యిచ్చుట కుందకంబగుట
జలజాక్షి రుక్మిణి చనుదెంచి చేతి
తులసి దళంబుంచఁ దులఁదూగుటయును
దేవమునీంద్రుండు దేవిరుక్మిణికి
దేవదేవుని నిచ్చి దీవించుటయును
ననియెడి కథలచే నమరి వేడుకను
దనరు సతీపతి దాన నాటకము
సరస శుభోక్తుల సంతసంబునను
విరివిగా శాహభూవిభుఁడు గావించె
వరకవీశ్వరులెల్ల వర్ణనసేయ
ధరణిలో నాచంద్రతారార్కముగను. (సతీపతిదాన విలాసము పే4-5)

1.7-7 విఘ్నేశ్వరుడు పాత్రగా రంగ ప్రవేశం

ఇష్ట దేవతా ప్రార్థనలు, ప్రస్తావన అంతా అయిపోయిన తర్వాత సూత్రధారుడు ఒక పాత్రగా విఘ్నేశ్వరుని (రంగస్థలం పైకి) ప్రవేశ పెడతాడు. ఈ సంప్రదాయం కొన్ని యక్షగానాల్లోనే ఉంది.

దII ముదమునఁ గుండలముల రుచుల మరఁగ
నిదె వెడలెను విగ్నేశ్వరుఁడిపుడు
కర్ణతాళములు గదలఁగ నల్లన
స్వర్ణ నిభుఁడు గణపతి తగవచ్చెన్
మూషిక వాహనమున నొప్పచు శుభ
వేషుడు వెడలెను విఘ్నేశ్వరుడు
తన లంబోదరమున ఫణులాడఁగ
ఘనతను వెడలెను గజముఖుఁడిపుడు
మోదముతో గణముఖ్యులు గొలువగ
మోదకహస్తుఁడు ముదమున వెడలెన్!! (సతీపతిదాన విలాసము పే -5)

ఇలా ఒక్కో యక్షగానంలో ఒక్కో దైవాన్ని సూత్రధారుడు ఒక పాత్రగా రంగస్థలం పై

ప్రవేశపెడతాడు. తెలంగాణా యక్షగానాల్లోని చెర్వరాల భాగయ్య రాసిన "నలమహారాజు చరిత్ర"లో సరస్వతీ దేవి రాకడ.

కం॥ సాగర గర్భుని రాణిది
సూరిజన స్తుత్యనమ్మ సుందర గాత్రిన్
పేరు సరస్వతి యందురు
కారుణ్యము తోడ నేను కదలిటు వస్తిన్! అంటూ వస్తుంది.

1.7-8 సూత్రధారుడు

యక్షగానంలో సూత్రధారుడు ప్రధాన పాత్ర వహిస్తాడు. పాత్ర ప్రవేశ నిష్క్రమణలను సూత్రధారుని ప్రమేయంతోటే నడుస్తాయి. అతను కథకు ఆయువు. యక్షగాన ప్రారంభంలో సకల దేవతలను ప్రార్థించడం దగ్గర నుంచి అంటే "అవురా యీ విధంబున నభీష్టదేవతా వందనంబు గావించి సభానాయకాదుల నభివర్ణించి శ్రీ శాహ మహారాజ ప్రణీతంబైన శచీ పురంద రంబనెడు నాటకంబు కథాక్రమంబుగా వినిపించెదము విననవధరింపవయ్య" (శచీ పురందరము పే-140)అంటూ కథను సంగ్రహంగా వివరిస్తాడు. ఆ తర్వాత నాటకం నిర్విఘ్నంగా సాగడానికి విఘ్నేశ్వరుని పాత్రగా ప్రవేశపెడతాడు. వినాయకుడు వచ్చిన తర్వాత "ఎవరోయి భాగవత మహాజనాలు; విఘ్నేశ్వరుడు వచ్చియున్నాడే పూజ చేసేటందుకర్చకుని పిలిపింపరోయి" (శచీ పురందరము పే-144) ఇలా అడుగడుగునా సూత్రధారుని పాత్ర ప్రమేయం యక్షగానంలో ఉంటుంది. మహారాష్ట్రుల యక్షగానాలలో సూత్రధారుని ప్రభావం ఇంకా ఎక్కువగా ఉంది.

1.7-9 సంధి వచనం - కవివచనం

సుగ్రీవ విజయం నుండి తంజావూరు విజయనగర రాజుల వరకు సూత్రధారుని వచనంలా అనిపించే, వారి స్థానంలోనే మనకు వచనం అని ఒకటి కనిపిస్తుంది. అది సూత్రధారుని వచనమే అని భావించాలి. వ. "అని ఇష్టదేవతా ప్రార్థనంబును, సుకవి జన సంస్తవంబును, గుకవి జన నిందనంబును గావించి కృతి భర్తయైన వేంకట భర్తను కవీశ్వరుండేమని వర్ణించుచున్నాడు" అని ఇక్కడ కవేసూత్రధారుడై (వాసంతికా పరిణయంపే-6) చెప్పిన మాటలు. ఆ తర్వాత -" నాయొనర్చంబూనిన వాసంతికా పరిణయంబను యక్షగానంబునకు కథాక్రమంబెట్టిదనిన" అని కథను సంగ్రహంగా పరిచయం చేస్తాడు. ఇక్కడ కూడా వచనం అని మాత్రమే ఉంది. అంటే పాత్రల మధ్యలో ప్రేక్షకుని సౌకర్యార్థం ఇటువంటి సంధి వచనాలు యక్షగానాల్లో ఉన్నవి. ఇవి సూత్రధారుని వచనాల వలె భావించాలి.

1.7-10 పాత్రోచిత భాష

యక్షగానాల్లో పలురకాలైన పాత్రలు మనకు దర్శనమిస్తాయి. వృత్తుల పరమైన పాత్రలు వచ్చినప్పుడు ఆ పాత్రకు తగినటువంటి భాషనే ఉపయోగించారు. విజయ రాఘవ చంద్రికావిహారంలో సోది చెప్పే విధానం.

చెంచుల మించుబోణి సోది చెప్పేటప్పడు

"చెలియరో యొక మేలు తలచుకొంటివి నీవు సెప్పేను వినవమ్మ
పొలతి; యాటదయితే ముంగర ముత్యము పురుషుడయితే మీసమే!
ఎలనాగ యాదిక్కెటువంటి దిక్కం టే నిటువంటి దిక్కమ్మ! నీవు
తలచి నాతడు సీమాంతరము వాడు గాడు దక్కిన రాయలమ్మ!

రేయి పగలును నిదుర సేయ వోయమ్మ
ఆయిసోరంబు ఘన మాయనోయమ్మ
నెనరు గల పడుసాకతె నీకు కలదమ్మ యీ
పనులెల్ల దాని చేతనే దీరునమ్మ " (విజయ రాఘవచంద్రికా విహారం పే55-56)

1.7-11 మంగళ హారతులు

శాహజీ రాసిన 'రతి కళ్యాణము ' అనే యక్షగానంలో సకల దేవతలు వచ్చి రతీదేవి, మన్మధులకు వివాహం జరిపిన తర్వాత మంగళములు పాడే విధానం. . .

గౌరికి రమ్యవిహారిణికిఁ - జారుకృపారసహారిణికి ।
మీఱిన ప్రేమను - ధీరులఁబ్రోచుచుఁ
గోరికలొసఁగెడి -గుణనిధికి॥
దేవునికి మహాదేవునికి - దేవాధిప నుతభావునికి
శ్రీ వైభవములు తగఁ బావనుఁడై తగు
సేవక నిధియగు- శివునికిని॥
భోసల శాహజి భూవిభుని - భాసిలు ప్రేమను బాలించు
వానికి శోభను వైభవ సంతతి
ధీ సంపద లిడుదేవునికి శోభనమే - శోభనమే. (రతి కల్యాణము పే-91)

1.7-12 భరత వాక్యం

కథ వికసించి ఫలించిన తర్వాత చివరలో కొసమెరుపు అన్నట్లుగా భరత వాక్యం పాడటం అనేది కొన్ని యక్షగానాల్లో ఉంది. విజయ రాఘవ చంద్రికా విహారము అనే యక్షగానంలో లీలావతి విజయ రాఘవుని వివాహం తర్వాత శోభనాలు, మంగళములు పాడిన పిమ్మట చివరలో భరత వాక్యం పలికారు.

"ఇవ్విధంబున విజయ రాఘవ పట్టభద్రుని పట్టంపు(గవియైన కామరసు వెంకట పతి సోమయాజి హవణించిన విజయ రాఘవ చంద్రికావిలాసనాటక చాటుకావ్యంబునకు కథానాయకుండైన విజయ రాఘవ స్వామికి నతని యిష్టదేవతమైన రాజగోపాల స్వామి యాచంద్రార్కంబుగా విశ్వవిశ్వంభరాధి పత్య నిత్యా యురారోగ్య భాగ్యంబులు పాలించి రక్షించుగాత". (విజయ రాఘవ చంద్రికా విహారము పే- 66)

ఇలా యక్షగానాల్లోని సాధారణ లక్షణాలను గమనిస్తే ఆధునిక నాటకాల నిర్మాణ వైఖరి మనకు గోచరమౌతుంది. అంటే యక్షగానాలు దేశీయ నాటకాలుగా సాహిత్య రూపక నిర్మాణానికి నాందిగా ప్రజల్లో విలసిల్లాయని చెప్పవచ్చు. అంతే కాకుండా మరికొన్ని ఆధారాలను చూద్దాం!

క్రీస్తు శకం ప్రథమ శతాబ్దానికే ఆంధ్ర దేశంలో రూపక ప్రక్రియ అనేది ఒకటుందని పురావస్తుశాఖ ఆధారాల ద్వారా తెలుస్తుంది.అమరావతిలో లభించినటువంటి ఒక రూపక దృశ్య శిల్పాన్ని ప్రస్తుతం లండన్‌లోని బ్రిటీష్ మ్యూజియంలో ఉంచి ప్రదర్శిస్తున్నారు. ఆ శిల్పంలో నటీనటుల అభినయమూ, సంగీతాన్ని అందిస్తున్న వాద్యకారులూ, గాయకులు కన్పిస్తారు. ఇదేవిధమైన మరొక రంగస్థల ప్రదర్శన దృశ్యాన్ని అజంతా గుహలలో (1వ గుహ) వర్ణ చిత్రంగా చూడవచ్చు.

అమరావతి శిల్పకాలం క్రీ.శ1,2శతాబ్దాల మధ్యకాలం. అజంతా చిత్రకాలం క్రీ.శ 5వ శతాబ్దికి చెందింది. ఇంకా నాగార్జున కొండలో యక్షిణీ హారతి దేవాలయ ప్రాంగణంలో ఉన్న నాటకశాల నిర్మాణవైఖరి అమరావతి, అజంతా చిత్రాలలో కన్పిస్తున్న దృశ్యాలకనుగుణంగానే ఉంది. ఇవన్నీ కూడా ఈనాటికీ అక్కడక్కడా ప్రదర్శింపబడుతూ జీవించి ఉన్న యక్షగానరూపకాన్ని పోలి ఉన్నవి.

నాటక రంగ చరిత్రను చూస్తే క్రీ.శ 16, 17 శతాబ్దాల కాలం నాటి యక్షగానాలే ఎక్కువగా కన్పిస్తాయి. తంజావూరుకు చెందిన లింగంగుంట మాతృభూతకవి రచన నేటి కూచిపూడి భాగవతులు ప్రదర్శించే "భామా కలాపాన్ని ఎనభై శాతం వరకు పోలి ఉంది.అంటే మాతృభూతకవి రచన ఎంతగా వ్యాప్తి పొందిందో గ్రహించవచ్చు. తంజావూరు నాయక రాజుల కాలంలో వచ్చిన యక్షగానాల్లో సమకాలీన జీవన విధానం ప్రతిబింబిస్తుంది. యక్షగానం రూపకాలు పరిపూర్ణ నాటకశైలికి (total theatre style) చెందినవి అంటారు డా॥ అబ్బూరి గోపాలకృష్ణ. (తెలుగు నాటక రంగ చరిత్ర పే-9 మిసిమి-జూన్-2010) ఇంకా యక్షగాన రూపకం ఎలాంటిదంటే సంస్కృత నాటకాన్ని తెలుగులోకి రాకుండా నిరోధించగలిగింది అని కూడా అన్నారు అబ్బూరి గోపాలకృష్ణగారు ఆధునిక నాటకానికి సంబంధించి మరో విషయాన్ని కూడా పాఠకులకు స్పష్టపరిచాడు.

1842 వసం॥లో కర్నాటక రాష్ట్రంలోని ఒక యక్షగాన బృందం ఉత్తర కెనరా ప్రాంత నుండి మహారాష్ట్రంలోని సాంగ్లీసంస్థానానికి వెళ్లి అక్కడొక ప్రదర్శన ఇచ్చారట. కన్నడ యక్షగాన రూపకమైన 'సీతాస్వయంవర'. ఆ సంస్థానాధీశుడైన రాజా అప్పా సాహెబ్ చూసి ఆనందించి తన ఆస్థాన సంకీర్తనాకారుడైన విష్ణుపంత్ భావేను పిలిచి ఆ రూపకాన్ని మరాఠీలోకి యధాతధంగా అనువదించమని ఆజ్ఞాపించారట. ఆ ఆజ్ఞానుసారం యధాతధంగా అనువదించి అదే శైలిలో ప్రదర్శించారు. ఈ ప్రదర్శన 1943లో జరిగింది. అప్పటికి మరాఠీలో అదే తొలి నాటక ప్రదర్శన.

ఆ తర్వాత సాంగ్లీ నాటక సమాజం విడిపోయి నాలుగు నాటక సమాజాలుగా ఏర్పడింది. అలా ఏర్పడిన సమాజంలో ఒకటి 'అలటేకర్ హిందూ డ్రమెటిక్ కంపెని. అదే ధార్వాడ నాటక సమాజంగా ఏర్పడింది. అప్పట్లో బొంబాయిలో ప్రదర్శిస్తున్న ఇంగ్లీషు ఒపెరాలను చూసిన సమాజ నిర్వాహకులు గ్యాస్‌లైట్లను, రంగురంగుల్లో ఉన్న తెరలను, అలంకరణలు, హార్మోనియాలాంటివి సేకరించి తమ ప్రదర్శనల్లో వినియోగించడం మొదలుపెట్టారు.

ఇటువంటి హంగులతో ధార్వాడ నాటక సమాజం వారు 1881 ప్రాంతంలో ఆంధ్రదేశంలో ప్రవేశించి ప్రదర్శనలిచ్చారు. అవి హిందుస్థానీ భాషలో ఉండేవి. వాటికి అవి కర్ణాటక హిందుస్థానీరాగాల కలగా పులగంగా పండిత పామరులను రంజింపచేసినవి. అవి చూసి అప్పటి మన కవి పండితులు మన యక్షగానంలాగే అది కూడా వేషధారణతో చక్కని అభినయంతో కూడినదన్న విషయాన్ని గ్రహించలేక పోయారు. దాంతో వాళ్ళు దానికనుగుణంగా యక్షగాన రచనను చేపట్టలేదు. చేపట్టకపోగా కావ్యభాషలోని పద్యాలతో తెలుగులో పౌరాణిక నాటక రచనను ప్రారంభించారు.ఇక్కడొక ముఖ్య విషయం చెప్పాలి. ధార్వాడ నాటక సమాజం ఆంధ్రదేశంలో అడుగు పెట్టక ముందే కందుకూరు వీరేశలింగం గారు "వ్యవహార ధర్మబోధిని" అన్న రూపకాన్ని చక్కని వాడుక భాషలో రాసి తమ విద్యార్థుల చేత ప్రదర్శింపజేశారు. అది ప్రహసనంగా పేర్కొన్నా నిజానికి అందులో ప్రహసన లక్షణాలు కనిపించవు.

ఈ "వ్యవహార ధర్మబోధిని" విద్యార్థుల చేత ఆయన 1880లో ప్రదర్శింపచేశారు. ఇది ధార్వాడ కంపెనీ రాక ముందే జరిగింది. పూర్తిగా వచన నాటకం. ఇందుకు వరవడి ఆంగ్లనాటక రచన. ఇలా తెలుగు భాషలో విదేశీ ప్రభావంతో ఆధునిక నాటకాన్ని రచించిన ఘనత కందుకూరి వారిదే. కందుకూరి రచన తెలుగులో వచన నాటకాలకు శ్రీకారం చుట్టింది. ఆంగ్ల సంప్రదాయాన్ని ఆంధ్రులకు పరిచయం చేసింది.

అసలు వించెస్టర్ అనే పాశ్చాత్య సాహిత్య విమర్శకుడు "lyricle poetry is the purest and the simplest" అని అన్నాడు. అంటే జానపదుల నోటి నుండి వెలువడిన

కవితా ధారలే సర్వ సాహిత్య సృష్టికి ప్రారంభ వాక్కులు. కాబట్టి జానపద సాహిత్య సృష్టి సాహిత్యానికి ప్రారంభ దశ. ప్రారంభ దశలో ఏదైనా చాలా స్వచ్ఛంగా ఉదాత్తంగా, నిరాడంబరంగా ఉంటుంది. లోక హితైక దృష్టిని కలిగి ఉంటుంది. ఈ అభిప్రాయమే వించెస్టర్ మాటల్లో వ్యక్తమైంది.

ఈ జానపద వాఙ్మయమే యక్షగాన వాఙ్మయంగా పరిణమించింది. మౌఖిక ప్రచారంలో అనామక కర్తృత్వాలుగా, శతాబ్దాల కాలం కొనసాగిన జానపద వాఙ్మయం యక్షగాన రచనల ద్వారా లిఖితరూపాన్ని పొందింది. ఆయా యక్షగానాలకు కర్తలు కూడా ఏర్పడ్డారు.

ఆ విధంగా ఏర్పడిన యక్షగాన వాఙ్మయ చరిత్రను పరిశీలించినట్లయితే మూడు దశలు కనిపిస్తాయి.

1. కేవలం గేయ రూపంలో ఉండటం.
2. సంవాదం రూపాన్ని దాల్చటం.
3. వీథి నాటకాలతో అభేదం చెందటం.

మొదటి దశలో కేవలం దేశీ ఛందస్సులో పాటలతో ఉండి కథనాత్మకంగా ఉండటం. ఒక స్త్రీ గానీ, పురుషుడు గానీ అభినయంతో చదవటం, పాడటం ఉండి ఉంటుందని తెలుస్తుంది.

రెండవ దశలో పాటతో పాటు సంవాదానికి ప్రాధాన్యం పెరిగి సంభాషణల్లో దరువుల్లో సాగి కొద్ది మార్పులతో నాటక ప్రదర్శనగా మారి ఉండవచ్చు. మూడవ దశలో వీథి నాటకాలతో అభేదం చెంది గానం కంటే రూపకానికి ప్రాధాన్యం ఇవ్వటం జరిగిందని డా॥ యస్వీ జోగారావు ఆంధ్ర యక్షగాన వాఙ్మయ చరిత్రలో పేర్కొన్నారు. మొత్తంమీద చూస్తే యక్షగాన రచన నాటక రచనా నిర్మాణాన్ని పోలి ఉందని చెప్పవచ్చు.

2. యక్షగాన నిర్మాణ శిల్పం - పరిశీలన

2.1. నిర్మాణమంటే

సృష్టిలో ప్రతి వస్తువు ఒక ప్రత్యేక నిర్మితిని కలిగి వుంటుంది. సాహిత్య విషయంలో ఒక్కొక్క ప్రక్రియ ఒక్కొక్క నిర్మాణ పద్ధతిని కలిగి ఉంటుంది. యక్షగానం ప్రధానంగా ప్రదర్శన యోగ్యమైన ప్రజాకళ. పండిత పామర రంజకమైంది. యక్షగాన నిర్మాణంలో ప్రాధాన్యం వహించే అంశాలను ఒక క్రమపద్ధతిలో కూర్చే విధానాన్ని నిర్మాణం లేదా నిర్మితి అని అంటాం. దీనిలో వస్తువు, కథనం, పాత్రప్రవేశం, సన్నివేశకల్పన, కథా సంవిధానంలో ఆది, మధ్యాంతాలకు తగిన ప్రాధాన్యం వుండడం మొ॥ అంశాలు నిర్మితికి సంబంధించినవి.

2.2 యక్షగాన రచనా నిర్మాణం

యక్షగాన రచన దైవ ప్రార్థనతో ప్రారంభమౌతుంది. ఇది నాటకాల్లో కనిపించే నాందికి పూర్వం జరిగే మంగళా చరణం వంటిది. సాధారణంగా ఏ ఇతివృత్తాన్ని యక్షగానరూపంలో ప్రదర్శించబోతున్నారో ఆ ఇతివృత్తానికి సంబంధించిన దైవాన్ని ప్రార్థించడం ఒక పద్ధతిగా కనిపిస్తుంది. ఉదా...'సతీపతిదాన విలాసం' అనే యక్షగానం శ్రీకృష్ణుని ప్రార్థించడంతో ప్రారంభమౌతుంది. ఈ కథలో నాయకుడు శ్రీకృష్ణుడు

"జయ దేవకీ పుత్ర..జయదేవనుతిపాత్ర..
జయ కృష్ణ సుచరిత్ర .. జయ జగన్మిత్ర" (సతీపతి దాన విలాసము పే-3)

అలాగే 'రాముని పట్టాభిషేకం' అనే యక్షగానం రాముని ప్రార్థించడంతో ప్రారంభమౌతుంది. ఈకథలో ప్రధాన పాత్ర శ్రీరాముడు కావటం దీనికి కారణం.

"జయ దశరథ పుత్ర..
జయ రామ సుచరిత్ర.." (రామ పట్టాభిషేకము పే-25)

ఇలా సాధారణంగా తంజావూరి యక్షగానాల్లో ఇటువంటి సంప్రదాయం కనిపిస్తుంది.

ఆ తరువాత హరిహరులను ప్రార్థించడం కనిపిస్తుంది. ఈ ప్రార్థన కూడా శరణు, శరణు అను మాటలతో ప్రారంభమౌతుంది. దాని తరువాత జగన్మాతైన శక్తి ప్రార్థన రచింపబడి ఉంది. ఈ మూడు రకాల ప్రార్థనలు ముగిసినంతనే సూత్రధారుడు ప్రవేశిస్తాడు. అతడు తన ప్రథమ వచనంలో తాము ప్రదర్శించబోతున్న యక్షగానం పేరును సామాజికులకు తెలియజేస్తాడు. ఆ వెంటనే అతడు విఘ్నేశ్వర ప్రార్థన చేస్తాడు. ఇతివృత్తానికి అనుగుణమైన పాత్ర ప్రవేశాన్ని సూచిస్తాడు. ఆ తరువాత కథననుసరించి

భిన్న పాత్రలను సూత్రధారుడే ప్రవేశపెడతాడు. పాత్రలన్నీ కథాంశాలను ద్విపదలుగా, దరువులుగా, గేయరూపంలో గానం చేస్తాయి. మధ్య మధ్యలో సూత్రధారుడు తన సంధి వచనాలతో కథాంశాలను అతికి ఒకే కథగా సామాజికుడు భావించేట్లు కథను నిర్మిస్తాడు. కథాంతంలో కథార్థాన్ని (కథా ప్రయోజనాన్ని) సూత్రధారుడే సామాజికులకు విశదపరుస్తాడు. స్థూలంగా యక్షగాన రచనా నిర్మాణం ఇదే. దీనిలోనే శైలి మరొక ప్రధానాంశం. రచయిత ఆత్మ ధర్మాన్ని ప్రదర్శించేదే శైలి. శైలిలో రెండు దశలున్నాయి. కథాంశాన్ని క్రమంగా ప్రకాశింపజేసే నైపుణ్యం మొదటిది. తాను చెప్పదలచిన అర్థాన్ని ప్రకాశింపజేసే వాగ్రూపాన్ని సముచితంగా ప్రయోగించడం రెండో దశ.

కథాంశం దాన్ని బోధించే వాగ్రూపం అవినాభావంగా ఉంటూ పఠితృ హృదయాన్ని కథకుని మనో భావంతో తాదాత్మ్యం పొందే విధంగా చేసేదే శైలి. కథను పాఠకునికి చేర్చడంలో రచనాశైలి అత్యంత ప్రధానమయింది. రచయిత ఆత్మధర్మం శైలిద్వారానే వ్యక్తమవుతుంది.

2.3 శిల్పమంటే

'శిల్పం' అనే మాట 'శీల' ధాతువు నుండి ఏర్పడింది అంటారు. శిల్పమంటే కౌశలం అని అర్థం. అంటే పనిచేయడంలో చూపే నిపుణత. 'శిల్పం నిపుణః కర్మ', 'శిల్పం కర్మ కళాదికం' అని అమరకోశం, (అమరకోశం ద్వితీయ కాండ) వీటి వలన శిల్పం అనగా కళాదికమైన నిపుణ కర్మ అని తెలుస్తుంది. కుశలత్వ, నిపుణత్వాలు రెండూ ప్రతికళలో ఉంటాయి. కథలోనైతే కథా నిర్మాణానికి సంబంధించిన కౌశలము ఉంటుంది. దాన్నే కథా శిల్పం అంటారు.

కథా కథన పద్ధతులు రెండు రకాలు. 1. కథనాత్మక పద్ధతి. 2. సంఘటనాత్మక పద్ధతి. మొదటిది వర్ణనాత్మకం , రెండవది నాటకీయం. "సూచ్యమైన కథాంశమును విష్కంభాదులతో జెప్పి దృశ్యమైన రంగాలు, రంగాలంకారాలు, పాత్రప్రవేశాలు, వాని వేషభాషలు, తత్తదుచిత హావ భావాకారేంగిత చేష్టాదులు అన్ని పుంజుకొంటూ సంభాషణ క్రమచాతురితో రచన యుండుట నాటకీయత" అన్నారు గడియారం వెంకటశేషశాస్త్రి గారు. (ప్రభావతి ప్రద్యుమ్నము పీఠికలో).ఇంకా "కావ్యం యొక్క ఆద్యంతముల తీరు, ఘట్టాల నిర్మాణం, సన్నివేశ చమత్కృతి , నాటకీయతకై ప్రయోగించిన రచనపుటెత్తులు, నాయక పాత్రోన్మీలనం మొదలైనవి నాటక శిల్ప సంబంధాలని" సర్దేశాయి తిరుమలరావుగారు (సాహిత్య తత్త్వము - శివభారత దర్శనము పే-187) అన్నారు.

అంటే ఒక కథను అందంగా రచించడం శిల్పం. అది పాఠకునిలో / సామాజికునిలో (ప్రేక్షకునిలో) ఆర్ద్రత కల్గిస్తుంది. ఆ ఆర్ద్రత ఆ సృష్టిని కళగా మారుస్తుంది. నిర్మాణ పరమైన సౌందర్యాన్ని సమకూర్చేది శిల్పం. శిల్పమే కళగా పర్యవసించి తన ప్రయోజనాన్ని నెరవేరుస్తుంది.

2.4 సతీపతిదాన విలాసము -- శిల్పాను శీలన

శాహజీ రచించిన 'సతీపతి దాన విలాసము' అనే యక్షగానంలో శిల్పాన్ని ఈ క్రింది విధంగా పరిశీలించవచ్చు. 1. కథాశిల్పం 2. కవితా శిల్పం 3. నిర్మాణ శిల్పం

2.4-1. కథా శిల్పం

ఏ రచనకైనా కథ మూలాధారము. 'సతీపతిదాన విలాసము' అనే యక్షగానంలోని కథలో 'సత్యభామ' శ్రీ కృష్ణుని ఎల్లప్పుడూ తనకు వశునిగా ఉండేట్లు చేయడం కోసం నారదుని సలహా మీద పతిదానం అనే వ్రతాన్ని నిర్వహిస్తుంది. కథకు ప్రారంభం, వికాసం, పర్యవసానం అనే మూడు దశలు ఉంటాయి. సత్యభామ ప్రవేశంతో ఈ యక్షగానం ప్రారంభమౌతుంది. తరువాత ప్రవేశించిననారదుడు సత్యభామ కోరిక మీద సతీపతి దానం అనే వ్రతాన్ని నిర్వహించమని చెప్తాడు. సత్యభామ శ్రీకృష్ణుణ్ణి నారదునికి దానమిస్తుంది. శ్రీకృష్ణుని అన్న బలరాముడు, ద్వారకావాసులు, శ్రీకృష్ణుని భార్యలు సత్యభామ మీద కోపించి శ్రీకృష్ణుని తిరిగి పొందటానికి నారదుణ్ణి ఉపాయం అడుగుతారు. శ్రీకృష్ణునితో సరితూగే ధనాన్ని ఇచ్చి ఆయనను తిరిగి పొంద వచ్చునని నారదుడు ఉపాయం చెప్తాడు. శ్రీకృష్ణుడు ఎంత ధనం వేసినా తూగడు. ద్వారకా నగరంలో ఉన్న సమస్త వస్తువులు త్రాసులో వేసినా, శ్రీకృష్ణుడే ఎక్కువ బరువు ఉంటాడు. చివరకు రుక్మిణి తులసీదళం రెండవ పళ్ళెంలో ఉంచగా, శ్రీకృష్ణుడు కూర్చున్న పళ్ళెం పైకి లేచింది.

ఈ కథలో లౌకిక సంపదల కంటే నిర్మలమైన భగవద్భక్తి గొప్పదని నిరూపించడమే ప్రధానాంశము. ఈ కథ ద్వారా కలిగే ప్రయోజనం కూడా అదే. దీనిని నిరూపించడంలో కథ వ్యక్తీకరించిన తీరులో శిల్పం దాగి ఉంది. సత్యభామ గర్వ భంగం కావడం కూడా మరొక ప్రయోజనం.

ఈ కథలో ఒక అనౌచిత్యం దాగి ఉంది. శ్రీకృష్ణుణ్ణి దానం చేసిన సత్యభామ మీద శ్రీకృష్ణుని అష్ట భార్యలు తగాదా పడ్డట్లు రాయబడింది. శ్రీకృష్ణుని ఎనిమిది మంది భార్యలలో 'సత్యభామ' ను మినహా ఇస్తే మిగిలిన భార్యలు ఏడుమందే కదా! మరొక అనౌచిత్యం కూడా కనిపిస్తుంది. నారదుని వర్ణిస్తూ అతడు వంటినిండా విభూతి పూసుకున్నాడని చెప్పబడింది నారదుడు విష్ణుభక్తుడు. శివ భక్తులు ధరించే విభూతి పూసుకున్నాడని చెప్పడం ఇందులోని అనౌచిత్యం.

2.4-2 కవితా శిల్పం

యక్షగానం సమాహార కళ. ఇందులో గానానికి అనుకూలమైన దరువులు ద్విపదలు ఉన్నాయి. సూత్రధారుని వచనాల్లో కొంత గ్రాంథికం, కొంత గ్రామ్యం కనిపిస్తుంది.

కథ మంగళాచరణంతో ప్రారంభమైంది. కథను సూత్రధారుడే ప్రారంభించి, అతడే ముగిస్తాడు. మధ్య మధ్యలో పాత్ర ప్రవేశాన్ని కూడా సూత్రధారుడే సూచిస్తాడు. ఆయా పాత్రల వర్ణన మనోహరంగా ఉంది. కొన్ని చోట్ల నంది తిమ్మన పారిజాతాపహరణంలో వర్ణనలు యథాతథంగా కన్పిస్తాయి. కవిత్వ పరంగా ఈ యక్షగానం నాగరికమైందని చెప్పలేము. యక్షగానాలు పామరులకు కూడా సుబోధకంగా ఉండాలి కాబట్టి, కవితా నిర్మాణం ఆ యా సంభాషణలు లోకవ్యవహారానికి అనుగుణంగా సాగాయి. ఇంకా కవిత్వంలోని రసం, అలంకారం, ధ్వని మొదలైన వాటిని శిల్పానుగుణంగా చూడవచ్చు.

2.4-3 నిర్మాణ శిల్పం

కథా నిర్మాణం ప్రదర్శనకు అనుకూలంగా సాగింది. సూత్రధారుడే కథా నిర్వహణను కొనసాగించాడు. కథకు అవసరమైన పాత్రలను, అవసరమైన సందర్భాలలో ప్రవేశపెట్టాడు. ఒక విధంగా చెప్పాలంటే ఈ యక్షగాన నిర్మాణం సూత్రధారుని అధీనంలో కొనసాగింది. మొదట సత్యభామ ప్రవేశం, నారదుని ఆగమనం, ఆమె శ్రీకృష్ణుని వశం చేసుకోటానికి నారదుని ఉపాయం కోరటం, అతడు సతీపతి దాన వ్రతాన్ని నిర్వహించమని చెప్పడం, పురోహితులు శ్రీకృష్ణుని దానం తీసుకోటానికి తిరస్కరించడం, నారదుడే శ్రీకృష్ణుని స్వీకరించడం, బలరాముడు మొదలైన వారు శ్రీకృష్ణునితో సరితూగే ధనాన్ని ఇమ్మని కోరడం, సత్యభామ తన సంపదతో శ్రీకృష్ణుని తూచ లేకపోవడం, ద్వారకా వాసులు తమ ఇళ్లలో ఉన్న వస్తువులన్నీ తెచ్చి రెండవ పళ్లెంలో వేయడం అయినా అవి శ్రీకృష్ణునితో సమానం కాక పోవటం వల్ల వారునిరాశచెందటం, నారదుని మీద ఆగ్రహించడం, చివరకు రుక్మిణి తులసీ దళంతో శ్రీకృష్ణుని సరితూచడం మొదలైన సంఘటనలు కార్య కారణ సంబంధంతో సాగిన కథానిర్మాణాన్ని తెలియ చేస్తున్నాయి.

కథాంతంలో చక్కని ముగింపు ఉంది. ఆ ముగింపు ద్వారా భక్తి అన్నింటికంటె గొప్పదని సందేశం ఇవ్వబడింది. ఇంకా ఛందస్సు మొదలైన విషయాలను కూడా ప్రస్తావించవచ్చు..

2.5 నాటక పంచ సంధులు- వివరణ

"ఇతివృత్తంతు నాట్యస్య శరీరం పరికల్పితమ్
పంచభిః సంధిభిస్తస్య విభాగః సంప్రకల్పితః!"

ఇతివృత్తం నాట్య శరీరమనీ, ఇది ఐదు సంధులచేత విభజింపబడుతుందని భరతుడు అంటాడు. అభినవగుప్తుడు దీన్ని వ్యాఖ్యానిస్తూ కావ్యానికి వృత్తము (వస్తువు) శరీరమనీ, దృశ్యకావ్యానికి ఇతివృత్తము శరీరమని చెప్పాడు.(నాటక శిల్పం పే-66)

అంటే కావ్య శరీరాన్ని, దృశ్య కావ్య శరీరాన్ని వేరు పరిచే 'ఇతి' వృత్తము అంటే పంచ సంధులతో కూడిన వృత్తము నాటకానికి ముఖ్యమని వివరణ ఇచ్చాడు. భరతుడు ఇతివృత్తాన్ని ఆధికారికము, ప్రాసంగికము అని రెండు రకాలుగా చెప్పాడు. నాటక ఫలాన్ని సాధించే క్రమంలో ప్రధాన పాత్ర స్వభావ చేష్టాదుల్ని చిత్రించేది ఆధికారికేతివృత్తం. దీన్ని(main plot) అంటారు. ఫలాన్ని సాధించే క్రమంలో నాయకునికి సహాయపడే ఉపనాయకుల స్వభావ చేష్టాదుల్ని చిత్రించేది ప్రాసంగికేతి వృత్తము. దీన్ని (subsidiaryplot)అంటారు.

కొందరు ఉపనాయకులు ప్రధాన నాయకుని ఫలసాధనకు సహాయం చేస్తూ తనపనుల కోసం కూడా ప్రయత్నిస్తారు. అలాంటి వారితో కూడిన ప్రాసంగికేతివృత్తాన్ని 'పతాక' అంటారు. కేవలం ప్రధాన పాత్ర ఫలసాధనకోసమే సహయపడే పాత్రచరిత్రను 'ప్రకరి' అంటారు. ఈ ఆధికారిక, ప్రాసంగికేతి వృత్తాలు అన్ని రకాల కథల ఆధారంతో నిర్మించవచ్చు. ఇతివృత్తానికి ఆధారమైన కథలు ప్రఖ్యాతం (పురాణేతిహాసాల నుండి గ్రహించింది), ఉత్పాద్యం (కల్పితం) కావచ్చు. లేకా మిశ్రమం (కొంత పురాణేతిహాసం కొంత కల్పితం) కావచ్చు.

ఈ మూడు రకాల కథల ఆధారంగా నిర్మించిన ఇతివృత్తానికి దృశ్య, సూచ్యాలను భాగాలుంటాయని వీటి ద్వారా నాటకం ముందుకు సాగుతుందని భరతుడు అంటాడు. ఈ కథా కథన భాగాలను సూచ్యం అంటారు. ఎక్కడెక్కడ సూచ్యభాగాలు, ఏయేరీతిలో ప్రవర్తిల్లుతాయో స్పష్టంగా వివరించాడు భరతుడు.

2.5-1 కార్యావస్థలు (Action units)

ఇతివృత్తం గురించి విస్తృతమైన చర్చ చేశాడు భరతుడు. కథలో నాయకుడి చర్యలను అతడి ఫలసాధనలో ఉండే దశల్ని కార్యావస్థలు (Action units)అన్నాడు. అవి వరుసగా 1. ఆరంభము 2. యత్నము 3. ప్రాప్త్యాశ 4. నియతాప్తి 5. ఫలాగమము.

ఆరంభము :- కార్యసాధనకు పూనుకొనే నాయకుడు సాఫల్యానికి సమాయత్తం కావడం అంటే నాయకుడు ఫలప్రాప్తి కోసం ఉత్సాహంతో పూనుకొని ఏదైనా చెయ్యాలనుకోవడం.

యత్నము :- ఆశించిన పనిని తొందరగా సాధించడం కోసం చేసే ప్రయత్నం.

ప్రాప్త్యాశ :- నాయకుడు చేపట్టిన పనిలోని అడ్డంకులను దాటి కోరిక నెరవేరుతుందన్న ఆశ కలగడమే 'ప్రాప్త్యాశ'.

నియతాప్తి :- అడ్డంకులన్నీ తొలగి చివరకు తాను విజయం సాధించగలను అనే స్థితి నియతాప్తి.

ఫలాగమం:- ప్రారంభించిన పనిలో ఫలాన్ని పొందడం ఫలాగమం.

2.5-2 అర్థ ప్రకృతులు (ఫలహేతువులు) (Motivational units)

కార్యావస్థల ఐదింటికి సమాన స్థాయిలో ఉండేవి అయిదు అర్థప్రకృతులు అన్నాడు భరతుడు. నాయకుడు తలపెట్టిన పనిని పూర్తిచేసే క్రమంలో వచ్చేవి కార్యావస్థలు. వాటిని రచయిత ఏ విధంగా చూపుతాడో తెలిపేవి అర్థ ప్రకృతులు. ఇవి వరుసగా 1.బీజం 2. బిందువు 3. పతాక 4. ప్రకరి 5. కార్యము.

బీజము :- ఒక పనిని నెరవేర్చాలనే కోరిక పుట్టడం.

బిందువు :- బీజం మర్చిపోతే జ్ఞప్తికి తేవడం ఇది నాటకం మొత్తం ఉంటుంది.

పతాక:- బీజం నశించిపోకుండా ముందుకు సాగడం. అంటే సహ నటులు నాటకానికి ఎలా తోడ్పాటునందిస్తారో చెప్పే స్థితి పతాక.

ప్రకరి:- ఫల సాధనకు తోడ్పాటు నందించేది ప్రకరి.

కార్యము:- ఫలం సిద్ధించడం.

ఇలా కార్యావస్థలు నాయకుని కార్యకలాపాలను చిత్రిస్తే, అర్థప్రకృతులు ఆ కార్యావస్థలను నాటకీకరించడంలో రచయిత అనుసరించే పలుస్థాయులను, వాటి సన్నివేశ నిర్వహణను సూచిస్తాయని చెప్పవచ్చు

కార్య ఫలసాధనకు సంబంధించిన దశలే కార్యావస్థలు. వాటిని సాధించడానికి రచయిత ఏర్పరచుకున్న కథాగమన హేతువులు అర్థప్రకృతులు. ఈ రెండింటి క్రమ సమన్వయమే 'సంధులు' అని ధనుంజయుడు పేర్కొన్నాడు. ఇలా సమన్వయం చేయడానికి వీలుకాదని చాలా మంది వాఖ్యాతలు వివరించారు. ఏదిఏమైనప్పటికీ ధనుంజయుడు చేసిన ప్రతిపాదన సమంజసమైనది.

2.5-3 పంచ సంధి నిర్మాణం

అర్థప్రకృతులు+కార్యావస్థలు		సంధి	కథాంశం
1. బీజము+ ఆరంభం	=	ముఖసంధి	నాయకుడు తన లక్ష్యాన్ని (నాటక ప్రధానాంశం) వ్యక్తం చేస్తాడు.
2. బిందువు + యత్నం	=	ప్రతిముఖసంధి	లక్ష్యసాధనకు ప్రయత్నించడం
3. పతాక + ప్రాప్త్యాశ	=	గర్భసంధి	లక్ష్యసాధనలో ఆటంకాలు/ఆశానిరాశలు
4. ప్రకరి + నియతాప్తి	=	అవమర్శసంధి	ఆటంకాలు తొలగి ఫలం నిశ్చయం కావడం
5. కార్యము + ఫలాగమం	=	నిర్వహణ సంధి	నిశ్చయమైన ఫలం సాధింపబడడం.

ఒక భావనాత్మకమైన విషయాన్ని నేరుగా దృశ్యమానం చేసేది నాటకం.కథలోని సన్నివేశాలు ఆరోహణక్రమంలో నిర్వహింపబడుతూ పతాక సన్నివేశం వైపు దూసుకొని

పోతే నాటకంలో బలం ఎక్కువ. అలాగే నాటకంలోని ఏ సంఘటనా అకస్మాత్తుగా జరగదు. వాటి మధ్య కార్య- కారణ సంబంధం (causal relationship) ఉంటుంది. నాటకంలో నటులు తమ తమ సహజమైన వేషభాషల్ని, గతి చలనాలను విడిచిపాత్రోచితమైన వేషభాషలతో కూడినటులు ముందున్న ప్రేక్షకుల కోసం ప్రదర్శించేదే నాటకం. ఇవన్నీ నాటకం ప్రారంభమైన అతి పురాతన కాలం నుండి నేటి వరకు కొనసాగుతున్న లక్షణాలు.

2.5-4 నాటక ప్రయోజనం

1. నమ్మకాలను పునర్నిర్మించడం 2. సమాజంలో మనుషుల జీవన గమనాన్ని ఆవిష్కరించడం. 3. సమాజంలోని నైతికతను విలువలను ప్రదర్శించి చూపి వాటి ఔన్నత్యాన్ని, ఔచిత్యాన్ని చాటడం. 4. ఆ విలువల్లోని అర్థరాహిత్యాన్ని వెలికి తీసి చూపి అవి మారడానికి మార్గాన్ని తెలపడం. మొత్తం మీద ఒక సమాజ గమనాన్ని ఆ సమాజానికే అద్దం పట్టి చూపడం నాటక ప్రధాన లక్ష్యం.

సమాజాన్ని ఆలంబనంగా చేసుకొని రాసేదే నాటకం.(మన జీవితాలను ఆధారంగా చేసుకొని రాసేది నాటకం. అనుకరణాత్మక చేష్టలు దానికి ఆలంబనం).
జీవితం మీద తనకున్న అభిప్రాయాలను తెలియజేయటానికి రచయిత నాటకం రాస్తాడు. జరుగుతున్న, జరిగిన, జరుగుతాయని రచయిత భావించిన సంఘటనలకు దృశ్యరూపం నాటకం. దీనినే దృక్పథం (point of view) అంటారు. సార్వజనీనమైన సత్యానికి ఒక భావుకుడు లేదా దార్శనికుడు అయిన రచయిత చేసే వ్యాఖ్యానం. తాము ఎవరిపాత్రగా నటిస్తున్నారో, ఆ పాత్రవేషం వేసి, వారిలా ప్రవర్తిస్తారు. అంటే వారి సహజమైన వ్యక్తిత్వాన్ని మరుగు పరుచుకొని ఆ పాత్రల వ్యక్తిత్వాన్ని తమకు ఆపాదించుకుంటారు.

కావ్య నాటకాలలో నాటకం, ఘటనలు (Episodes) ప్రధానంగా నడుస్తుంది. కనుక దాని క్రమ పరిణామాన్ని ఊహించడం కష్టం. ఆధునిక నాటక కర్తలు నాటకాలలో కేవలం సన్నివేశాలు మాత్రమే ఉండి అంకాలు, రంగాలప్రసక్తి రాకుండా రాస్తున్నారు.

16వ శతాబ్దినాటికి యక్షగానం కొంత పురోగతిని సాధించింది. కందుకూరి రుద్రకవి సుగ్రీవ విజయంలో తాళ భేదాలతో కూడిన రగడలు, ద్విపదలు అర్ధ చంద్రికలు, ఏలలు, దవళ శోభనములు, స్వల్పంగా పద్యాలు, సంధి వచనాలవంటి చిన్నచిన్న మాటలు కనిపిస్తాయి. పాత్రలు గేయరూపంలోనే సంవాదాత్మకంగా సంభాషించుకుంటాయి. ఇవి నాటకంలాగా ప్రదర్శన యోగ్యాలుగా మారాయి. అనగా ఒకే గాన రూపంలో ఉన్న యక్షగానం క్రమంగా సంవాదాత్మకంగా పరిణమించింది.

17 వ శతాబ్దిలో తంజావూరు నాయక రాజుల కాలంలో యక్షగానం వీధి నాటకంతో సమాన స్థాయిని పొందింది. రఘునాథనాయకుడు అతని కుమారుడైన

విజయ రాఘవ నాయకుని కాలంలో యక్షగానాలు గేయధర్మం కంటే రూపక ధర్మాన్ని సంతరించుకున్నాయి. నాటకాల్లాగా రంగస్థల ప్రదర్శనకు యోగ్యాలు అయ్యాయి. 17వ శతాబ్దిలో నాయక రాజులులాగా మహారాష్ట్రుల పరిపాలనలో కూడా యక్షగానాలు ప్రదర్శింపబడ్డాయి.మహారాష్ట్రుడైన శాహజీ 20 యక్షగానాలు రాశాడు. వీటిలో నాటక ధర్మాలైన సంభాషణలతో పాటు ప్రబంధ ధర్మమైన వర్ణనలు కూడా చోటు చేసుకున్నాయి.

కాలక్రమంగా దేశి ప్రక్రియ ఐన యక్షగానాలలో మార్గ నాటక సంప్రదాయాలు కొన్ని ప్రవేశించాయి. మొదటి దశలో కవి లేదా కటిక వాడు లేదా హెగ్గడికత్తె లేదా చోపుదారు ప్రవేశించి కథా సంవిధానం చేస్తాడు.నేపథ్యంలో ఉండవలసిన కవి రంగస్థలం మీదికి రావడం యక్షగానాలలో కనిపించే ప్రత్యేక లక్షణం. ఐతే మార్గ నాటకాలలోని అర్థోపక్షేపకాలు (విష్కంభం, ప్రవేశిక , చూళిక అంకాశ్య అంకావతారాలు) కథోద్ఘాతాది ప్రస్తావనాంశాలు యక్షగానాలలో కన్పించవు . యక్షగానాలలో కన్పించే కటికవాడు మార్గ నాటకాలలోని కంచుకిని పోలి ఉంటాడు. తరువాత వచ్చిన విజయ రాఘవ నాయకుడు తన యక్షగానాలలో సంస్కృత నాటకాలలో కన్పించే 'భరత వాక్యాన్ని' ప్రవేశ పెట్టాడు.

మహారాష్ట్రులలో 'శాహజీ' తన యక్షగానాలలో గణపతి ప్రార్థనను ప్రవేశపెట్టాడు. కొన్ని యక్షగానాలలో శివస్తుతి, విష్ణుస్తుతి, శక్తి స్తుతులను కూడా చేశాడు. గణపతిని ఒక పాత్రగా కూడా ప్రవేశపెట్టాడు. కటిక వానిని ఒక సాంప్రదాయిక హాస్య పాత్రగా చేశాడు. గేయభాగాన్ని తగ్గించి వచన భాగాన్ని పెంచాడు. సూత్రధారుడే పాత్ర ప్రవేశ సూచనను, కథా సంవిధానాన్ని అడుగడుగున చేస్తూ ఉంటాడు. సూత్రధారి సంధి వచనాలు అడుగడుగునా కన్పిస్తుంటాయి. భాగవతులు కూడా నడుమ నడుమ ప్రవేశించి పాత్రలను పలుకరిస్తుంటారు.

ఈ విధంగా శాహజీ కాలం నుండి శివాజీ కాలం వరకు (1684 -1865)గల మధ్యమంలో వెలసిన యక్షగానాలలో నాటక లక్షణాలు క్రమంగా అంకురించి, వికసించాయి. శాహజీ ఒక యక్షగానంలో (త్యాగ వినోద చిత్ర ప్రబంధ యక్షగానం) అంక విభజన కూడా చేశాడు. ఈ లక్షణాలే తుళుజరాజు (1728-1736) 'శివకామసుందరీ పరిణయం' అనే యక్షగానంలో నాంది, ప్రస్తావన వరకూ విస్తరిల్లినవని చెప్పవచ్చు. దేశి ప్రక్రియ అయిన యక్షగానం సంస్కృత రూపక సంప్రదాయాలనుసంతరించుకొని 'మార్గి' అయింది. శాహజీ యక్షగానాలలో పరోక్షంగా కానీ ప్రత్యక్షంగా కానీ నాటకలక్షణాలుప్రస్ఫుటంగా కన్పిస్తున్నాయి . ముఖ్యంగా నాటక లక్షణాలైన నాందీ ప్రస్తావనలు, పంచసంధి నిర్మాణం శాహజీ యక్షగానాలలో పాటించబడ్డాయి.

ఉదాహరణకు తంజావూరు యక్షగానాల్లోని పౌరాణిక ఇతివృత్తమైన విజయ రాఘవ నాయకుడు రచించిన " ప్రహ్లాద చరిత్రము" అనే యక్షగానంలోని వస్తు నిర్మాణ శిల్పాన్ని పరిశీలిద్దాం!

2.6 ప్రహ్లాద చరిత్రము

'ప్రహ్లాద చరిత్రము' అనే యక్షగానం ఇతివృత్తం భాగవతంలో ఉంది. ఇందులో ప్రధానంగా నాయకుడు ప్రహ్లాదుడు. శుక్రాచార్యుని కొడుకు ప్రహ్లాదునికి చదువు చెప్పడం, ప్రహ్లాదుడు విష్ణువునే ధ్యానించడం, హిరణ్యకశిపుడు శిక్షించడం, ప్రహ్లాదునికి, హిరణ్యకశిపునికి వాదన, నృసింహస్వామి అవతరించడం, హిరణ్యకశిపుని సంహరించడం. ఉగ్రనరసింహుణ్ణి దేవతలు శాంతింపచేస్తారు. నృసింహ స్వామి ప్రహ్లాదునికి పట్టాభిషేకం చేస్తాడు. దేవతలు పూల వాన కురిపిస్తారు. ఇదే ఇందులో వస్తువు.

2.6-1 నాంది

నాటక ప్రదర్శనాన్ని ఒక పవిత్ర కార్యంగా భావించిన మన పూర్వులు రంగ విఘ్నోప శాంతికోసం నేపథ్యంలో పూజాదికాలు నిర్వహించి, రంగస్థలం మీద ఒక మంగళాచరణమైన శ్లోకం లేదా పద్యం సూత్రధారుని చేత చదివించే సంప్రదాయాన్ని ఏర్పరచారు. దీనినే 'నాంది ' అంటారు.

ధనుంజయుడు తన దశరూపకంలో "అర్థత శ్శబ్దతో వాపి మనాక్కావ్యార్థ సూచనమ్" అని నాందీ ప్రయోజనాన్ని పేర్కొన్నాడు. అంటే, అర్థంచేత కానీ, శబ్దం చేతకానీ కావ్యార్థం సూచింపబడడమే నాంది ప్రయోజనం.

ఈ గ్రంథ ప్రారంభంలోని పొడుగాటి నాలుగు పేజీల సీసంలో విజయ రాఘవుని కావ్యాలు, కవిత్వ పద్ధతులు చెప్పడం జరిగింది తర్వాత దక్షిణ ద్వారకా పురంలో వెలసిన తమ కులదైవం , ఇష్టదైవమైన రాజ గోపాల స్వామిని, శ్రీ చెంగమలమ్మను స్తుతించి తనను రక్షించి కాపాడమని కవి అయిన విజయ రాఘవుడు ఇలా కోరుకుంటాడు.

ద్వి॥ శ్రీ రాజగోపాల, చిరకీర్తి జాల,
కారుణ్య గుణశీల, కల్యాణలోల,
గోవర్ధనోద్ధార, గోపకుమార,
భావజసమరూప, బహుళప్రతాప.

ద్వి॥ కలశాంబు నిధికన్య, కల్యాణ ధన్య,
సలలిత సౌజన్య, జగదేకమాన్య,
వందారు శర్వాణి, వారిజపాణి,
మందరధరురాణి, మధుకరవేణి. (ప్రహ్లాద చరిత్ర పే-5)

ఇది నాటకానికి 'నాంది' అని చెప్పవచ్చు.

2.6-2 ప్రస్తావన

దృశ్యకావ్యంలో నాందికి తరువాత ప్రస్తావన నిర్వహింపబడుతుంది. దీనినే ఆముఖం, స్థాపన అనే పేర్లతో కూడా వ్యవహరిస్తారు. ప్రస్తావనలో సూత్రధారుడు, నటి- మారిష- విదూషకులలో ఎవరో ఒకరితో కలిసి నాటక కర్తను గురించి, సదస్సును గురించి, ప్రదర్శనను గురించి చిత్రోక్తులతో సంభాషిస్తాడు. ఇది నాటకానికి ఉపోద్ఘాతం వంటిదే. తరువాత నటి తన గానంతో ఋతువర్ణన చేస్తుంది. వసంత ఋతుగానం శృంగార రస ప్రాధాన్యాన్ని , గ్రీష్మ , శరదృతు వర్ణనలు వీర రస ప్రాధాన్యాన్ని సూచిస్తాయి. అనంతరం ప్రథమాంక ప్రారంభంలో ప్రవేశింపబోయే పాత్రను సూచించడంతో ప్రస్తావన సమాప్తమవుతుంది. సహృదయ ప్రేక్షకులను నాటక దర్శనానికి ఉన్ముఖులనుగా చేయడమే ప్రస్తావన కలిగించే పరమ ప్రయోజనం.

'ప్రహ్లాద చరిత్రము' లో ఇష్టదేవతా ప్రార్థన చేసిన తర్వాత సూత్రధారుడు, "విజయరాఘవ ధాత్రీ కళత్రుండు హవణించిన ప్రహ్లాద చరిత్రంబునకు కథాక్రమం బెటువలెను" (ప్రహ్లాద చరిత్రము పే-6) అని కవే ప్రేక్షకులను సావధాన చిత్తులను చేస్తాడు.

హిరణ్యకశిపుడు దేవతలను బాధిస్తూ ఉంటే వాళ్ళువిష్ణువు వద్దకు వచ్చి తమ బాధలు మొరపెట్టుకోగా ఆయన వారిని సంరక్షిస్తానని మాట ఇవ్వగా దేవతలు ఇంటికి వెళ్లారు. ఇక్కడ ఒక పెద్ద ద్విపదతో కథకు పూర్వం జరిగిన సంఘటన తెల్పడం, ఇందులో

ద్వి॥ "నైమి శారణ్యపుణ్యస్థలంబునను
పరమ పుణ్యుండగు ప్రహ్లాదుభవ్య
చరిత మెట్టిది యని సన్మౌని వరులు
కరమర్థి నడిగిన గారవంబొదవ
సొరిది వారలఁజూచి సూతుఁడిట్లనిమె"! (ప్రహ్లాద చరిత్రము పే-7)

అని నాటకం పేరు తదితర కథా పూర్వ సంఘటనలు ప్రస్తావనగా చెప్పడం జరిగింది.

2.6-3 ముఖ సంధి

'బీజము' అనే అర్థ ప్రకృతి 'ఆరంభం' అనే కార్యావస్థ కలిస్తే ముఖసంధి ఏర్పడుతుంది. కథా నాయకుడు ఏ ఫలాన్ని ఆశించి ఉత్సాహంతో తన కోరికను కార్యరూపంలో పెట్టడానికి పూనుకొంటాడో అదే ముఖసంధి. ఇది కవి ఊహించిన సన్నివేశ ప్రణాళికలో బీజం అనే దానితో కలిసి పోతుంది. అలాంటి భాగాన్నే ముఖసంధి అంటారు.

హిరణ్యకశిపుడు కొలువులో ఉన్న ఆచార్యులను చూసి ఇది సుముహూర్తం మా ప్రహ్లాదునికి విద్యాభ్యాసం చేయించండని చెప్పాడు. అప్పడు గురు తనయుడు ప్రహ్లాదుని

తీసుకొని భారతి భవనానికి వచ్చి అభ్యాసం ప్రారంభిస్తాడు. ఆచార్యులవారు ప్రహ్లాదుణ్ణి "నమో హిరణ్యాయ " అనమంటాడు. ప్రహ్లాదుడు 'నమో హిరణ్యాంబరాయ ' అంటాడు ఇక్కడ మొదలౌతుంది ఈ యక్షగాన ఆశయం. తర్వాత గురుకుమారుడు ఎంత చెప్పినా వినక విష్ణు పరంగానే పలకడం వలన కోపంతో బుగ్గలు మెలిపెట్టగా ప్రహ్లాదుడు ఇలా అంటాడు.

"హరి సర్వేశ్వరుఁడనినేనమ్మితి

నెఱుఁగక నన్నేల యేఁచేరు! "అంటాడు. (ప్రహ్లాద చరిత్రము పే-15)

ఇక్కడ ప్రహ్లాదునికి గురువులు విద్యను బోధించడం అతను విష్ణువే సర్వానికి ఈశ్వరుడు అని చెప్పడం వలన బీజారంభాలు ఏర్పడి ముఖసంధి జరిగిందని చెప్పవచ్చు.

2.6-4 ప్రతి ముఖ సంధి

ఏ ఫలమైనా కోరగానే సిద్ధించదు. దానికోసం గట్టి ప్రయత్నం చేయాలి. అందుకోసం జరిపే ప్రయత్నమే రెండవ కార్యావస్థ. ' యత్నమనే ' ఈ కార్యావస్థ 'బిందువు' అనే అర్థప్రకృతితో కలిసి ప్రతిముఖసంధి ఏర్పడుతుంది.

తండ్రి తన కుమారునికి ఆచార్యుల వద్ద విద్యాభ్యాసం చేయిస్తున్నాడు. కాని హరినామమే తప్ప ప్రహ్లాదుడు మరొకటి పలకడు. అప్పడు హిరణ్యకశిపుడు జోక్యం చేసుకొని "హరిహరి అంటూ పగవాని మీద మనసు లగ్నం చేస్తావెందుకు"అంటాడు. అయ్యా"సర్వం విష్ణుమయం జగత్ (ప్రహ్లాద చరిత్రము పే-16) అని పెద్దల ద్వారా విన్నాను అంటే అప్పడు హిరణ్యకశిపుడు ఓరి! నీవు శత్రుండవు గాక పుత్రుండవా! (ప్రహ్లాద చరిత్రము పే-17)అంటూ తీవ్రంగా స్పందిస్తాడు. ఇక్కడ తండ్రి కొడుకుకు రాక్షస విద్యలు నేర్పుటకు తన ప్రయత్నాలు , ఇద్దరి మధ్య సంవాదం ఇవన్నీ ప్రతిముఖ సంధిగా పేర్కొనవచ్చు.

2.6-5 గర్భసంధి

ప్రయత్నించగానే ఫలం కలుగుతుందిఅని చెప్పలేము. ఫలప్రాప్తిని గూర్చి ఆశానిరాశల నడుమ కొట్టుమిట్టాడే స్థితిని గర్భసంధి అంటారు . కానీ బీజం నశించిపోకుండా ముందుకు సాగడానికి పతాక అనే అర్థ ప్రకృతి తోడ్పడుతుంది. ఇక్కడ జరిగే కార్యదశను ప్రాప్త్యాశ అంటారు. పతాక ప్రాప్త్యాశలు కలిసి గర్భసంధి ఏర్పడుతుంది.

ఇక్కడ ప్రహ్లాదుడు హిరణ్యకశిపుడి మాట వినక పోయేసరికి కటికవాని చేత నానా రకాలుగా చిత్ర హింసలకుగురి చేయిస్తాడు. మొదటగా పాముల వాణ్ణి పిలిపించి రకరకాల పాములను పురికొల్పుతాడు. ప్రహ్లాదుడు హరిని ధ్యానించగా ఆ పాములన్నీ భూమి మీద పడి నుగ్గు నుగ్గవుతాయి. తర్వాత హిరణ్యకశిపుడు జగజ్జెట్లను పురికొల్పుతాడు.

వాళ్ళంతా కండలు తిరిగి మెండుగ బలిసి ఉన్నారు. వీరంతా ప్రహ్లాదునితో పోరాడి పోరాడి "దేహమంతా గులగులలయ్యెనయ్యా! నీ పట్టి మట్టుపెట్ట మా చేత గాదయ్యా! అంటూ పారిపోతారు. పిదప మద గజాన్ని పురి కొల్పుతాడు. అదీ వెనుదిరుగుతుంది. చివరగా పురోహితులను పిలవమని హిరణ్యకశిపుడు ఆజ్ఞాపిస్తాడు.

పురోహితులు వచ్చిన పిమ్మట హిరణ్యకశిపుడు మా కుమారుని ఉక్కణిగించుటకు అభిచారహోమం జరపమంటాడు. పురోహితులు అలాగే జరుపగా ఆ "ఘోరాభిచార హోమంనుండి బ్రహ్మాండ భాండం కబళించే నుద్దండ మస్తకంబుతో (ప్రహ్లాద చరిత్రము పే-27) శక్తి వెడలి వచ్చి ప్రహ్లాదునిలో చొరబడుతుంది.అప్పడు ప్రహ్లాదుడు విష్ణు మంత్రంతో ఆ శక్తిని అశక్తురాలుగా చేసి పరమ భాగవతోత్తముడు అని శక్తితోనే కొనియాడబడతాడు. దీనితో హిరణ్యకశిపునికి ప్రహ్లాదుణ్ణి దారిలో పెట్టుకునే ఆశలన్నీ సడలిపోయి ప్రత్యక్షదాడికి దిగుతాడు. ఇక్కడ పతాక స్థాయికి తన ప్రయత్నాలన్నీ కుమారునిపై ప్రయోగిస్తాడు. వాటన్నిటిని ప్రహ్లాదుడు విష్ణు శక్తితోటి ఎదుర్కొంటాడు. అంటే ఆటంకాలను దాటుకొని తాను భక్తాగ్రేసరుడని నిరూపిస్తాడు. దీన్నే గర్భసంధి అంటారు.

2.6-6 అవమర్శసంధి

నిరాశ నశించి, ఫలప్రాప్తి నిశ్చయమైన కార్యదశకు 'నియతాప్తి' అని పేరు. దీనిలో 'ప్రకరి' అనే అర్థప్రకృతి సంవదిస్తుంది. ఈ నియతాప్తి సాగినంత దూరమూ నాటక కథలో 'అవమర్శ సంధి' అని అంటారు.

హిరణ్యకశిపుడు ప్రహ్లాదునితో ఓరి విషపుచ్ఛమా! దేవతలకే దేవతనై నేనుండగా వలదంటున్నావు. నీకీ దుర్బుద్ధి ఎలా వచ్చిందో తెలపమంటాడు. సర్వపరిపూర్ణుడైన దేవుని తలచడం దుర్బుద్ధి ఎలా అవుతుంది అని ప్రహ్లాదుడనగా ఐతే నీ దేవుడు ఎలా సర్వపరిపూర్ణుడో తెలుపు అంటాడు.

ప్రహ్లాదుడు అన్ని చోట్లా దేవుడున్నాడనగా ఈ ఉక్కు కంబంలో చూపమంటాడు. అప్పడు ప్రహ్లాదుడు మంత్రం పఠించగా నరసింహస్వామి ప్రత్యక్షమై "రక్కసు నులిచి గీటడగించి (హిరణ్యకశిపుని సంహరించి) శాంతుండ గాక యున్న నా యుగ్ర నరసింహుని శాంతి నొందించుటకు ప్రహ్లాదాది దేవతలు వచ్చారు" (ప్రహ్లాద చరిత్రము పే-34). ఇక్కడ కథలో ప్రధానాంశమైన దుష్ట శిక్షణ నరసింహస్వామి మహిమ లోకానికి తేటతెల్లమైంది. కాబట్టి నాటకంలోని ఫలప్రాప్తి నిశ్చయమైంది. ఇదే అవమర్శ సంధి.

2.6-7 నిర్వహణ సంధి

కథానాయకుని కోరిక, దానికై చేసిన ప్రయత్నం, ఆ ప్రయత్నానికి కలిగిన ఆటంకం, ఆ ఆటంకం తొలగిపోయి ఫలప్రాప్తి నిశ్చయం కావడం ఇంతవరకు జరిగింది. అంటే ముఖ, ప్రతిముఖ, గర్భ, అవమర్శసంధులు పూర్తయినాయి.

ఉగ్రనరసింహుని శాంతించమని ఈశ్వరుడు, దేవేంద్రుడు, మొదలైన వారందరు వేడుకుంటారు కాని శాంతించడు. బ్రహ్మరుద్రాదులు లక్ష్మీదేవిని వేడుకొని వారి సన్నిధికి చేరమంటారు. అప్పడు లక్ష్మీదేవి ప్రహ్లాదుణ్ణి ప్రార్థించమని చెప్తుంది. అంతే ! బ్రహ్మరుద్రాదులు ప్రహ్లాదుని వద్దకు పోయి నీకు ప్రసన్నుడైన నరసింహస్వామి ఆగ్రహం నీతోనే చల్లబడుతుంది. ఇతరుల చేత కాదంటారు.

వెంటనే ప్రహ్లాదుడు నరసింహుని స్తుతిస్తాడు. నరసింహుడు ప్రసన్నుడై ప్రహ్లాదుని ఆదరించి "ఓయీ ప్రహ్లాద నీవు మా మీద చాలా భక్తి యుంచితివి గనుక మా భక్తులలో నీవే పరమ "భక్తా గ్రేసరుండవు" (ప్రహ్లాద చరిత్రము పే-38) అని అంటాడు. అంటే భక్తి తత్త్వం శక్తిమంతమైందని, విష్ణువు భక్త పరాధీనుడని చెప్పడమే నాటక పరమ ప్రయోజనం.

3. యక్షగానం -నాటక నిర్మాణ శిల్పం

యక్షగానమంటే దైవ స్తుతి, దైవకీర్తన అని నిర్ధారిస్తే వస్తువు తప్పకుండా దైవానికి సంబంధించింది అయి ఉండాలి. పౌరాణికానికి సంబంధించిన వస్తువు దైవ సంబంధిదే అయి ఉంటుంది. ఒక్కో ప్రాంతయక్షగానం ఒక్కో ఉద్దేశాన్ని ఆశ్రయించి నడిచింది.

వస్తువైవిధ్యాన్ని దృష్టిలో ఉంచుకొని యక్షగానాలను నాలుగు ప్రధాన విభాగాలుగా చేయవచ్చు. పౌరాణికాలు, చారిత్రకాలు, సాంఘికాలు, కాల్పనికాలు అని. వీటినే మరి కొంత సూక్ష్మపరిశీలనతో మరికొన్ని రకాలుగా విభజించవచ్చు.

ముఖ్యంగా తంజావూరు, రాచపాళయం, తెలంగాణ యక్షగానాలను పై విభజనకు అనుగుణంగా వస్తు నిర్మాణాలను పరిశీలించడమే ఈ అధ్యాయం ఉద్దేశ్యం.

ప్రధానంగా తంజావూరు రాజులు యక్షగాన వాఙ్మయానికి కృషి చేసినా, వాటిలో మార్గ నాటక లక్షణాలను, ప్రబంధాల్లో ఎక్కువగా కనిపించే అష్టాదశ వర్ణనలను ప్రవేశ పెట్టారు. యక్షగానాలు జానపద నాటకాలుగా ప్రసిద్ధి చెందాయి.

3.1 పౌరాణిక నాటక నిర్మాణ శిల్పం

పౌరాణిక యక్షగానాలు ప్రధానంగా భారత, రామాయణ ఇతివృత్తాలకు సంబంధించనవి. వ్రతాలు, క్షేత్రమహిమలకు సంబంధించినవిగా ఉన్నవి.

3.1-1 ద్రౌపదీ కళ్యాణము

ద్రౌపదీ కళ్యాణము అనే యక్షగానాన్ని 'శాహజీ ' రచించాడు. ఇందులో ప్రధానమైన కథ అర్జునుడు మత్స్య యంత్రాన్ని త్రుంచి తన సోదరులతో కలిసి ద్రౌపదిని పెండ్లి ఆడటం.

3.1-2 నాంది

నాటక ప్రదర్శనాన్ని ఒక పవిత్ర కార్యంగా భావించిన మన పూర్వులు రంగస్థలం మీద ఒక మంగళాచరణమైన శ్లోకం లేదా పద్యం సూత్రధారుని చేత చదివించే సంప్రదాయాన్ని ఏర్పరిచారు. దీనినే 'నాంది ' అంటారు. అర్థంచేత కానీ, శబ్దం చేతకానీ కావ్యార్థం సూచింపబడడమే నాంది ప్రయోజనం.

'ద్రౌపదీ కల్యాణము' అనే యక్షగానంలో సకల దేవతా స్తుతులు మొదట ఉన్నాయి. వినాయకుడు సరస్వతి, శ్రీమహావిష్ణువు పార్వతి పరమేశ్వరులు మొదలైన ఇష్టదేవతా స్తుతులన్ని కూడా సంస్కృత శ్లోకాలలో ఉన్నాయి. తర్వాత శాహరాజు గురించి ఒక సంస్కృత శ్లోకం , కైవారంలో ప్రస్తావించాడు.తరువాత సూత్రధారుడు 'శ్రీ శాహమహారాజు ప్రణీతంబైన ద్రౌపదీ కళ్యాణము' (ద్రౌపదీ కళ్యాణము పే-4) అనే యక్షగానాన్ని నాటకంగా

అభివర్ణించితొలుత విఘ్నేశ్వరుణ్ణి ఒక పాత్రగా రంగస్థలంపైకి ఆహ్వానించాడు. ఇక్కడ ఉన్న ద్విపదలు, దరువులు నాందిని పోలి ఉన్నాయి.

3.1-3 ప్రస్తావన

దృశ్యకావ్యంలో నాందికి తరువాత ప్రస్తావన నిర్వహింపబడుతుంది. దీనినే ఆముఖం, స్థాపన అనే పేర్లతో కూడా వ్యవహరిస్తారు. ప్రస్తావనలో సూత్రధారుడు, నటి- మారిష- విదూషకులలో ఎవరో ఒకరితో కలిసి నాటక కర్తను గురించి, సదస్సును గురించి, ప్రదర్శనను గురించి చిత్రోక్తులతో సంభాషిస్తాడు. ఇది నాటకానికి ఉపోద్ఘాతం వంటిదే. సహృదయ ప్రేక్షకులను నాటక దర్శనానికి ఉమ్ముఖులనుగా చేయడమే ప్రస్తావన కలిగించే పరమ ప్రయోజనం.

సూత్రధారుడు విఘ్నేశ్వరుడు వచ్చిన తరువాత 'కథా సంవిధానం బేవిధాననంటేను' (ద్రౌపదీ కల్యాణము పే-5) అని ద్రుపద రాజు కొలువునకు వచ్చే సందర్భంలో ఆస్థాన సంతోషి అయిన కటికవాడు భాగవతులతో డెబ్బైరెండు వినియోగాలవారిని హెచ్చరించమంటాడు. ద్రుపద రాజు వచ్చి పురోహితుణ్ణి పిలిపించడం, అతడు రావడం, రాజు వారికి ద్రౌపదీ కళ్యాణ విషయం, మత్స్యయంత్రం గురించి చెప్పడం ఉంది. ఇదంతా ప్రస్తావనగా చెప్పవచ్చు.

3.1-4 పంచసంధి నిర్మాణం

నాటకకర్త, రచనకు పూర్వమే తాను స్వీకరించిన కథను క్రమంగా వికసింపచేయడం కోసం సన్నివేశాలను ఒకదాని తర్వాత మరొకటిగా కూర్చుకుంటాడు. సన్నివేశాలను రచించే ఈ ప్రణాళికను అర్ధ ప్రకృతులంటారు.

తరువాత ఏ సన్నివేశంలో లేదా ఏ అర్థ ప్రకృతిలో ఏ కార్యదశను (stages in artism) నిబంధించవలెనో నిర్ణయించుకొంటాడు. ఈ కార్యదశలను కార్యావస్థలంటారు.

అర్థప్రకృతులైదు. అవి 1.బీజము 2. బిందువు 3. పతాక 4. ప్రకరి 5. కార్యము.

కార్యావస్థలైదు. అవి 1.ఆరంభం 2. యత్నం 3. ప్రాప్త్యాశ 4. నియతాప్తి 5. ఫలాగమం. వీనిని క్రమంగా ఒక్కొక్క అర్థప్రకృతితో ఒక్కొక్క కార్యావస్థను మిళితం చేస్తే, నాటక నిర్మాణానికి సంబంధించిన 5 సంధులేర్పడతాయి. వాటినే పంచ సంధులంటారు . అవి వరుసగా 1. ముఖసంధి 2. ప్రతిముఖసంధి 3. గర్భసంధి 4. అవమర్శసంధి 5. నిర్వహణ సంధి అనేవి.

3 .1-5 ముఖ సంధి

'బీజము' అనే అర్థ ప్రకృతి 'ఆరంభం' అనే కార్యావస్థ కలిస్తే ముఖసంధి ఏర్పడుతుంది. కథా నాయకుడు ఏ ఫలాన్ని ఆశించి ఉత్సాహంతో తన కోరికను

కార్యరూపంలో పెట్టడానికి పూనుకొంటాడో అదే ముఖసంధి. ఇది కవి ఊహించిన సన్నివేశ ప్రణాళికలో బీజం అనే దానితో కలిసి పోతుంది. అలాంటి భాగాన్నే ముఖసంధి అంటారు.

పురోహితులు వచ్చిన తరువాత ద్రుపదుడు వారిని ఉద్దేశించి " పూనిక జనుల కద్భుతమైన యంత్ర మీనంబు నేసిన మేటికి దనయ నిచ్చెదనంటినే నిది నాప్రతిజ్ఞ" అంటాడు (ద్రౌపదీ కల్యాణము పే-8). పురోహితులు అలాగేనంటారు. ఇది కథ మొత్తం జరుగుటకు ప్రధాన కారణం.

ద్రుపదుడు తన కుమారుడైన ధృష్టద్యుమ్నుని పిలిచి సకల దేశాధిపతులకు స్వయంవరం ప్రకటింపచేయమని చెప్తాడు.రాజులు వచ్చిన తర్వాత ధృష్టద్యుమ్నుడు ద్రౌపదిని తీసుకొని వస్తాడు. ద్రౌపది వస్తూ తండ్రికి నమస్కరించగా ద్రుపదుడు "అభీష్ట సిద్ధిరస్తు రావేఅమ్మ కూర్చుండవే" (ద్రౌపదీ కల్యాణము పే - 17)అంటాడు. ఆమె తన ఆసనంపై కూర్చుంటుంది.తరువాత ద్రుపదుడి ఆజ్ఞ మేరకు సభాముఖంగా ధృష్టద్యుమ్నుడు వివిధ దేశాధీశ్వరుల వివరాలను పరిచయం చేస్తాడు.

ఇక్కడ ద్రుపదుడి కోరిక ప్రకటన వల్ల కథకు బీజం పడింది. అందుకు తగినట్లుగానే ద్రౌపది స్వయంవరానికి రావడం వలన ఆరంభం జరిగింది. ఇవి రెండు కలిసి ఇక్కడ 'ముఖసంధి' ఏర్పడింది.

3.1-6 ప్రతిముఖసంధి

ఏ ఫలమైనా కోరగానే సిద్ధించదు. దానికోసం గట్టి ప్రయత్నం చేయాలి. అందుకోసం జరిపే ప్రయత్నమే రెండవ కార్యావస్థ. ' యత్నమనే ' ఈ కార్యావస్థ 'బిందువు' అనే అర్థప్రకృతితో కలిసి ప్రతిముఖసంధి ఏర్పడుతుంది.

ద్రౌపది కన్య "తండ్రి అభేద్యప్రతిజ్ఞ నిర్విఘ్నంగా నెరవేరవలెనని ,తనకు సుందర రేఖాతిశయంబుల మించిన మంచి పురుషుండు గావలెననియు, డెందంబున నియమించి యిందుశకలధరు నిల్లాలగు గౌరి పాదారవింద యుగళంబులకు బూజజేయు మార్గంబు".

దయ సేయవమ్మ గౌరి- దయ సేయవమ్మ ।
మల్లెలఁబూజించెద- మంచి పురుషుండుగలుగ
"జాజులఁ బూజించెద జక్కని మగండు గలుగ
తొగలఁ బూజించెద సొగసైన పెనిమిటి గలుగ
తమ్ములఁ బూజించెద దగిన కాంతుడు గలుగ
బంగరు పూలఁబూజింతు -బాగైన వాని బెండ్లాడ"(ద్రౌపదీ కల్యాణము పే-19)

ద్రౌపది అలా పూజ చేసింది. తరువాత ద్రుపదుడు తన కుమారుని ద్వారా సకల దేశాధీశ్వరులకు తన ప్రతిజ్ఞ అయినటువంటి స్వయంవరం ఉద్దేశం చెప్పిస్తాడు. ఇక్కడ బిందువు అనే అర్థ ప్రకృతికి యత్నం అనే కార్యావస్థ కలిసి ముఖసంధి జరిగింది.

3.1-7 గర్భసంధి

ప్రయత్నించగానే ఫలం కలుగుతుందిఅని చెప్పలేము. ఫలప్రాప్తిని గూర్చి ఆశానిరాశల నడుమ కొట్టుమిట్టాడే స్థితిని గర్భసంధి అంటారు . కానీ బీజం నశించిపోకుండా ముందుకు సాగడానికి పతాక అనే అర్థ ప్రకృతి తోడ్పడుతుంది. ఇక్కడ జరిగే కార్యదశను ప్రాప్త్యాశ అంటారు. పతాక ప్రాప్త్యాశలు కలిసి గర్భసంధి ఏర్పడుతుంది.

స్వయంవరంలో రాజులందరూ విల్లు కదల్చలేక ఆలోచనలో పడిన సందర్భంలో ద్రుపదుడు పురోహితులతో తన ఆందోళనను, మానసిక స్థితిని ఇలా తెలుపుతాడు.

ఎందుకీ ప్రతిజ్ఞ సేసితి మందుఁడనై భూసుర।
ముందుగా నింతైనఁదెలియక -మోసపోయితి
తిన్నఁగా యంత్రమును నేసే-మన్న వారిపుడు
చిన్న వోయియున్నారు సిగ్గులు- చెంది వీరు
ఎన్నఁటికి నీకన్యకకుఁబెం-డ్లేనుజేతును భూసుర
యెన్నరాని విచారమాయె-నేమిసేతు (ద్రౌపదీ కల్యాణము పే-23)

ఇక్కడ ద్రుపదుడు తన కోరిక నెరవేరుతుందా లేదా అని ఆందోళన చెందుతాడు. అదే సమయంలో ఒక మాయావిప్రుడు అక్కడికి వచ్చి తన ఆశను చిగురింప చేస్తాడు. ఇదే గర్భసంధి.

3.1-8 అవమర్శ సంధి

నిరాశనశించి , ఫలప్రాప్తి నిశ్చయమైన కార్యదశకు 'నియతాప్తి' అని పేరు. దీనిలో 'ప్రకరి' అనేఅర్థప్రకృతి సంవదిస్తుంది. ఈ నియతాప్తి సాగినంత దూరమూ నాటక కథలో 'అవమర్శ సంధి' అని అంటారు.

మాయా విప్రుడు రూపంలో ఉన్న అర్జునుడు దుర్యోధనాదులు ఎంత పరిహసించినా అతడు ధనువు ఎక్కు పెట్టి యంత్రమత్స్యాన్ని త్రుంచాడు. ద్రుపదభూపాలుడు కుమారికా మణికి బుద్ధిచెప్పి మాయా విప్రుని వెంబడి పంపించాడు. అదే సమయంలో దుర్యోధనాదులు దొరలెంతమంది ఉండగా ద్రౌపదిని మాయా విప్రునికి ఇవ్వడం ఏమిటని ద్రుపదునిపై యుద్ధం చేసే సమయంలో అర్జున భీమ సేనుడు

దుర్యోధనాదులను యుద్ధంలో జయించి ద్రౌపదిని తీసుకొని ఏకచక్రాపురానికి వచ్చి తల్లియైన కుంతికి సమస్కరిస్తారు.

ఇక్కడ ద్రుపదుడి కోరిక, స్వయంవర ప్రయోజనం నెరవేరింది. నిరాశ తొలగిపోయింది. ఫలప్రాప్తి నిశ్చయమైంది. ప్రకరి+నియతాప్తి కలిసే అవమర్శసంధి జరిగింది.

3.1-9 నిర్వహణ సంధి

కథానాయకుని కోరిక , దానికై చేసిన ప్రయత్నమూ, ఆ ప్రయత్నానికి కలిగిన ఆటంకమూ, ఆ ఆటంకం తొలగిపోయి ఫలప్రాప్తి నిశ్చయం కావడమూ ఇంతవరకు జరిగింది. అంటే ముఖ, ప్రతిముఖ, గర్భ, అవమర్శసంధులు పూర్తయినాయి. కథా నాయకుని కోరిక నెరవేరడమే నిర్వహణ సంధి. నాయకుడు ఫలాన్ని పొందడం.

అర్జునుడు తల్లికి నమస్కరించి ఒక వింత ఫలాన్ని తెచ్చితినమ్మ అని చెప్తాడు.ఐతే సమానంగా భుజింపమని చెప్తుంది. కుంతీదేవి ఆ చక్కెర బొమ్మను సద్గుణశీలను చూసి ఎక్కడ నుంచి తెచ్చితిరని అడుగుతుంది. ధర్మరాజు విషయం చెప్పి "సురరాజ సుతునికి, సుదతికిన్ పెండ్లి గరిమను కావింపు కనక మేరను" (ద్రౌపదీకల్యాణము పే- 33) అని అంటాడు. అందుకు అర్జునుడు

"వినవయ్యా నాయన్న తల్లినోటనుండి
వింతలు పుట్టెనన్న!
ఉచితమైన ఫలమునుఁ దెచ్చితినని పలుక
ఇచ్చగా మనయమ్మ మీ-
రేగురు గైకొనుఁడనెను
తల్లిమాటలు జవదాఁటఁగూడదు ఒక
పల్లవపాణి కేగురు పతులు గారాదెట్లా! అంటాడు. (ద్రౌపదీకల్యాణము పే-34)

అప్పడు అర్జునుని మాటలు విని విచారిస్తున్న సందర్భంలో ద్రుపదుడు అనుమాన నివృత్తి కోసం వేగులవారితో మీరు వెళ్ళి ఆ మాయా విప్రుల వివరాలు తెలుసుకొని రమ్మాంటాడు. వారు వెళ్ళి "మన ద్రౌపదీదేవితో పాటు ఒక ముసలామె కూడా ఉంది అందులో ఒక బ్రాహ్మణుడు , మనం మాయావిప్రులమైయుండి మత్స్య యంత్రాన్ని తుంచి దాయాదులైన వారిని పారదోలి ఆ కన్యకామణిని తెచ్చినది ధర్మమే (ద్రౌపదీ కల్యాణము పే-37) అన్నాడు. అలా అందరి మాటలను మోసుకొచ్చి చెప్తారు. అప్పడు కుమారుని పిలిపించి ద్రుపదుడు ఆ బ్రాహ్మణులను, ద్రౌపదిని తీసుకొని రమ్మంటాడు. ధృష్టద్యుమ్నుడు అలాగే వెళ్ళి వారిని తీసుకొస్తారు. ద్రుపదుడు వారు పాండవులని నిశ్చయానికి వచ్చి స్తుతించి ధర్మనందన పురందర తనూజునకుఁ బేర్మితో ఁజేయుము పెండ్లి యీ వేళ"

(ద్రౌపదీ కల్యాణము పే-39) అంటాడు. ధర్మరాజు తల్లి నోటి నుండి వచ్చిన మాటలు చెప్తాడు. వాళ్ళంతా ఒక్కసారి ఆశ్చర్యపడే సమయంలో వ్యాసుడు వచ్చి ద్రౌపది గతజన్మ రహస్యం, వరం విషయం చెప్పి,

ఈ భామ, పరమ పతివ్రత పాంచాలి యయ్యె
చతురత మించిన శంకరుకృపను
బతులైరి యీ పంచ పాండవులిపుడు
దైవ కృతంబిది తప్పింపదరమె!
కావున లగ్నంబు గావింపు వేగ! (ద్రౌపదీ కల్యాణము పే-42)

అన్న వ్యాసుల వారి మాటలు విని సంతోషించి ఆ పంచ పాండవులకు ద్రౌపదీ కన్యకు శుభలగ్నాన వివాహం చేస్తారు. ఇది నిర్వహణ సంధి.

3.1-2 శ్రీ కృష్ణ పారిజాతము

'శ్రీకృష్ణ పారిజాతము' అనే తెలంగాణాకు సంబంధించిన యక్షగానాన్ని శ్రీ చెర్విరాల భాగయ్య కవి రాశాడు.

3.1-2.1నాంది

ఈ యక్షగానం ప్రధానంగా మొదట "శ్రీ రమణీ మణీ ప్రియుడు" అనే ఉత్పలమాల వృత్తంతో ప్రారంభించి కవి ఇష్ట దేవతలైన శ్రీ మహావిష్ణువును, కృష్ణుడిని, వినాయకుడిని, సరస్వతిని, గురువులను, తల్లిదండ్రులను, కాళిదాసు మొదలైన భారతీయాంధ్ర కవులను స్తుతించి, పరమభాగవతోత్తములకు వందనం చేశాడు.

సంధి వచనంలో కవి "ఇట్లిష్ట దేవతాభివందనం బాచరించి అస్మద్గురు పుంగవుల పాదపద్మంబులెదలో స్మరించి నా యొనర్చంబూనిన శ్రీ కృష్ణ పారిజాతంబను యక్షగానంబునకు కథాక్రమం బెట్టిదనిన (శ్రీ కృష్ణ పారిజాతం పే-3) అంటూ యక్ష గానం పేరు చెప్తాడు. ఇది అంతా నాటకంలోని నాందిని పోలి ఉంది.

3.1-2.2 ప్రస్తావన

ఇందులో గణపతి రాకడ, సరస్వతి దేవి రాకడ పాత్ర ప్రవేశం ఉంది.వినాయకుడు , సరస్వతి వచ్చి వెళ్తారు. ప్రధాన పాత్రరుక్మిణీ చెలికత్తె ప్రవేశం వాళ్ళ సంభాషణలు. తర్వాత "శ్రీయుతవైశ్యరత్న కవిరత్న బిరుదాంకితులును శతాధిక గ్రంధకర్తయగు చెర్విరాల భాగయ్య గారిచే" (శ్రీ కృష్ణ పారిజాతము పే-6) అంటూ నాటకం పేరు, కవి పేరు వస్తాయి. ఇది ప్రస్తావన లాంటిది. ఇక్కడ పాత్ర ప్రవేశ సూచన లేదు. సాదారణంగా ప్రస్తావనాంతంలో

ఉండాలి. అది ఈ యక్షగానంలో లేదు. ఇందులో కథ మొత్తం సంవాద రూపంలో నడుస్తుంది.

3.1-2.3 ముఖసంధి

కథా నాయకుడు ఏ ఫలాన్ని కోరి ఉత్సాహంతో ఆ కోరికను కార్యరూపంలో పెట్టడానికి పూనుకొంటాడో అదే ముఖసంధి. బీజం+ఆరంభం

"శ్రీ కృష్ణ పారిజాతము" అనే ఈ యక్షగానంలో నారదుడు శ్రీకృష్ణునికి 'పారిజాత పుష్పాన్ని ఇస్తాడు. ఆ పారిజాత పుష్పమును చిగురుటాకులం బొదవి శ్రీకృష్ణ పరమాత్మునికిచ్చినం గైకొని" (శ్రీకృష్ణ పారిజాతము పే-9) తన మనస్సులో ఇలా అనుకున్నాడు. భాసురాంగులు నాయిష్ట భార్యలందు! యేరికర్పింతు నివ్విరి నేమి సేతు! నొకరకిచ్చిన నొకరోర్వకుందురింక కలహమును గాక మానదిక్కారణమున (ద్రౌపదీ కల్యాణము పే-9) అంటాడు శ్రీకృష్ణుడు. ఇక్కడ మొదలైంది అసలు కథ. బీజారంబాలు ఏర్పడి ముఖసంధి జరిగింది.

3.1-2.4 ప్రతిముఖసంధి

ఏ ఫలమైనా కోరికచేత సిద్ధింపదు. దానికోసం చేసే దృఢయత్నం ప్రతిముఖ సంధి. బిందువు+యత్నం.

శ్రీకృష్ణుడు పారిజాతపుష్పాన్ని రుక్మిణీకి ఇవ్వగా అది తెలిసి సత్యభామ రుసరుసలాడుతుంటుంది. అప్పుడు చెలికత్తె "అమ్మా నీవిట్లు వగచిన పనికాదు ఆడది తల పెట్టిన కానికార్యమున్నదా. ఈమూడులోకంబులు ఆడదానిపై ఆధారపడి ఉండుట నీ వెరుంగవా అంటూ రెచ్చకొడుతుంది. అప్పుడు సత్యభామ నీవన్నమాట యధార్థమే. ఆ మాయగాడైన శ్రీకృష్ణుడుఇక్కడికి రానీ నాప్రతాపం చూపిస్తా నంటుంది. ఇది ప్రతిముఖసంధి అని చెప్పవచ్చు(శ్రీకృష్ణ పారిజాతము పే -17)

3.1-2.5 గర్భసంధి

ఫలసిద్ధిని గురించి ఆశా నిరాశల నడుమ కొట్టుమిట్టాడే స్థితి గర్భసంధి. నిరాశ వల్ల బీజం నశించి పోరాదు.దాన్ని ముందుకు నడిపే పతాక, ఆశాప్రాప్తిని సూచించాలి. పతాక +పాప్త్యాశ.

సత్యభామ కోపంతో శ్రీకృష్ణునిపై మండి పడుతుంది. శ్రీకృష్ణుడు కారణమేంటని అడుగగా. . . "దేవమౌని దివ్య పుష్పముతెచ్చి నీకు నొసంగగా! కేవలంబుగ దాని రుక్మిణికే నొసంగి యింతియున్! నీవు జూడగ యూరకే నను నింద జేయుట పాడియా!

అంటుంది సత్యభామ. అప్పడు ఓహో ఇదేనా నీవు అలుగుటకు కారణం అంటాడు. ఇంకా సత్యభామ, "కారణం లేకుండానే నన్ను కానిమాటలన్నదట। మీరలైన వద్దవకను యూరకున్నరేల పొండి" అంటుంది తీవ్రంగా అప్పడు శ్రీకృష్ణుడు సఖీమణి అది నిన్నే మనలేదు అట్లంటే నేనూరకుందునా అంటాడు. వెంటనే సత్య ఊరకుండక ఉరిబోసుకుందువు (శ్రీకృష్ణ పారిజాతము పే-21, 22) కాబోలు అంటూ ఘాటుగా స్పందిస్తుంది.

3.1-2.6 అవమర్శసంధి

తర్వాత సత్యభామ శ్రీకృష్ణునితో "వారి జాక్షి రుక్మిణి కిచ్చిన యా పారిజాత విరి తెచ్చియిమ్ము" (శ్రీకృష్ణ పారిజాతము పే-22) అంటుంది. వెంటనే ఇంతేకదా అంతరంగమందు చింతమాను వింతగాను యా పారిజాతపు వృక్షంబెకొని దెచ్చి యిత్తు అంటాడ శ్రీకృష్ణుడు.

తర్వాత శ్రీకృష్ణుడు గరుత్మంతుని పిలిపించి వాహనంగా చేసుకొంటాడు. ఇంద్రుడితో తప్పక యుద్ధం వస్తుందని భావిస్తాడు. సతీసమేతంగా బయలుదేరి స్వర్గలోకంలో గల వింతలన్నీ చూస్తాడు. అపుడు (శ్రీకృష్ణ పారిజాతము పే-32) పారిజాత వృక్షంబును పెకలించి ఖగేంద్రునిపై నిడుకొని వచ్చుచున్న శ్రీకృష్ణునింగని వనపాలకులు అడ్డుకుంటారు. ఇంద్రుడు, దిక్పాలకులు అడ్డగించగా కృష్ణుడు వారితో యుద్ధం చేస్తాడు.

3.1-2.7 నిర్వహణ సంధి

కృష్ణుడు సత్యభామతో సరసజాక్షిం దిక్పాలవరులనెల్ల సంగరంబున నోడించిజయము గాంచి వచ్చినాడను మన మింక యిచ్చలోడద్వారకకు బోవుదము రమ్ము తలిరుబోడి అంటాడు.

తర్వాత సత్యభామ బ్రాహ్మణోత్తములను పిల్చి పారిజాత వృక్షాన్ని పూజించి పలురకాలైన వస్త్రా భరణాలను దక్షిణ తాంబూలాలు ఇచ్చి వారి ఆశీర్వాదం తీసుకొని ఆ సురతరువును సత్యభామ ఉద్యానవనంలో ప్రతిష్ఠిస్తారు. ఈ యక్షగానం మంగళ హారతితో ముగుస్తుంది.

3.1-3 హేమాబ్జ నాయికా స్వయంవరం

3.1-3.1 కథా నిర్మాణం

హేమాబ్జ నాయికా స్వయంవరం అనే యక్షగానాన్ని మన్నారు దేవుడు రాశాడు. తంజావూరులో వెలసిన రాజ గోపాలుణ్ణి చెంగమలాదేవిని కీర్తించి పూర్వ కవులను

స్తుతించి ఆ స్థాన పండితులకు , తాతతండ్రులకు నమస్కరించాడు. దక్షిణ ద్వారకా పురం సభలో దేవతలంతా వచ్చి పాలసముద్రాన్ని చిలికి అమృతం పోయమని కోరగా రాజగోపాలుడు అంగీకరిస్తాడు. మందర పర్వతాన్ని కవ్వంగా వాసుకిని తాడుగా చేసుకుని చిలుకుతుండగా మందర పర్వతం ఒరిగి పోవటంతో రాజగోపాలుడు కూర్మరూపాన్ని ధరించి మందర పర్వతాన్ని మోస్తూ వాసుకికి , దేవతలకు, రాక్షసులకు శక్తినిస్తాడు. అప్పుడు సముద్రం నుండి హాలాహలం పుట్టటం, దాన్ని శివుడు మింగటం తర్వాత కల్పవృక్షం , కామధేనువు, పారిజాతవృక్షం , కౌస్తుభం, అమృత కలశాలు పుడతాయి. ఆ తర్వాత పాలసముద్రంలో నుంచి కనకాబ్జదేవి (హేమాబ్జనాయిక) అవతరిస్తుంది.

హేమాబ్జనాయిక నీటిలో నుండి ఒడ్డుకు వస్తూ కూర్మరూపంలో ఉన్న రాజును చూస్తుంది. అలాగే రాజగోపాలుడు నాయికను చూస్తాడు. పరస్పరం ఇద్దరు మరులుకొనటం జరుగుతుంది. హేమాబ్జనాయిక చెలికత్తెను అడుగగా ఆమె అతని వివరాలు చెప్తుంది. రాజగోపాలుడు కూడ ఆమె అందచందాలకు మురిసి మనస్సును ఆమెకర్పిస్తాడు. ఇంతలో హేమాబ్జనాయకుడు వచ్చి తన కుమార్తెను తీసుకొని వెళ్తాడు . దేవదానవులు అమృతం కోసం గొడవపడుతుండగా రాజగోపాలుడు, మోహిని రూపంలో వచ్చి తన అందచందాలతో రాక్షసులను మైమరిపించి దేవతలకు అమృతం పోసి, పారిజాతాది వస్తువులిచ్చి నిజరూపం దాల్చి, కౌస్తుభం ధరించి ద్వారకాపురానికి వెళ్తాడు.

హేమాబ్జనాయిక అంతఃపురంలో ఏకాంతంగా ఉండి మన్నారు దేవుణ్ణి తలుచుకొని విరహంతో బాధపడుతుండగా రూపవతి అనే చెలికత్తె వచ్చి కారణం అడుగగా విషయం చెప్పి, నేను ఈ మన్మధబాణాలను భరించలేక పోతున్నాను. నాబాధను తీర్చమని కోరుతుంది. ఆమె మొదట నిరాకరించి ఏదోలా చివరకు ఒప్పుకుని రాజగోపాలుని నివాసానికి బయలుదేరుతుంది. స్వామి అనుమతితో రూపవతి అతణ్ణి కలిసి, విషయం చెప్పి ఆమెను పెళ్ళి చేసుకోమని చెప్తుంది. రాజగోపాలుడు ఆమె మాటలతో ఏకీభవించి తాను రావటానికి ఉపాయం తెలుపమని కోరగా రూపవతి అతనితో స్వయంవరం ఏర్పాటు చేస్తాం అప్పుడుమీరు తప్పక వచ్చి చెంగమ్మను చేపట్టండి అని చెప్పి వెళ్ళిపోతుంది. నారదుడు వచ్చి రాజగోపాలుణ్ణి స్తుతించి సముద్రుడు ఏర్పాటు చేసిన స్వయంవరానికి లగ్న పత్రిక తీసుకొనివచ్చి 'సౌమ్య నామ సంవత్సర చైత్ర శుద్ధాష్టమి' నాడు ముహూర్తం అని వివరిస్తాడు.

మన్నారుదేవుడు అత్యంత ఉత్సాహంతో స్వయంవరానికి వివిధ అలంకరణలతో బయలుదేరి వెళ్తాడు. స్వయంవరానికి ఆది వరాహుడు, కస్తూరి రంగనాథుడు, వెంకటేశుడు, శారంగపాణి, వరదరాజులు, వీరరాఘవుడు, నీలమేఘ ప్రభువు, మొదలైన

వారంతా రాగా చెంగమ్మ మన్నారు దేవుడి మెడలో మాల వేస్తుంది. 'సౌమ్య నామసంవత్సరే ఉత్తరాయణే వసంతర్తౌ చైత్రమాసే శుక్లపక్షే....' (హేమాబ్జ నాయికా స్వయంవరం పే-183) ముహూర్తం నిర్ణయించి వివాహం చేయుట, రాజగోపాలుడు చెంగమ్మతో దక్షిణ ద్వారకాపురం చేరి, విజయరాఘవుని ఆదరించి అతనికి ఆయురారోగ్య ఐశ్వర్యాలు ప్రసాదించి అనుగ్రహించుటతో కథ సమాప్తమౌతుంది.

మన్నారు దేవుడి హేమాబ్జనాయికా స్వయంవరములో కథ పురాణేతివృత్తం కాబట్టి ఇది ప్రఖ్యాతం.

3.1-3.2 నాంది

ఇందులో మంగళప్రదమైన యిష్టదేవతాస్తుతి ఉంది. మన్నారు దేవుడు, నాందీ శ్లోకం (ఇష్టదేవతా ప్రార్థన) మొదట సీస పద్యంతో ప్రారంభించి, తర్వాత ద్విపదలో కూడా కొనసాగించాడు.

సీ. శ్రీ రమణీ సముజ్జృంభమాన కటాక్ష
హారమణీల సద్భూరివక్ష!
వార్తా చమత్కార వైభవ ప్రదనామ
మార్తాండ మండల మహితధామ!
మాణిక్య కేయూర మండిత భుజదండ!
చాణూర గర్వ శిక్షా ప్రచండ!
తంజాపురాధిప స్తవనీయ చారిత్ర!
కంజాతపత్ర సంకాశ నేత్ర!

గీ. ద్వారకాధీశ! కాంచన వన నివేశ
పాక రిపుమిత్ర! చంగమలాకళత్ర!
మము(గటాక్షించి శుభలీల మనుపు జాల
రాజగోపాల! రాధికా రతి విలోల! అని ప్రారంభించాడు.

(హేమాబ్జనాయికా స్వయంవరము పే-1)

మన్నారు దేవుడికి ముందు వచ్చిన దక్షిణాంధ్రయుగ యక్షగానాలన్నీ సీస పద్యంతోనే ప్రారంభించడం వల్ల మన్నారు దేవుడు కూడా ఇదే పద్ధతి పాటించాడు.

దక్షిణ ద్వారకాపురంలో వెలసిన తమ కులదైవం, ఇష్టదైవం అయిన రాజగోపాలుణ్ణి, చెంగమలమ్మను కీర్తించి తనను కటాక్షించి శుభం జరిగేటట్టు చూడమని వారిని వేడుకుంటాడు.

3.1-3.3 ప్రస్తావన

యక్షగానం గురించి చేసే ప్రస్తావనే నాటకంలో ప్రస్తావన వంటిది. కవి నాటకంలో సూత్రధారుడు చేతగానీ పాత్రచేత గానీ నాటక విషయం ప్రస్తావిస్తాడు. హేమాబ్జనాయికా స్వయంవరంలో కవే సూత్రధారుడు . ఈ నాటకం పేరు, తన పేరు కైవారగద్యలో తానే స్వయంగా చెప్పకున్నాడు. అంతేకాకుండా ప్రస్తావనలోనే రస సూచన చేయాలనే నియమాన్ని కూడా పాటించాడు.

'మన్నారు దేవుండు భువనస్తవనీయంబుగా హవణించు శృంగార రసగర్భ సందర్భ విభాసురంబగు హేమాబ్జనాయికా స్వయంవరంబను నాటకం.... .... (హేమాబ్జనాయికా స్వయంవరము పే-3) అని ప్రస్తావించాడు.

3.1-3.4 ముఖసంధి

ఇది బీజారంభముల వల్ల ఏర్పడుతుంది. బీజం ప్రారంభంలో అల్పంగా ఉండి క్రమక్రమంగా నాయకుడు, నాయిక, ఉపనాయిక మొదలైన వారికి సంబంధించిన కథాంశంతో వికసిస్తుంది. కారణం ఏదైనా ఫలాన్ని సాధించే వరకు ఉంటుంది.ఆరంభం అంటే నాయకుడు ఫలప్రాప్తికోసం ఏదైనా చెయ్యాలని ఉత్సాహంతో పూనుకోవడం.

హేమాబ్జనాయికా స్వయంవరములో నాయకుడు దేవతల కోరిక మేరకు క్షీర సాగరం మథించి అమృతాన్ని దేవతలకు పంచటానికి ఒప్పకుంటాడు. ఇది బీజారంభం. ఈ సముద్ర మథనంలోనే నాయిక అవతరిస్తుంది. నాయికానాయకుల పరస్పర వీక్షణలతో మనస్సులోని కోరిక పుట్టటం బీజారంభము. కథ మొత్తం విస్తరించటానికి ఇదే కారణం. చివరికి నాయికా నాయకులు పెళ్ళి చేసుకునే వరకు ఉంటుంది. ఇది ముఖ సంధి.

3.1-3.5 ప్రతిముఖ సంధి

బిందువు అనే అర్ధ ప్రకృతి, యత్నమనే కార్యావస్థ కలిస్తే ఏర్పడేది ప్రతిముఖసంధి. బిందువు నాటకమంతా వ్యాపించి ఉంటుంది. కథ చివరి వరకూ నాయికా నాయకులు ఏకమయ్యేవరకు కొనసాగే ప్రయత్నమే బిందువు. ఒక ప్రయోజనానికి ఏదైనా అవాంతరం కలిగితే ఆ అవాంతరాన్ని తొలగించి కార్యం వైపు మళ్ళించేది బిందువు. ఆశించింది దొరక్కపోతే తొందరగా సాధించాలని చేసే పనే యత్నం. అంటే దేని వల్ల ఫలం సాధించవచ్చో దాన్ని అన్వేషించడమన్నమాట.

క్షీరసాగర మథనంలో అవతరించిన హేమాబ్జనాయిక, కూర్మ రూపంలో ఉన్న రాజగోపాలుణ్ణి ఇష్టపడుతుంది. సముద్రుడు వచ్చి తన కూతురిని తీసుకెళ్ళిపోతాడు. నాయిక విరహవేదన అనుభవించి రాజగోపాలుడి కోసం తపించి తన కోరికను నెరవేర్చుకోవటానికి చెలికత్తెను రాయబారిగా పంపిస్తుంది.

తన కోరికకు అవాంతరం ఏర్పడగా, ఏ ఉపాయం చేత పొందవచ్చో దాన్ని ఇక్కడ నాయిక ఆచరించింది. ఇది ప్రతిముఖసంధి అని చెప్పవచ్చు.

3.1-3.6 గర్భసంధి

పతాక అనే అర్థ ప్రకృతి, ప్రాప్త్యాశ అనే కార్యావస్థ కలిస్తే గర్భసంధి ఏర్పడుతుంది. ప్రధాన కథకు పోషకంగా వేరే కథ చేరితే అది పతాక.

ప్రధాన ప్రయోజనం సాధించడంతో పాటు సొంత ప్రయోజనం పొందడం ప్రాప్త్యాశ.

రాజగోపాలుడు నాయికపై విరహంతో బాధపడుతూ, ఆమెను ఊహించుకుంటూ మనసులో వేడుకుంటుండగా విజయరాఘవుడు వస్తాడు. ఇక్కడ ప్రధాన ఇతివృత్తంతో పాటు విజయరాఘవునికి సంబంధించిన విషయాలను కూడా కవి ప్రస్తావించాడు.

బహువిధ గోపుర ప్రాకారాలు కట్టించాడని, బంగారు రథాలు, శృంగార వనాలు, ఏనుగులు, గుర్రాలు రాజగోపాలుడికి అర్పించాడని కీర్తించి, నాకు భక్తుడవు, ఆప్తుడవు నీవేనంటాడు.

సముద్రుడి దగ్గరికి రాయబారానికి వెళ్ళినప్పుడు సముద్రుడు కూడా విజయరాఘవుడి గొప్పతనాన్ని చెప్తాడు. విజయరాఘవుడి కొలువు సింగారం గురించి కూడా ఇందులో ఉంది. ఇది పతాక. చెంగమలమ్మ రాజగోపాలుల వివాహం కుదర్చడం వల్ల ఆయురారోగ్య, భాగ్యాలు, శాశ్వతైశ్వర్యాలు పొంది శాశ్వతంగా ధరణిపై వర్ధిల్లేటట్లు దీవెన పొందాడు.

3.1-3.7 అవమర్శసంధి

ప్రకరి అనే అర్థ ప్రకృతి, నియతాప్తి అనే కార్యావస్థకలయికతో విమర్శసంధి ఏర్పడుతుంది. చింతచేత, భయంచేత, క్రోధం చేత ఆశించిన ప్రయోజనం సందేహాస్పదమైనప్పుడు నాయికానాయకులు చేసే పర్యాలోచనను 'అవమర్శసంధి' అంటారు. తన ప్రేమని రాజగోపాలునికి తెలపమని రాయబారిగా పంపించిన రూపవతి రాకపోయేసరికి నాయిక భయంతో సందేహిస్తుంది.

చెలువ మన్నారు సామి చెంతకు నింతకు
చెలి చేరునో!లేక చేరఁగా లేదో!
చేరిన నామాట చిత్తగించి వినునో?
ఆఱడి బెట్టునో! యందటిలోన
ఏతీరు నాకోర్కె లీడేరునమ్మ!
నాతిరో విభుఁడెట్లా నను జేరునమ్మ! (హేమాబ్జనాయికా స్వయంవరము, పుట.53)

సందేహం పోయి దృఢ నిశ్చయంతో ఉండడం నియతాప్తి.

హేమాబ్జనాయిక సందేహంలో ఉండగా రూపవతి వచ్చి స్వామి ఇచ్చిన ముద్దుటుంగరం ఇస్తుంది. నాయిక సంతోషిస్తుంది. తన కోరిక తప్పక తీరుతుందని దృఢనిశ్చయంతో ఉంటుంది.

3.1-3.8 నిర్వహణసంధి

కార్యం అనే అర్థ ప్రకృతి, ఫలాగమం అనే కార్యావస్థ కలయిక నిర్వహణ సంధి. కార్యం అంటే ఫలం. ఏ ఫలాన్ని ఆశించి కథ రచింపబడిందో అది సంపూర్ణంగా లభిస్తే అది ఫలాగమం. ముఖ, ప్రతిముఖ, గర్భ, అవమర్శ ఈనాలుగు సంధు సమాహారం నిర్వహణసంధి. కార్య ఫలాన్ని నాయకుడు పొందడమే ప్రధానం.

హేమాబ్జనాయికా స్వయంవరంలో విజయరాఘవుడు సముద్రుడికి చెప్పి పెళ్ళికి ఒప్పించడం. నారదుడు కమ్మవక్కణ తెచ్చి పిలవడం. చెంగమ్మ స్వయంవరంలో రాజగోపాలుణ్ణి వరించడం, నాయికా నాయకుల వివాహంతో కథ సంపూర్ణం. 'సబీజకముగా బీజము యొక్క ఉత్పత్తి, ఉద్ఘాటన, ఉద్భేదన, గర్భ నిర్భేదం అనే నాలుగవస్థలతో కూడినవి. నానా భావోత్తరములు సుఖ దుఃఖాత్మకములైన హాసశోకక్రోధాది భావాలచే జనించి చమత్కారంతో కూడినది. (బి. మంగమ్మ : తిక్కన నాటకీయ శిల్పం పే-172)

కార్య ఫలాన్ని చివరికి నాయకుడు పొందాడు. పెళ్ళి వేడుక హాస్యస్ఫోరకంగా, చమత్కారంగా సాగింది. పురోహితుల మాటలు, ముత్తైదువుల మాటలు చమత్కారంగా ఉండి హాస్యాన్ని పండిస్తాయి.

మొదటి నాలుగు సంధులతో నిర్వహణ సంధి ముడిపడి ఉంది. క్షీరసాగర మథనం, నాయిక అవతరణ, నాయికానాయకులు ఇద్దరూ ఇష్టపడడం, ముఖసంధి. నాయిక విరహం, చెలికత్తె రాయబారం, ప్రతిముఖసంధి. నాయకుడు విజయ రాఘవుని రాయబారిగా పంపడం, గర్భసంధి. తన కోరిక నెరవేరుతుందో లేదోనని నాయిక సంశయం, అవమర్శ సంధి. నెరవేరుతుందనే నమ్మకం, ఫలం పొందడం నిర్వహణ సంధి. ఇలా ఐదు సంధులూ కథాభాగాల్లో వచ్చే విధంగా కవి రాసాడు. ఏ రచనకైనా ఇతివృత్తం ప్రధానం కాబట్టి వస్త్వైక్యాన్ని కూర్చే పంచసంధులుండాలి. వీటిని కవి చక్కగా నిర్వహించాడు. ముగింపు అద్భుతంగా చమత్కారంగా ఉంది.

ఇంకా పౌరాణిక యక్షగానాలు విజయ రాఘవుడు రాసిన 'పూతనా హరణం' లో శ్రీకృష్ణుడు పూతనని సంహరించడం ప్రధాన ఇతివృత్తం. ఇది భాగవతంలోని శ్రీకృష్ణ లీలా విలాసం. దీన్ని చాటు కావ్యంగా రచింపబడిన శృంగార నాటకంగా విజయ రాఘవుడు పేర్కొన్నాడు. కాళీయ మర్దనము మొదలైన యక్షగానాలు రాసి స్వయంగా ప్రదర్శింపజేశాడు.

తరువాత తంజావూరు మహారాష్ట్రుల వశమైంది. మహారాష్ట్ర రాజులైన ఏకోజీ, శాహజీ, తుళుజ, శివాజీ వంటి రాజులు యక్షగానాలకు చేసిన సేవ మరువలేనిది. ఏకోజీ కుమారుడైన శాహజీ 20 యక్షగానాలు రాశాడు. వాటిలో రామపట్టాభిషేకం, రుక్మిణి-సత్యభామా సంవాదం, కిరాత విలాసం మొదలైనవి. వీటిలో చివర కల్యాణం, సంవాదం, విలాసం, ప్రబంధం అనేవి ఎక్కువగా కన్పిస్తాయి. శాహజీ రచించిన రెండు ప్రబంధాలున్నవి. ఒకటి శంకర పల్లకి సేవా ప్రబంధం, రెండు విష్ణు పల్లకి సేవా ప్రబంధం. రెండింటిలోనూ ఇతివృత్తం చిన్నది. మొదటి దానిలో శివునిపై విరహంతో పార్వతి పరితపిస్తూ శివుణ్ణి పిలుచుక రమ్మని చెలికత్తెల్ని పంపుతుంది. నిండు కొలువులో శివుని దర్శించి పార్వతి స్థితిని వివరించి అంతఃపురానికి పరమశివుణ్ణి పల్లకి మీద తీసుకు రావడమే ఇందులో వస్తువు. రెండవ దానిలో విష్ణువు వియోగ దుఃఖంలో ఉన్న లక్ష్మీ దేవిని సంతోష పెట్టడం కోసం ఆమె చెలికత్తెలు కొలువులో ఉన్న విష్ణుమూర్తిని పిలుచుకొని పల్లకిలో లక్ష్మీదేవి వద్దకు చేరుస్తారు. ఇదే వీటి రెండింటి పరమార్థం.

శాహజీ సోదరుడు 'తుళుజ రాజు' (క్రీ.శ 1728-1736) రాసిన శివకామ సుందరీ పరిణయం, 'రాజరంజన విద్యా విలాసం' అనే వాటిల్లో మార్గ నాటకానుకరణ పూర్తిగా , స్పష్టంగా కన్పడుతుంది. నాంది+ఋతువును వర్ణించడం, సూత్రధారుడు పారిపార్శ్వకునితో సంభాషించడం, రంగ విఘ్నోపశాంతికి ప్రార్థన చేయటం మొదలైనవన్నీ సంస్కృత నాటకాల్లో ఉన్న అంశాలే. అన్నీ సంస్కృత శ్లోకాల్లో ఉన్నాయి.

'రాజరంజన విద్యా విలాసం' అనే యక్షగానంలో 'ఆనందుడు' అనే పాత్ర ప్రవేశాన్ని ఆనంద భైరవి రాగంలో, మోహనుడు పాత్రప్రవేశం మోహనరాగంలో, శంకరుని పాత్రప్రవేశం శంకరాభరణ రాగంలో వర్ణించి చమత్కార వంతంగా ఆవిష్కరించాడు. (రాజరంజన విద్యావిలాసం పే-49,50,53)

తుళుజరాజు కుమారుడైన ఏకోజీ రాసిన 'విఘ్నేశ్వర పరిణయం'లో నాంది, పారిపార్శ్వకులు లేకుండా ప్రస్తావనతోనే యక్షగానం ప్రారంభమైంది. తంజావూరులో రాజాస్థాన కవులైన వాసుదేవకవి రచించిన (క్రీ.శ 1684-1712) పార్వతి పరిణయం పురాణ సంబంధమైనదిగా చెప్పవచ్చు. ఇంకా రాచపాళయంలో కృష్ణమరాజు రాసిన సీతా కల్యాణము, పారిజాతాపహరణము పౌరాణిక యక్షగానాలే.

తెలంగాణలో వచ్చిన పౌరాణికానికి సంబంధించిన యక్షగానాలు కోకొల్లలు. రామాయణేతి వృత్తాలైన సత్య హరిశ్చంద్ర, సీతా స్వయంవరం, కుశలవ చరిత్ర, సతీ సులోచన, హనుమద్విజయం, రామరావణ యుద్ధం, సుందరకాండ మొదలైనవి ఉన్నాయి. భారతేతివృత్తాల్లో గయోపాఖ్యానం, సుభద్రా పరిణయం, నల మహారాజు చరిత్ర, బభ్రువాహన చరిత్ర, సావిత్రీ పరిణయం మొదలైనవి ఇవన్నీ నాటక నిర్మాణాన్ని అనుసరించే సంగీతపు మూసలో వెలువడినవి.

3.2 చారిత్రక నాటక నిర్మాణ శిల్పం

చారిత్రకమైన యక్షగానాలు ప్రధానంగా వీరగాధలు, మహాపురుషుల జీవిత చరిత్రలు, భక్తుల చరిత్రలు మొదలైనవిగా ఉంటాయని చెప్పవచ్చు. అంటే ప్రతి యక్షగానంలో పౌరాణికాంశాలు ఉంటాయి. కాని దొరికిన ఆధారాలను బట్టి అవి చారిత్రకం అనిపించినా, కథా గమనంలో దైవ మహిమాది సంఘటనల మేళవింపు అడుగడుగునా మనకు కనిపిస్తుంది.

3.2-1 విజయ రాఘవ చంద్రికా విహారము

"విజయ రాఘవ చంద్రికా విహారము" అనే యక్షగానాన్ని కామరుసు వెంకట పతి సోమయాజి" కవి రచించాడు. విజయ రాఘవుడు ఒకరోజు రాత్రి కొంతమంది స్త్రీలు తనని కొలుస్తుండగా కాలినడకన చంద్రికా విహారం చేస్తాడు. అప్పుడు లీలావతి అనే ఒక నాట్యకత్తె విజయ రాఘవుణ్ణి చూసి మోహిస్తుంది. తర్వాత చకోరిక అనే చెలికత్తెతో తన విరహవేదనను వివరిస్తుంది. అంతే కాకుండా ఒక రాత్రి విజయరాఘవుడు తనకు కలలో కనిపించి, పూర్వం నేను అర్జునుడను, నీవు ఊర్వశివి. అప్పుడు నేను నీ కోరికను తిరస్కరిస్తే కలియుగంలో నీకోరిక తీరుతుందని ఇంద్రుడు వరమిచ్చాడు. అందువలన ఇప్పుడు నేను నిన్ను ఏలుకుంటాను అని చెప్పినట్లు చెపుతుంది. ఆ విషయం 'కమ్మవక్కణ' (లేఖ) రాసి చెలికత్తెతో విజయరాఘవునికి పంపిస్తుంది.

ఊర్వశికి స్నేహితురాలైన రంభ ఎఱుకతగా వచ్చిసోదె చెబుతుంది. విజయరాఘవుడు లీలావతి కోరిక మన్నించి పెళ్ళి చేసుకుంటాడు. ఈమెతో కలిసి రత్నసింహాసనంపై కూర్చుంటాడు. ఇది చారిత్రకమైన ఇతివృత్తం. యక్షగానం ప్రారంభంలోని కైవారంలో విజయ రాఘవుని శౌర్య పరాక్రమాలను వర్ణించడం జరిగింది.

3.2-1.1నాంది

కవి తన ఇష్టదైవమైన రాఘవ స్వామియే అయిన విజయ రాఘవుణ్ణి చెంగమలమ్మను స్తుతించి తమను కటాక్షించమని కోరారు.

"శ్రీ రాజ గోపాలశౌరిని శిశు పాల భూపాలవైరిని

పారిజాతాపహారిని నే భావింతు లోకోపకారిని" అంటూ ఇష్టదేవతా స్తుతిని చేస్తాడు. ఇది నాందిగా చెప్పవచ్చు.

3.2-1.2 ప్రస్తావన

మొదట కవి చోళ దేశవర్ణన , తంజాపురీ వర్ణన చేసిన తర్వాత నాయకుడైన విజయ రాఘవుని "విక్రమార్కావతారుడు మా విజయ రాఘవుడు" (విజయ రాఘవ చంద్రికా విహారం పే-10) అని పొగడినాడు.

"వీరులలో నెల్ల వీరుడుమా, విజయరాఘవధీరుడు

రాజుల గెల్చిన శూరుడు వాడు, రాజగోపాలకుమారుడు...." (విజయ రాఘవ చంద్రికా విహారం పే-9) అని ఇక్కడ కవే సూత్రధారుడై " ఇవ్విధంబున విశ్వవిశ్వంభరా సామ్రాజ్యధారియై విజితవైరియై విద్వజ్జనోపకారియై విభవజంభారియై విజృంభించు విజయరాఘవశౌరి...." (విజయ రాఘవ చంద్రికా విహారం పే-10) అని పాత్రను ప్రవేశ పెడతాడు. ఇదంతా కథకు ముందు జరిపే ప్రస్తావనగా భావించవచ్చు.

3.2-1.3 ముఖసంధి

కామరసు వెంకటపతి సోమయాజి రచించిన " విజయ రాఘవ చంద్రికా విహారము" అనే నాటక నిర్మాణం జరిగిన పద్ధతిని పరిశీలిద్దాం.

ఇందులో నాయకుడు విజయ రాఘవ నాయకుడు " విజయ రాఘవుడు ఒక రోజు రేయి చంద్రికా విహారం కోసం పాదచారియై కొందరు నారీరత్నంబు గొలువ జెలువ మీరినిజ రాజధానిలో సానికూఁతల గేరి దారిగా వచ్చెనట" (విజయ రాఘవ చంద్రికా విహారం పే-10) ముఖసంధి బీజారంభాలవలన ఏర్పడుతుంది. విజయ రాఘవుడు వెన్నెల విహారం చేసినప్పుడు లీలావతి అనే సుందరాంగి వారిని చూసి మోహించడం అన్నది కథ మొత్తం విస్తరించడానికి కారణమైంది. కాబట్టి ఈ సన్నివేశాన్ని యక్షగానంలో ముఖసంధిగా పేర్కొనవచ్చు.

3.2-1.4 ప్రతిముఖసంధి

బిందువుఅనే అర్థ ప్రకృతితో యత్నమనే కార్యావస్థ కలిస్తే ప్రతిముఖ సంధి ఏర్పడుతుంది. లీలావతి రాజును చూడగానే ఆలోచనలతో మునిగిపోతుంది. ఇదే విషయానికి సంబంధించి గతంలో జరిగిన పరిణామాలను తల్చుకుంటుంది. తన చిన్ననాటి కల చెలికత్తెతో నెమరు వేసుకుంటుంది.

"వనజదళాక్షి, యూర్వశివైన నీవు
నను గోరి యీ తంజ నగరంబునందె
రతి విలాసమున భారతి వికాసమున
నతివ లీలావతివై జనించితివి " (విజయ రాఘవచంద్రికా విహారం పే-29)

ఆ విషయం నీకు తెల్పుటకు నీకలలో వచ్చినాడ ! అని చిన్ననాడు తాను కన్న స్వప్న వృత్తాంతం చెలికి చెప్పగా చెలికత్తె "దైవ సంకల్పంబున నయ్యెడు పనికి మనకు విచారంబేల! కాలవిలంబంబున గాని ఈ పూనిక సేకూడునా! (విజయ రాఘవ చంద్రికా విహారం పే-31) అంటుంది. అందుకు నాయిక తీవ్రంగా ఎగిసి పడుతుంది.

చెలువుని తోడి తెమ్మంటే నీ చేతఁ గా దనే దానవు
పట్టకు నను ముట్టకు చెడనోట్టుసుమీ నీకు నా చెలి!

(విజయ రాఘవ చంద్రికా విహారం పే-31)

అందుకు చెలికత్తె చల్లగా అలాగే, వేళరానిమ్ము ఆ మహీపాలుని దోడి తెచ్చెదనని నమ్మకంతో హామీ ఇస్తుంది. ఇలా లీలావతి విషయానికి తగిన ప్రయత్నాలను ముమ్మరం చేస్తుంది. ఒక కమ్మ(ప్రేమలేఖ) చెలికత్తెకి ఇచ్చి సుముహూర్తాన విజయ రాఘవుని దగ్గరకు పంపిస్తుంది కూడా. ఇది ప్రతిముఖ సంధిగా పేర్కొనవచ్చు

3.2-1.5 గర్భసంధి

ప్రయత్నించగానే ఫలం రాదు.ఫలప్రాప్తి కోసం ఆశనిరాశలనడుమ కొట్టు మిట్టాడేస్థితే గర్భసంధి. ఈ యక్షగానంలో నాయిక అయిన లీలావతి రాయబారిగా చెలికత్తెను పంపినా అ పని అతిదుష్కరమని తనమనస్సులో ఇలా తల్లడిల్లుతుంది "పలుమార్లు వేడుకొంటిగా, వాని వద్దకు జెలిని పోయిరమ్మంటిగా సముఖము చేరం గూడునా, చేరినా వాడా రమణితో మాటలాడునా నానోములీడేరునా ఈ పనులెల్ల దీనివల్ల దీఱునా! " (విజయ రాఘవ చంద్రికా విహారం పే-46) అని తీవ్రాతి తీవ్రమైన ఆలోచనలతో మగ్గుతున్న సమయంలో 'ఎఱుకత' వచ్చి తనకు చెయి చూసి సోదె చెప్పి.... నెనరు గల పడు సొకతె నీకు కలదమ్మ ఈ పనులెల్ల దాని చేతనె దీరునమ్మ. (విజయ రాఘవ చంద్రికా విహారం పే-56) అని శుభం పలుకుతుంది. ఇక్కడ నిరాశ వల్ల బీజం నశించి పోకుండా ముందుకు నడుపుతుంది. అదే పతాక. ఆశాప్రాప్తిని చూపిస్తుంది. అదే ప్రాప్త్యాశ. దీనిని గర్భసంధిగా పేర్కొనవచ్చు.

3.2-1.6 అవమర్శసంధి

నిరాశ నశించడం, ఫలప్రాప్తి సుగమం కావడం. ప్రకరి+నియతాప్తి కలిసి అవమర్శసంధి ఏర్పడుతుంది. ఇది ఆప్తి నియతమయ్యే వరకు సాగుతుంది. 'చకోరక'అనే చెలికత్తె విజయరాఘవుని వద్దకు చేరి లీలావతి ప్రేమను ప్రకటించి ఒప్పించి అందుకు సంకేతంగా రత్న ముద్రికను తెస్తుంది. అప్పడు నాయిక సంతోషానికి అంతులేదు. కలుస్తామా కలవమా అన్నది జరిగింది నియతాప్తి. ఫలప్రాప్తి నిశ్చయమైంది ఇదే అవమర్శసంధి.

3.2-1.7 నిర్వహణ సంధి

కథా నాయకుని కోరిక నెరవేరడమే నిర్వహణ సంధి. నాయకుడు ఫలాన్ని పొందడం ఇందులో ప్రధానం. విజయరాఘవుడు లీలావతి యున్న చోటికి వస్తాడు. ఎలాగంటే చంద్రునికి రెండవ చంద్రుడై వచ్చాడట. (విజయ రాఘవ చంద్రికా విహారం పే-62) అప్పడా వేదండయాన తదీయ పాణి గ్రహణంబు గావించి యాకుందరదన మందిరంబుఁజేరి యానారీ మణితో రత్నసింహాసనంపై కూర్చున్నదట (విజయ రాఘవ చంద్రికా విహారం పే-63) అప్పడు భూసుర పుంగవులు. తదేవలగ్నం సుదినం తదేవ

తారాబలం చంద్రబలంతదేవ విద్యాబలం దైవబలం తదేవ లక్ష్మీపతేంఘ్రి యుగంస్మరామి" (విజయ రాఘవ చంద్రికా విహారం పే-63) ఆ మహోత్సవంలో లీలావతి నెచ్చెలులు సువాలీలు శోభనము పాడారు. అప్పడు లీలావతి విజయ రాఘవులు మంగళం పాడుతూ నటించారట. నాటక పరమ ప్రయోజనం అదే.

3.2-2 వీరబ్రహ్మంగారి చరిత్ర - సంధి నిర్మాణ సమన్వయం

నిజాం పాలనలో హైదరాబాదు రాష్ట్రంలోని నల్లగొండ జిల్లా, రాయగిర్ తాలూకా పరిధిలోని 'దత్తాయపల్లి' గ్రామవాసి లక్ష్మయ్య 'వీర బ్రహ్మంగారి చరిత్ర' అనే యక్షగానం రచించాడు.

ఈ యక్షగానంలో వరుసగా వీరబ్రహేంద్ర స్వామిని, వినాయకుని, సరస్వతిని హరిహరబ్రహ్మలను, లక్ష్మీపార్వతులను రచయిత ప్రార్థించాడు. ఆ తరువాత సుకవిస్తుతిని చేశాడు. తన గురువైన తన సోదరుని కీర్తించాడు. ఆ తరువాత శ్రీ పోతులూరి వీర బ్రహ్మంగారి చరిత్రను కథగా రచించాడు.

బ్రహ్మాండపురంలో జన్మించిన వీరబ్రహ్మం తన తల్లిదండ్రులు గతించగా, నందికొండ గ్రామంలోని వీరభోజయాచార్య దంపతుల దగ్గర పెరిగి విద్యావంతుడయ్యాడు. వీరభోజయ్య మృతి చెందగా బాలబ్రహ్మం బనగానిపల్లె గ్రామంలో గరిమరెడ్డి, అచ్చమ్మ ఇంట పసుల గాచి జీవించాడు. అపుడే తన మహిమలను చూపాడు. కాలజ్ఞాన బోధనకుపక్రమించాడు. బనగానపల్లి నవాబు దగ్గర తన మహిమను ప్రదర్శించి అతనికి జ్ఞానోపదేశం చేశాడు.

ఎందరికో జ్ఞానోపదేశం చేసి, కందిమల్లయ పల్లెకు చేరాడు అక్కడ వడ్రంగి వృత్తి చేస్తూ, శివకోటయ్య దంపతుల కుమార్తె గోవిందమ్మను పెండ్లాడాడు. వారికి పోతులూరయ్య, గోవిందయ్య అనే కుమారులు కలిగారు. కొంతకాలానికి దూదేకుల సిద్దయ్య వీరబ్రహ్మంగారి దగ్గరకు వచ్చి, శిష్యునిగా చేరాడు. ఆ తరువాత ఆ కాలపు ఛాందసులైన బ్రాహ్మణ పండితులను తన వాదంతో, మహిమలతో గెలిచాడు. వీరబ్రహ్మంగారిని వారందరు గురువుగా భావించి ఆశ్రయించారు.

చివరకు కక్కయ్య అనే పంచముడు వీరబ్రహ్మం బోధలను విని అతనికి శిష్యునిగా చేరాడు. కథాంతానికి సిద్ధయ్యకు జ్ఞానోపదేశం చేసి వీరబ్రహ్మం కందిమల్లయ్య పల్లెలో జీవసమాధి పొందాడు. సంక్షిప్తంగా ఈ యక్షగానంలోని కథ ఇదే.దీనిలో పంచసంధి నిర్మాణాన్ని ఈ విధంగా కథతో సమన్వయించవచ్చు.

3.2-2.1 ముఖసంధి

ఇది 'బీజం' అనే అర్థ ప్రకృతి 'ఆరంభం' అనే కార్యావస్థతో కలిసి ఏర్పడుతుంది. బాలబ్రహ్మం ఒక వచనంలో "ఏను యీ కలికాల మూఢ జనంబులకు కాలజ్ఞానము బోధించుట కవతరించిన పురుషుండను. నన్నెరింగి ప్రార్థించు వారిని సంసార సాగరము నుండి తరింపజేసెదను." (వీరబ్రహ్మంగారి చరిత్ర పే -8) అని చెప్పాడు. ఇది బీజం. అనగా నాటక కథలో నాయకుడు ఉద్దేశించిన ప్రయోజనమిది. ఆ వెంటనే "బనగానిపల్లె గ్రామంబున గరిమరెడ్డి అచ్చమ్మనింట నతిథిగా నుండ గోరి బోవుచుంటిని" (వీరబ్రహ్మంగారి చరిత్ర పే-8) అని చెప్పాడు. తాను ఉద్దేశించిన ప్రయోజనాన్ని సాధించడం కోసం జరిగిన కార్యావస్థ(ఆరంభం) ఇది. కావున ఈ రెంటిని కలిపి ముఖసంధి అంటారు.

3.2-2.2 ప్రతిముఖసంధి

'బిందువు' అనే అర్థప్రకృతి 'యత్నం' అనే కార్యావస్థతో కలిస్తే అది ప్రతిముఖసంధి అవుతుంది.నాయకుడు ఉద్దేశించిన ప్రయోజనం లోకానికి జ్ఞానాన్ని బోధించడం. అందుకోసం చేసిన ప్రయత్నమే కార్యావస్థ.

బాలబ్రహ్మం, గరిమరెడ్డి అచ్చమ్మ పశువులను కాస్తూ, వాటి చుట్టూ ఒక గిరి గీసి వాటిని అందులోనే మేసేటట్లు చేసి, తాను ఒక తాటి చెట్టును వంచి ఆకులను కోసుకొని కొండగుహలోకి వెళ్ళి కాలజ్ఞాన రచన చేశాడు. ఆ తరువాత అచ్చమ్మ కుమారుడు బ్రహ్మానందరెడ్డికి చూపు తెప్పించాడు. నవాబు పెట్టిన మాంసాహారాన్ని తన మహిమ చేత శాకాహారంగా మార్చాడు.

కందిమల్లయపల్లెకు చేరిన వీరబ్రహ్మం గ్రామదేవత పోలేరమ్మ చేత చుట్టకు నిప్పు తెప్పించుకొన్నాడు. కందిమల్లయ పల్లె వాసులకుమంత్రోపదేశం చేశాడు. మృతి చెందిన కాపువానిని బ్రతికించాడు. తనతో వేళాకోళంగా మాటలాడి బ్రతికి ఉన్నవాణ్ణి చనిపోయాడని తీసుకొని వచ్చిన వారితో ' అతడు నిజంగానే చనిపోయాడని' వీరబ్రహ్మం చెప్పగా వాడు నిజంగానే మరణించాడు. వారు క్షమించమని వేడుకొనగా వారిని తిరిగి బ్రతికించాడు.

తనకు బిడ్డనిచ్చి పెండ్లి చేయడానికి ఇష్టపడని శివకోటయ్య కళ్లు తెరిపించాడు. ఇక్కడి వరకు జరిగిన కథలో ప్రతిముఖసంధి ఉంది. అంటే లోకానికి కాలజ్ఞానం బోధించాలన్న కథా ప్రయత్నం కొంతవరకు ఆచరణలోకి వచ్చింది.

3.2-2.3 గర్భసంధి

'పతాక' అనే అర్థప్రకృతి, 'ప్రాప్త్యాశ' అనే కార్యవస్థతో కలిసి గర్భసంధి ఏర్పడుతుంది అంటే నాయకుడు ఆశించిన కథాప్రయోజనానికి ఆటంకమైన పరిస్థితులు ఏర్పడడం. ఇంతవరకు యోగిగా, ఆత్మజ్ఞానిగా, కాలజ్ఞాన బోధకునిగా సాగిన బ్రహ్మంగారి జీవితం హఠాత్తుగా సంసార జీవితం పట్ల ఆసక్తి చూపింది.

శివకోటయ్య దంపతుల కుమార్తె గోవిందమ్మను చూచిన వీరబ్రహ్మం గారికి పెండ్లిమీదికి మనసుమళ్ళింది. వీరబ్రహ్మం సంసారి ఐతే అతడు ఆశించిన 'జ్ఞానబోధ' నెరవేరదు కదా। ఇదే కథా ప్రయోజనానికి కలిగిన ఆటంకస్థితి. అప్పుడు వీరబ్రహ్మం గారిలో ఒక సాధారణ సాంసారిక మానవుడు కన్పిస్తాడు. కుటుంబ జీవితంలో పడితే ఇక అతడు ఏ విధంగా జ్ఞాన బోధ చేస్తాడు? ఇది ప్రేక్షకునిలో కలిగే సందేహం.

బ్రహ్మంగారు శివకోటయ్య దంపతులతో మాట్లాడి, తనపైన మోహం చూపిన వారి కుమార్తె గోవిందమ్మను పెండ్లి చేసుకొన్న ఘట్టం వరకు గర్భసంధి కొనసాగింది. అయినప్పటికీ కథా బీజం కనుమరుగై పోకుండా ఉండడం కోసం వీరబ్రహ్మంగారు ఎరుకలసానిగా రూపమెత్తి శివకోటయ్య మనసు మార్చి, తాను గోవిందమ్మను పెండ్లాడంలో కూడా తన మహిమ చూపినట్లయింది. ఇదీ గర్భసంధిలో భాగమే.

3.2-2.4 అవమర్శసంధి

'ప్రకరి' అనే అర్థ ప్రకృతి, 'నియతాప్తి' అనే కార్యావస్థతో కలిసి, అవమర్శసంధి ఏర్పడుతుంది.నాయకుడు ఆశించిన ప్రయోజనానికి గర్భసంధిలో కలిగే ఆటంకమైన పరిస్థితి తొలిగిపోయి, ఫలం సిద్ధిస్తుందనే నమ్మకం కలగడమే అవమర్శసంధి.

వీరబ్రహ్మంగారు గోవిందమ్మను పెండ్లాడడం వల్ల కలిగిన ఆటంకస్థితి, తన వద్దకు వచ్చిన దూదేకుల సిద్ధయ్యను శిష్యునిగా స్వీకరించడం వల్ల తొలగిపోయింది. అటువంటి ప్రయోజనం కోసం ఉద్దేశింపబడిన పాత్ర దూదేకుల సిద్దయ్య.

వీరబ్రహ్మంగారు సిద్దయ్యను చేరదీశాడు. అతనిని శిష్యునిగా స్వీకరించాడు. అతనికి జ్ఞానబోధ చేశాడు. అతనిని ద్వేషించి, శిష్యునిగా అనుమతించ వద్దని కోరిన తన కుమారులను బ్రహ్మంగారు మందలించాడు. బ్రహ్మంగారి కుమారులు సిద్దయ్యనే బెదిరించారు. అతడు బ్రహ్మంగారిని శరణు పొందాడు. నాటినుండి సిద్దయ్య బ్రహ్మంగారికి ప్రియ శిష్యుడైనాడు. అతనికి ఎన్నో కాలజ్ఞాన విషయాలను బోధించాడు. మంత్రోపదేశం చేశాడు.

ఇంతవరకు సాగిన కథలో అవమర్శసంధి వ్యాపించింది. అంటే బ్రహ్మంగారు తాను కథా ప్రారంభంలో దేనిని ప్రయోజనంగా ఉద్దేశించాడో, దానినే కొనసాగిస్తాడన్న

అంశం ఈ సంఘటన వల్ల స్థిరపడింది. అనగా ఫలసిద్ధి నిశ్చయమైంది. అందుకే ఇది అవమర్శసంధి.

3.2-2.5 నిర్వహణ సంధి

'కార్యము' అనే అర్థప్రకృతి ' ఫలాగమము' అనే కార్యావస్థతో సమన్వయం పొందడం వల్ల నిర్వహణ సంధి ఏర్పడుతుంది.ఇంత వరకు ఫలసిద్ధి నిశ్చయమైంది. వీరబ్రహ్మంగారు జ్ఞానబోధకునిగా, గురువుగా ప్రసిద్ధి పొందబోతున్నాడనే విషయం రూఢమయింది. అది అతనిని గురువుగా చిరఖ్యాతి నార్జించే విధంగా నిర్వహింపచేసేదే నిర్వహణసంధి.

కథాంతంలో 'పెద్దింటి వాడైన' కక్కయ్య అనుద్దేశపూర్వకంగా బ్రహ్మంగారికి సన్నిహితుడయ్యాడు. అలాంటి కక్కయ్యను చేరదీసి అతనికి జ్ఞానబోధ చేయడంలో బ్రహ్మంగారు చిరఖ్యాతినార్జించాడు. సిద్దయ్యకు తొంభైఆరు తత్త్వాలను ఉపదేశించి, తన తరువాత లోకానికి వాటిని గురించి విశదపరచమని సిద్దయ్యను ఆదేశించాడు.

ముసల్మానులకు బ్రహ్మంగారు హిందూమతతత్త్వాన్ని ఉపదేశిస్తున్నాడని విన్న కడప నవాబు బ్రహ్మం గారి మీద కోపించాడు. అటువంటి కడప నవాబును తన శక్తిచేత మహిమల చేత లొంగదీశాడు. తరువాత పుష్పగిరి అగ్రహారంలోని బ్రాహ్మణపండితులు కొందరు బ్రహ్మంగారు వైదికాచారాలను భ్రష్టు పట్టిస్తున్నాడని ఆయన మీద ఆగ్రహం ప్రదర్శించారు. బ్రహ్మంగారు తన జ్ఞానం చేత, మహిమల చేత వారి పొగరు అణచాడు.

తాను కరిగించిన సీసాన్ని త్రాగి, సిద్దయ్య చేత కూడ త్రాగించాడు. సిద్దయ్యను పూలకోసం పంపి తాను సమాధిలో కూర్చుండి సిద్దయ్య రాకకోసం ఎదురుచూశాడు. కథాంతంలో సిద్దయ్య రాగా అతనికి తన బంగారు బెత్తము, పావుకోళ్ళు ఇచ్చి, " భక్తులకు పారమార్థికమును బోధించుచు తుదకు కైవల్య ప్రాప్తి చెందుము"(వీరబ్రహ్మంగారి చరిత్ర పే -48) అని దీవించి, బ్రహ్మంగారు జీవసమాధి అయ్యాడు.

ఈ నిర్వహణ సంధిలో బ్రహ్మంగారు (కథానాయకుడు) ఆశించిన ప్రయోజనం నెరవేరింది. ఈ విధంగా బీజావాపం మొదలు కొని, ఫలప్రాప్తి పర్యంతం నాటక కథ ఒక వృక్షంగా నిర్మింపబడింది

తంజావూరు రాజాస్థాన కవులు ముఖ్యంగా రాజులకు యక్షగానాలపై ఉన్న ఆసక్తిని గమనించి రాజుల మెప్పకోసమే యక్షగానాలను రాసి వారికి అంకితమివ్వడం జరిగింది. ఇందులో ప్రధానంగా రాజధానిలో పర్యటిస్తున్న రాజును ఒక స్త్రీ మోహించడం, విరహం అనుభవించడం, చెలికత్తెలతో రాయబారం పంపడం, చివరకు ఇద్దరూ కలుసుకోవడం అనేదే ఇతివృత్తంగా సాగింది. అంటే ఆ కవులు కేవలం రాజులను సంతోష పెట్టడం

కోసం, బహుమతులను గ్రహించడం కోసమే యక్షగానాలు రాసినట్లు తెలుస్తుంది. ఉదాహరణకు పైన చెప్పిన 'విజయ రాఘవ చంద్రికా విహారం'.

తర్వాత వీరి ఆస్థానంలోని మరొక కవి కోనేటి దీక్షితుడు రాసిన 'విజయ రాఘవ కల్యాణం'. ఇది కూడా పై యక్షగానాన్నే పోలి ఉంది. ఎఱుకత పాత్ర ఇందులో కూడా ఉంది. పండితుల శాస్త్ర చర్చలు, సమస్యా పూరణం, విద్వాంసుల విద్యా ప్రసంగాలు మొదలైన విషయాల వలన ఆనాటి రాజా స్థానంలో జరిగే తంతు తెలుస్తుంది. (విజయ రాఘవ కల్యాణం పే 139-148).

శాహజీ, శరభోజి ఆస్థాన కవియైన గిరి రాజ కవి (క్రీ. శ 1684-1728) 'శాహేంద్ర చరిత్రము' అనే యక్షగానం రాశాడు. ఇతడు రాసిన 'వాద విజయము' అనేది భిన్నమైన ఇతివృత్తం. ఇద్దరు వారకాంతలు నాట్య విషయంలో పందెం వేసుకొని శాహజీ ఎదుట తమ విద్యా నైపుణ్యాన్ని ప్రదర్శించి బహుమతులు అందుకోవడం ఇందులో ప్రధాన విషయం. ఇంకా నివర్తి శేషాచలపతి' (క్రీ.శ 1654-82) రాసిన 'శాహరాజ విలాసం'లో చంద్రదూషణం అనే వర్ణన ఉంది. రాయబారాలు, చెలికత్తెల శైత్యోపచారాలు వంటివన్నీ మామూలే.

మరొక ఆస్థాన కవి బాల సుబ్బన్న (క్రీ. శ 1684-1712) రాసిన 'శ్రీ లీలావతీ శాహరాజీయం', 'శాహమహారాజ కల్యాణం' అనే యక్షగానాల్లో కూడా కొత్తదనం ఏమీ కనిపించదు. ఇదంతా తంజావూరు చారిత్రక యక్షగానాల చరిత్ర .

ఇంకా తెలంగాణకు సంబంధించిన చారిత్రక యక్షగానాలలో శ్రీ చెర్విరాల భాగయ్య రాసిన బొబ్బిలి చరిత్రము, యాదవదాసు రాసిన రామదాసు చరిత్రము అనే యక్షగానాలు అదే నాటక నిర్మాణాన్ని కలిగి ఉన్నవి.

3.3 సాంఘిక నాటక నిర్మాణ శిల్పం

ప్రతి యక్షగానంలో సాంఘికాంశం అన్నది తప్పకుండా ఉంటుంది. కాని. . . మొత్తంమీద సాంఘిక విషయాల పరంగా వచ్చిన యక్షగానాలు చాలా తక్కువ.

3.3-1 సతిదాన శూరము

సతిదాన శూరము అనే యక్షగానాన్ని మహారాష్ట్ర రాజైన 'శహాజీ' రచించాడు. ఇందులో ప్రధానంగా మహావిష్ణు తిరునాలకు మతంగ స్త్రీ వస్తుంది. ఒక బ్రాహ్మణుడు ఆమెను చూసి మోహాన్ని పెంచుకొంటాడు. చివరకు ఆ మతంగ స్త్రీ భర్త ఆమెను బ్రాహ్మణునికి దార బోయటానికి సిద్ధపడతాడు. అతడు నిజరూపాన్ని గ్రహించి మైకాన్ని తొలగించి సక్రమ మార్గంలోకి వస్తాడు. ఇదే ఇందులోని కథాంశం.

3.3-2 నాంది

'శహాజీ' రచించిన ' సతిదాన శూరము ' అనే యక్షగానం విచిత్రంగా తోడిరాగం అయిన "జయ పార్వతీ రమణ జయ జానకీ రమణ" తో ప్రారంభమైంది. తర్వాత మంగళాచరణం అటు పిమ్మట గణపతి, సరస్వతీ దేవి, విష్ణుమూర్తి, పార్వతీ పరమేశ్వరుల స్తుతులను పూర్వకవుల సంస్కృత శ్లోకాలలో చేయడం జరిగింది. ఇది ఈ యక్షగానానికి నాందిగా చెప్పవచ్చు.

3.3-3 ప్రస్తావన

సకల దేవతాప్రార్ధన చేసిన తర్వాత సూత్రధారుడు శాహమహారాజ ప్రణీతంబైన "సతిదానశూరము" అనే యక్షగానంలో 'కథాసంవిధానాన్ని వినిపిస్తాడు

"శ్రీరమణీయమై చెలువొందునట్టి
సారసలోచనోత్సవము చూడంగ
భూమీసురుఁడువచ్చి మున్నుమతంగ
భామపై మోహించి పరఁగవాదంబు
మనసిచ్చి గావింప, మాదిగవాఁడు
అనువొందవచ్చి తానామాటలెల్ల
విని తన కాంతను విప్రునికీయ
సమకట్ట, వారిలో సంవాదమపుడు
క్రమమున నౌచుండ, ఖండేందుధరుఁడు
వచ్చి ప్రత్యక్షమై వారినల్లురికి
ముచ్చటదీఱంగ మోక్షమిచ్చుటయు,
ననియెడికథలచే నమరి రాజిల్లు
చును మించు సతిదానశూరనాటకము
విరివిగా శాహభూవిభుఁడుగావించె
ధరణిలో నాచంద్రతారార్కముగను. (సతిదానశూరము పే-203)

అని సంక్షిప్తంగా ద్విపదలో కథను పరిచయం చేస్తాడు. తర్వాత సూత్రధారుడు ఒక పాత్రగా విఘ్నేశ్వరుడిని ప్రవేశ పెడతాడు. సకల విఘ్నాలు నివారణ చేసి కథా సంవిధానం చేశాడు.

3.3-4 ముఖసంధి

'బీజం' అనే అర్థప్రకృతి 'ఆరంభం' అనే కార్యావస్థ కలిస్తే ముఖసంధి ఏర్పడుతుంది. రాజగోపాల స్వామి నిత్యోత్సవానికి బయలుదేరి వస్తున్నాడని కటిక వాడు చాటింపు వేస్తాడు. "మహావిష్ణువు వచ్చి చంపక వన నవరత్న ఖచిత దివ్య మంగళ సభలో సంతోషంగా ఉండే సమయాన మహావిష్ణు మహోత్సవం సేవించడానికి 'మతంగ స్త్రీ' వచ్చే మార్గం"....

పల్లవంబులఁ బోలు భామ పాదములు
పిల్లాండ్ల మెట్టెలు బిరుదు పెండెంబు
గజ్జెలు నందెలు ఘల్లు ఘల్లనఁగ
ముజ్జగంబులవారు మొనసి చూడఁగను,
పెనుపైన తన మేటి పిఱుఁదందుఁ జాలఁ
గనక సూత్ర నికాయ ఘంటికల్ మెఱయఁ
బద్మరాగపుఁ దీఁగఁ బరఁగ ధరించి
పద్మభాందవురీతిఁ బలుదిశల్ వెలుఁగఁ
దిరముగా గాటుకదీర్చి నెన్నెదుటఁ
దెలివొంద గస్తూరి తిలకంబు దిద్ది
చెలు లిరుగడలను సేవలు సేయ
సారసలోచనోత్సవము చూడంగఁ
గరిమతో మాతంగ కన్య తావెడలెఁ (సతిదానశూరము పే-206)

స్వామి సేవకు మతంగ స్త్రీ వచ్చి తమ జాతికి సంబంధించిన విద్య వినిపించి ఒక రమ్య ప్రదేశంలో నిల్చుంటుంది. అప్పుడు మహావిష్ణుతిరునాళ్ళు సేవించడానికి 'మోరోభట్లను' బ్రాహ్మణుడు వస్తూ అదే మార్గంలో ఒక విచిత్రాన్ని చూసి శిష్యుడితో... ఆ స్త్రీ రత్నాన్ని గూర్చి

"కొమ్మో పూవుల రెమ్మో బంగారు
బొమ్మో మరునిశరమ్మో లేక।
తళుకో మరువంపు మొలకో రతి చేతి
చిలుకో ముద్దుల కలికో లేక।
ఇంతో వెన్నెలకాంతో చెలుల మేల్
బంతో మదనుని దంతో లేక।
నారో మేటిమిటారో చికిలి క
టారో యిది యొయ్యారో లేక।
తేఁటో మదనుని తోటో గుణముల

కోటో సింగారపు వే(టో లేక॥ (సతిదానశూరము పే-208-209)

అని వర్ణిస్తూ ఆమెపై తన మోహావేశాన్ని ప్రకటిస్తాడు. ఇంకా ఆమెను ఒక వస్తువుతో పోల్చి దాని స్వభావం నిత్య చాతుర్య సౌందర్యాలతో విలసిల్లేదిగా వర్ణిస్తాడు.ఇక్కడ ఒక నిష్ఠతో కూడిన సదాచార సంపన్నుడు అయిన బ్రాహ్మణుడు స్వామి సేవకు వస్తూ ఒక సౌందర్యపు ముద్దను చూసి ఆకర్షితుడై తన కోరికను శిష్యునితో చెప్తాడు. ఇక్కడ కథకు బీజం పడి 'ఆరంభం' అనే కార్యావస్థ జరగడానికి దోహదపడింది.దీనిని ముఖసంధిగా చెప్పవచ్చు.

3.3-5 ప్రతిముఖ సంధి

లక్ష్యసాధనకు ప్రయత్నించడం.యత్నమనే కార్యావస్థ 'బిందువు' అనే అర్థ ప్రకృతితో కలిసి ప్రతిముఖ సంధి ఏర్పడుతుంది. మతంగ స్త్రీని చూసిన తర్వాత బ్రాహ్మణుడు మనోవికారానికి లోనై జపాలు, తపాలు, నిష్ఠలు అన్నింటికంటే నాకిప్పడు 'స్త్రీ' శక్తి మంతమైనదిగా తోస్తుంది అంటాడు. ఇక్కడ బ్రాహ్మణుడి తన శిష్యుడి వాదప్రతివాదాలు పరాకాష్ఠ దశకు చేరుకుంటాయి. ఒకదశలో బ్రాహ్మణుడు

"మగువ నెడబాయనా మనసురాదురా
వేలిమి యి(క నేల వేదశాస్త్రములేల
బాలతో నొకసారి పలికితే(బోర
పసలేని బ్రహ్మానంద పదమునేనొల్లర
సశరీర స్వర్గఫలము సమకూడు దీనివల్ల"! (సతిదానశూరము పే-215)

ఇంకా...నలుదిక్కులూ తనే ఆవరించి ఉంది."సకల మందునా సర్వోత్కర్షగా నుండగా ప్రత్యక్షమైన అద్వైత మందు వాదమేముంది" (సతిదానశూరము పే-217) అంటాడు బ్రాహ్మడు.

అలా బ్రాహ్మణునిలో మన్మథుడు ప్రవేశించి బాధిస్తూ ఉండగా శిష్యుడు వారికి తగిన బుద్ధి చెప్పే సందర్భంలో "స్త్రీని చూస్తే మనస్సు, అంటుకుంటే బలం కూడితే వీర్యం హరించుకునిపోతుంది. స్త్రీ ఒక ప్రత్యక్ష రాక్షసి" అంటాడు.(సతిదానశూరము పే-220) అప్పడు గురువు శిష్యుణ్ణి బలవంతపెట్టి నీవు వెళ్ళి 'పూర్వోత్తర మడిగి' రమ్మంటాడు. శిష్యుడు "మతంగ స్త్రీ" వద్దకు పోయి మాట్లాడేతీరు "ఓసి వినవే నీవు దయ్యమో, భూతమో పిశాచి వో మనిషివో నీపూర్వోత్తరాలు మాగురువులు గారడిగి రమ్మనిరి. నాతో తెలియ చెప్పవే (సతిదానశూరము పే-221) అంటాడు. ఆమె ఏమీ మాట్లాడకుండా ఉంటుంది.అప్పడు బ్రాహ్మడు ప్రత్యక్షంగా నేను పోయి మాట్లాడతానని చెప్పి వెళ్ళి నీపేరేమి? నీ ఊరి పేరేమి అన్ని వివరాలు చెప్పమంటాడు. ఇక్కడ నాయకుడు చేసిన ప్రయత్నం ప్రతిముఖ సంధిగా చెప్పవచ్చు.

3.3-6 గర్భసంధి

లక్ష్య సాధనలో ఆటంకాలు ఆశనిరాశల మధ్య కొట్టుమిట్టాడే స్థితినే 'గర్భసంధి' అంటారు. గురువు మతంగ స్త్రీ వద్దకు వెళ్ళి తన వివరాలన్నీ అడిగినప్పడు తాము అంటరాని వారమని, కడజాతి వారమని, మలిన దేహులమని, మర్యాదహీనులమని, చెప్తుంది. అయినా వినకుండా నిన్ను చూస్తుంటే కన్నులపండుగగా ఉందంటాడు. అప్పడు మతంగ స్త్రీ తన సర్వాంగం మహాహీనం అంటూ ఇలా చెప్తుంది.

బమ్మనయ్య వారీలాగు బ్రతిమాలుదురా
ఇమ్మాలెత వేసము ఈనము గాదా
బిసబిస మెట్లను గూర్చి పిసికిన సేతులు సూసి
పసరులనంజుల మెసవి పసగల నామేను సూసి
కలుద్రావి వఱువట్లు గట్టిన నాపెదవిసూసి
యెలమిగనే లాహిరిచే నెఱ్ఱనైనకన్నులుసూసి
పరిపరి తబ్బిబ్బైన బాసలనువిని బమసి
మురిపెమున సోలినట్టి మోమునందముసూసి (సతిదానశూరము-227)

అలా తన అవయవాలు నింద్యములని అంటుంది. ఇంకా నేను కులహీనురాలిని అంటే గుణం ఉంటే చాలు నన్ను చేపట్టమని వేడుకుంటాడు.ఇలా మతంగ స్త్రీ ఎంత వారించినా బ్రాహ్మడు ఆమె కోసం తపిస్తాడు . చివరకు తన భర్త గురించి పతివ్రత ధర్మాన్ని గురించి, చెప్తుంది. అందుకు బ్రాహ్మడు

"తరుణితో వానికి నేను వెఱతునఁటవె!
నెరయ రాజిల్లుచు నుండే నిప్పనఁ జెదలంటున!
సరస మంత్రములుండ సకలయంత్రములుండ
దఱచైన విద్యలెల్లఁదనకు వశమై యుండ
జపతపములు స్నాన సంధ్యలు గలవాడ
కుపితుఁడైతే వాని శపియింతు నంతె కాని"అంటాడు. (సతిదానశూరము-240)

అప్పడు శిష్యుడు వినవయ్యా గురుస్వామి! నీ జపతపాలు, నీమంత్రతంత్రాలు ఇటువంటి కార్యాలు ఎప్పడైతే చేయడానికి పూనుకున్నావో అప్పడే పోయినవి అంటాడు.

ఇంతలో భార్యను వెతుకు లాడుకుంటూ భర్త మాదిగ వాడు వస్తాడు. అప్పడు తన భర్తకు విషయం చెప్తుంది.ఇలా గురువు కోరికకు అడుగడుగునా ఆటంకాలు ఏర్పడి తన కార్యం సఫలం అవుతుందా! కాదా అన్న సందేహంలో పడేస్తుంది. దీనిని గర్భసంధిగా చెప్పవచ్చు.

3.3-7 అవమర్శ సంధి

నిరాశ నశించి ఫలప్రాప్తి నిశ్చయం కావటం. నియతాప్తి అనే కార్యావస్థలో ప్రకరి అనే అర్థప్రకృతి సంవదిస్తుంది.గురు శిష్యులు సంవాదం విని మాదిగవాడు శిష్యునితో మాట్లాడే విధానం“విపత్కాలంలో ధైర్యం, అభ్యుదయమందు ఓర్పు, సభయందు వాక్పటుత్వం, యుద్ధమందు పరాక్రమం, కీర్తియందు ప్రీతి, శ్రుతియందు వ్యసనంఅనేవి పెద్దల స్వభావంగా కద్దని విన్నామే కాని కంటితో చూడలేదు.(సతిదానశూరము పే-248)ఇప్పడు నీమూలంగా తెలిసింది. వినవయ్యా చిన్నయ్యవారు మీ ధైర్యానికి, మీవిద్యకు, మీ బుద్ధికి మెచ్చితిని. కాబట్టి నిన్ను, మీ పెద్దయ్య వారిని ఏమి చేయను అంటాడు.

తర్వాత మాదిగవాడు బ్రాహ్మణునికి హితభోద చేస్తాడు. శిష్యుడు కూడా ఏమాత్రం తగ్గకుండా గురువుకు సకల విధాలుగా నచ్చ జెప్తాడు. “ఇక బ్రాహ్మణుడియొక్క భావము తెలిసి ఇతడు ఈమె కొరకు పంచప్రాణాలనొప్పగించి బ్రహ్మరాక్షస జన్మనెత్తినప్పటికిని దీన్నిబట్టి సుఖమనుభవింపక విడవడని తెలిసిఈ రీతిగా పోయేకంటే తానే చేతులారా నిచ్చేది మహా విశేషమని నెంచి బ్రాహ్మణోత్తముడిని చూసి మాదిగవాడు . . . .

“బ్రతిమాలవొలదయ్యాబాపనయ్య।
సతి ధారపోసెద సామి బాపనయ్య॥
తనజాతిలో వీరదాసు(డే హరిశ్చంద్రు(
డనువైన సత్యముకై యాలినమ్మలేద
దానమానము తమవారికే కలదు।
ప్రాణమడిగిన నిత్తు భామనిచ్చేది హెచ్చ
తనువు సంసారము ధనమస్థిరము చూడ।
తనకీర్తి స్థిరము ధారపట్టుమినీవు” అని అంటాడు. (సతిదానశూరము పే-256)

దాంతో శిష్యుడు గురువుతో దానాన్ని తీసుకోకుండా విరక్తి భావంతో, వేదాల పరమార్థాన్ని గ్రహించి, నలుగురు మెచ్చుకొనేట్లు, బ్రాహ్మణీకానికి, వేద శాస్త్రాలకు మాట రాకుండా నడవమంటాడు (సతిదానశూరము పే-257)

తర్వాత గురువు వేదసారాన్ని గ్రహించి, మనసులో విరక్తి చెంది తాను చేసిన పని తలచుకొని విచారించి శిష్యునికి నమస్కారం చేస్తాడు. ఎందుకని అడగగా “సత్సంగతిః కిం నకరోతి పుంసాం” అనే న్యాయం నీ వలన నాకు సులభమైంది. (సతిదానశూరము పే-259) నువ్వు చెప్పినట్లే నడుచుకుంటాను అంటాడు. ఇక్కడ అవమర్శసంధి జరిగింది.

3.3-8 నిర్వహణ సంధి

నాయకుడు ఫలాన్ని అనుభవించడాన్ని నిర్వహణ సంధి అంటారు. 'కార్యం' అనే అర్థ ప్రకృతి 'ఫలాగమం' అనే కార్యావస్థతో సమన్వయం పొందడం వలన 'నిర్వహణ సంధి' ఏర్పడుతుంది.

ఇంతవరకు బ్రాహ్మడు తన్నుతాను తెలుసుకొని పరిపూర్ణమైన మానసిక విశ్రాంతిని పొందుతాడు. ఈ సందర్భంగా నాకు ఒకటి గుర్తొస్తుంది. 'చింతామణి' నాటకంలో (చింతామణి బిల్వమంగళుణ్ణి లోకంలో అన్నిటికన్నా సులభమైంది ఏంటని అడుగుతుంది. ఇతరులకు నీతులు చెప్పడం అంటాడు. వెంటనే అతికష్టమైంది ఏంటని తిరిగి ప్రశ్నిస్తుంది. తన్నుతాను తెలుసుకోవడం అంటాడు బిల్వమంగళుడు.)

తన మనసు మార్చుకొని బ్రాహ్మణుడు మాదిగ వాడితో నీలాంటివాణ్ణి నేను ఎక్కడా చూడలేదు. ధనం ధాన్యం దానాలు చేస్తారు గానీ ఇటువంటి దానం ఎవరూ చేయరు అని అభిప్రాయాన్ని ప్రకటిస్తాడు. తిరిగి మాదిగవాడు ఈలోకంలో బ్రాహ్మడికిఇస్తామన్నది ఇవ్వకపోతే అపకీర్తి, పాపం అంటుకుంటుంది. మీ ఆశకొద్దీ ఈ అంగనా మణిని చేపట్టమంటాడు. ఆ మాటలు విని బ్రాహ్మడు పరమేశ్వరుని ప్రార్థిస్తాడు. తర్వాత మాదిగవాడు, తన భార్య మతంగ స్త్రీ, శిష్యుడు పరమేశ్వరుని స్తుతిస్తారు. వారిభక్తికి మెచ్చి పరమేశ్వరుడు పార్వతీ సమేతంగా ప్రత్యక్షమై బ్రాహ్మణునికి సాయుజ్యము, మాదిగవానికి సారూప్యము, మతంగభామినికి సామీప్యము, విద్యార్థికి సాలోక్యము ప్రసాదిస్తాడు. నారద, కిన్నెర, కింపురుషుల మంగళంతో యక్షగానం సమాప్తి అవుతుంది.

ఇంకా పురుషోత్తమ దీక్షితుడు రాసిన "తంజావూరాన్న దాన మహానాటకం" అనే యక్షగానం సాంఘికమైన ఇతివృత్తం తంజావూరులోని అన్నదాన సత్రంలో వివిధ ప్రాంతాల నుంచి అనేక మంది వచ్చి తిష్ఠవేయడమే ఇందులో కథాంశం.పలు ప్రాంతాల నుంచి వచ్చిన వేశ్యలను సత్రం అధికారి మా యేలిన వారు ఆనతిచ్చిన పదాలలో ఒక పదం పాడమంటాడు. వాళ్ళు విజయ రాఘవుని పొగుడుతూ పదాలు పాడతారు.

"పంతమేలరారా -వింత దాన గారా
రంతు సేయవేరా- విజయ రాఘవ మ్రొక్కేర"

(తంజావూరాన్నదాన మహానాటకంపే -203)

ఇలా రాజులకు ఇష్టమైన విధంగా రాయటమే కవుల పని. వాళ్ళు కోరుకొనేది రాజుల మెప్పు. కాబట్టే రాజు ఆజ్ఞాపించిన పదాలనే పాడమని సత్రం అధికారి పాత్ర ద్వారా కవి రాయవలసి వచ్చింది.

ఇంకా తెలంగాణకు సంబంధించి వచ్చిన యక్షగానాలలో కేవలం సాంఘికాంశంలో ముడిపడినది "క్రోధాపురి రైతు విజయము" అనే యక్షగానం. ఏటిదరి

పొట్టిపల్లి నివాసి అయిన శ్రీ పి. వీరప్ప దీనిని రాశాడు. ఇందులో ప్రధానంగా ఒక రైతుకు కలిగిన కష్టాలు, చెల్లెలి వివాహం కారణంగా అప్పల పాలైన అతని జీవితం వర్ణింపబడింది.

ఇక్కడ కథను సంక్షిప్తంగా పరిచయం చేస్తాను. 'క్రోధాపురి' అనే ఊరును విక్రమ వంతరాయలు, ధర్మరాయలు పరిపాలిస్తుంటారు. అదే గ్రామంలో కోటారెడ్డి అనే రైతు ఉంటాడు. అతని భార్య కమల, చెల్లెలు లలితాబాయి. నిరుపేద కుటుంబం. రైతు చెల్లెలకు పెళ్ళి చేయాలని ఆలోచిస్తుంటాడు. పంటలు సరిగా పండవు. తన భర్త పరిస్థితిని గమనించిన కమల పుట్టింటి వాళ్ళు పెట్టిన బంగారు కడియాన్ని తెచ్చి ఆయనకిస్తుంది. ఇది అమ్మి అమ్మాయి పెళ్ళి జరిపించమంటుంది.

రైతుకు విక్రమవంత రాయలు మంచి స్నేహితుడు. అతనికే అమ్మి డబ్బు తెస్తానని రైతు అంటాడు. అతడు దుర్మార్గుడు మరొకరికెవరికైనా అమ్మమని భార్య ఎంత వారించినా తన దగ్గరకే వెళ్తాడు. విక్రమవంతుడా కడియాన్ని తీసుకొని దీని ధర నిర్ణయించడానికి ఉత్తమపురంలో ఉన్న 'షావుకారు'ను పిలుచుకొని రమ్మంటాడు. కోటారెడ్డి సరేనని వెళ్తాడు. ఆ కడియాన్ని తన సొంతం చేసుకోవాలని ఆ వ్యాపారి అనుకొంటాడు. అంతలో తన మిత్రుడైన కాలాంతకుడు ద్వారా రైతు చెల్లెలి సౌందర్యాన్ని గురించి విని మోహంతో ఇద్దరూ పొలంలో ఉన్న ఆమె వద్దకు వెళ్తారు. అక్కడ కమల కూడా ఉంటుంది. ఆ వ్యాపారి వారిద్దరితో అసభ్యంగా ప్రవర్తిస్తుంటే నీతిమంతుడైన ధర్మారెడ్డి సేవకుడు మధుకర్ అడ్డగించి వాళ్ళను తరిమికొడతాడు.

ఇంతలో రైతు షావుకారును తీసుకొని వ్యాపారి వద్దకు వస్తాడు. డబ్బు అప్పగా తీసుకొని నోటు రాసిచ్చి వెళ్ళిపోతాడు. డబ్బు తీసుకొని పోతున్న రైతును దారిలో దొంగల చేత కొట్టించి దోపిడీ జరిపిస్తాడు వ్యాపారి. ఆ తర్వాత వ్యాపారి, కాలాంతకుడు ఇద్దరూ వెళ్ళి అప్పు తీర్చమని, లేకపోతే తన చెల్లెలనిచ్చి పెళ్ళి జరిపించమని బలవంత పెడతాడు. కోటారెడ్డి కుదరదంటే కుదరదంటాడు. దానితో షావుకారు రైతు ఆస్తిని స్వాధీనం చేసుకొంటాడు. ఈ విషయం తెలుసుకున్న షావుకారి భార్య రైతు భార్యను, చెల్లెలను పిల్చి కొంత ధనమిచ్చి ఆ భూమిని తిరిగి తీసుకోండని చెప్తుంది. డబ్బు తీసుకొని వెళ్తుండగా విక్రమవంత, కాలాంతకులు ఇద్దరినీ అడ్డగించి డబ్బు దోచుకొని , మమ్మలను వరించండి సకల సౌఖ్యాలు మీవేనంటూ బాధిస్తుంటారు.

అప్పుడక్కడికి ధర్మారెడ్డి, మధూకర్లు వచ్చి ధర్మారెడ్డి తన పిస్తోలును లలితాబాయికిచ్చి విక్రయవంతుణ్ణి కాల్చమని వెళ్ళి పోతాడు. ఆమె అలాగే చేస్తుంది. తర్వాత మధుకర్ కాలాంతకుణ్ణి చంపివేస్తాడు. ఈ విషయం కోటారెడ్డికి తెలుస్తుంది. తరువాత రైతు భార్య

చెల్లెలు దుఃఖిస్తూ విమలావతి వద్దకు పోయి క్షమాపణ చెప్తారు. ఆమె ఇద్దరినీ చేరదీసి జరిగిందేదో జరిగిపోయింది, విధిరాతను ఎవడూ తప్పించలేరని చెప్పి, తన ఆస్తినంతా రైతు కుమారుడి పేర రాయించి, తన మేనమామ కుమారునితో లలిత పెళ్లి జరిపిస్తుంది విమలావతి. తర్వాత కోటారెడ్డిని ఆస్పత్రిలో చేర్పిస్తారు. అతను ఆరోగ్య వంతుడై తిరిగి వచ్చిన తర్వాత అందరూ కలిసి సుఖంగా జీవిస్తారు. ఇదీ కథ. ఇందులో అంక విభజన, రంగ విభజనలు ఉన్నాయి. మొత్తం అయిదంకాలు. సంస్కృతాంధ్ర ప్రాచీన నాటకాలలో అంకాలు రంగాలు ఉన్నాయి. ఆ పద్ధతినే అనుసరించి రాసిన యక్షగానం ఇది.

3.4 కాల్పనిక నాటక నిర్మాణ శిల్పం

అసలు కాల్పనికాలంటే సామాజిక జీవనానికి అందనంత దూరంలోకి తీసుకపోయే అద్భుతమైన అలౌకిక విషయాలను కలిపి ప్రజలను ఆశ్చర్య చకితుల్ని చేయడమే .

యక్షగానాలలో కాల్పనికాంశాల సంఖ్య ఎక్కువ. పౌరాణికాల్లో కాల్పనికాంశాలు, కాల్పనికాల్లో పౌరాణికాంశాలుగా, కలగాపులగమైనట్టు కనిపించే యక్షగానాలు లెక్కకు మిక్కిలిగా ఉన్నాయి. ఏది దేనికి ఆధారం అనే సందేహాలు వస్తాయి. ఏది ఏమైనప్పటికీ యక్షగానమనేది దైవకీర్తన కాబట్టి పౌరాణికాల నుండే వస్తువు శాఖోపశాఖలుగా విస్తరించింది.

3.4-1 సతీపతిదాన విలాసం

3.4-2కథానిర్మాణం

శాహజీ రచించిన యక్షగానాలలో 'సతీపతిదాన విలాసం' ఒకటి. ఈ కథ లోకంలో ప్రచారం పొందిన శ్రీకృష్ణతులాభారం' . దీనికి పౌరాణికాధారాలు లేవు. జనరంజకత్వం కోసం శహాజీ ఆ కథను స్వీకరించి ఉండవచ్చు.

ప్రారంభంలో శ్రీకృష్ణస్తుతి ఉంది. తరువాత వరుసగా శంకరస్తుతి, దేవీస్తుతి ఉన్నాయి. ఆ తరువాత సూత్రధారుడు, సతీపతిదాన విలాస నాటకమును నిర్విఘ్నంగాప్రదర్శించడానికి ఇష్టాదేవతా స్తుతి చేస్తాడు. దీనిలో మొదట వినాయకస్తుతి, ఆపై శివస్తుతులున్నాయి. ఈ అన్ని స్తుతులూ సంస్కృతంలో ఉన్నాయి. సూత్రధారుడు "సతీపతిదాన విలాసంబని యెడి నాటకంబు కథాక్రమముగా వినిపించెదను" అని చెప్పి కథను సంక్షిప్తంగా పేర్కొంటాడు.

తరువాత వినాయకుణ్ణి ప్రవేశపెట్టాడు. వినాయకుణ్ణి రంగస్థలం మీదికి రప్పించడమేతప్ప, ఆ పాత్రకు కథా నిర్మాణంలో ఎటువంటి ప్రమేయం లేదు.ఇపుడు కథ

మొదలౌతుంది. సత్యభామరావడం, నారదుడు ప్రవేశించడం, సత్యభామ ప్రార్థన విని 'పురుషదానం'అనే వ్రతాన్ని ఆమెకు ఉపదేశిస్తాడు. కృష్ణుడు ఆమెఇంటికి రాగా, తాను చేయదలచిన పురుషదానం గురించి చెప్పింది. కృష్ణుడు ఒప్పకుంటాడు. బ్రాహ్మణులెవరూ దానం స్వీకరించడానికి ముందుకు రారు. నారదుడే స్వీకరిస్తాడు. ఇది తెలిసి సపత్నులు కోపంతో వస్తారు.సత్యభామతో వాదులాడతారు. శ్రీకృష్ణుని వెంట తీసుకొని నారదుడు ఆశ్రమానికి వెళ్తాడు. బలరాముడు అక్కడికి వచ్చినారదుణ్ణి ఉపాయం చెప్పమన్నాడు . శ్రీకృష్ణునితో సరితూగే ధనం ఇచ్చి విడిపించుకోమని నారదుడు చెప్పాడు.

ద్వారకలోని సంపదనంతా ఒక తట్టలో పెట్టినా శ్రీకృష్ణునితో సరితూగలేదు. అపుడు రుక్మిణీదేవి వచ్చిభక్తితో శ్రీకృష్ణునికి ప్రదక్షిణం చేసి , ఆతట్టలో ఒక తులసిదళం ఉంచగా శ్రీకృష్ణుడున్న తట్టపైకి లేచింది. వారందరూ సంతోషించి, ఎవరి సొమ్ములు వారు తీసుకొనివెళ్లారు.

చివరగా సూత్రధారుడు రుక్మిణీ దేవిని స్తుతించి, మంగళం ఆలపిస్తాడు. కథ సమాప్తమవుతుంది.

3.4-3 నాంది

శహాజీ రచించిన ' సతీపతిరాన విలాసం' అనే యక్షగానాన్ని సూత్రధారుడు నాటకంగా అభివర్ణించాడు. ప్రారంభంలో శ్రీకృష్ణ శంకర దేవీస్తుతులున్నాయి. అటు తరువాత వినాయక శివస్తుతులున్నాయి. ఆ తరువాత వినాయకుని ఒక పాత్రగా సూత్రధారుడు రంగస్థలం పైకి ఆహ్వానించాడు. ఈ ఘట్టమంతా నాందీని పోలి ఉంది. ప్రప్రథమంగా శ్రీకృష్ణస్తుతి ఉంది కాబట్టి, ఈ కథ కృష్ణ పరమైనదని చెప్పినట్లుగా భావించవచ్చు. ఇదే కావ్యార్థ సూచన అవుతుంది. ఈ విధంగా నాంది కథావిషయాన్ని సూచించిందని చెప్పవచ్చు.

3.4-4 ప్రస్తావన

' సతీపతిదాన విలాసం' లో ఇష్టదేవతా ప్రార్థన చేసిన సూత్రధారుడు, తరువాత " సతీపతిదాన విలాసంబనియెడి నాటకంబు కథాక్రమముగా వినిపించెదము. విననవధరింపవయ్యా" (సతీపతిదాన విలాసం పే-4) అని అంటాడు. ప్రేక్షకులను సావధానులుగా చేసి-

శ్రీ సత్యభామ నెచ్చెలితోనరాగ

ధరణిలో నాచంద్ర తా రార్కముగను" (సతీపతిదాన విలాసం పే 4-5)

అనే 10 ద్విపదలలో కథను సంగ్రహంగా పరిచయం చేస్తాడు. దీని ద్వారా కథా

సంవిధానం, నాటకం పేరు, నాటకకర్త పేరు (శాహ భూవిభుడు) తెలుస్తాయి. ఆ తరువాత తొలుతగా వినాయక పాత్రను ప్రవేశ పెట్టాడు.

ఇది దృశ్యకావ్యాలలో ప్రస్తావన నిర్దేశించిన ప్రయోజనాన్ని నెరవేరుస్తూ ఉంది. నాటకనామం, తత్కర్తృనామం తెల్పడం ఒక ప్రయోజనం. కథను సూచన ప్రాయంగా తెల్పడం మరొక ప్రయోజనం. ఈ రెండు ప్రయోజనాలను నెరవేరుస్తున్న ఈ ఘట్టాన్ని ప్రస్తావనగా భావింపవచ్చు.

శాహజీ రచించిన ' సతీపతిదాన విలాసం'లో నాటక సంధి నిర్మాణం జరిగిన పద్ధతిని పరిశీలిద్దాం.

3.4-5 ముఖసంధి

'బీజము' అనే అర్థ ప్రకృతి 'ఆరంభం' అనే కార్యావస్థ కలిస్తే ముఖసంధి ఏర్పడుతుంది. కథా నాయకుడు ఏ ఫలాన్ని ఆశించి ఉత్సాహంతో తన కోరికను కార్యరూపంలో పెట్టడానికి పూనుకొంటాడో అదే ముఖసంధి. ఇది కవి ఊహించిన సన్నివేశ ప్రణాళికలో బీజం అనే దానితో కలిసి పోతుంది. అలాంటి భాగాన్నే ముఖసంధి అంటారు.

'సతీపతి దాన విలాసం' లో నాయకుడు శ్రీకృష్ణుడే, శ్రీకృష్ణుడు తాను భక్తి వశుడని తెల్పడమే ఇందులోని ప్రధానాంశం. సంపదలకు లొంగని వానిగా, భక్తాధీనునిగా శ్రీకృష్ణుని నిరూపించడమే కథకు ప్రయోజనం. 'సత్యభామ' 'స్వాధీన పతిక' గా ప్రసిద్ధి పొందాలని కోరుకొంటుంది. అందుకు నారదుని " నన్నెల్లప్పుడు విష్ణువెడబాయక యుండునట్లు ఉపాయము దెలుపవయ్యా" (సతీపతిదాన విలాసం పే-7) అని అడిగింది. అడిగిందే తడవుగా నారదుడు సత్యభామతో " పురుషదానము జేసిన నీ పురుషుడైన శ్రీకృష్ణుడు నిన్నెడబాయకుండును. ఇదే యుత్తమ దానము" (సతీపతిదాన విలాసం పే -7) అని చెప్పాడు.

సత్యభామ కోరిక వల్ల కథకు బీజం పడింది . నారదుడు అందుకు అనుకూలంగా స్పందించాడు. ఈ ఇరువురి సంభాషణతో కూడిన ఈ ఘట్టం ముఖసంధితో సమన్వయిస్తుంది.

3.4-6 ప్రతిముఖసంధి

ఏ ఫలమైనా కోరగానే సిద్ధించదు. దానికోసం గట్టి ప్రయత్నం చేయాలి. అందుకోసం జరిపే ప్రయత్నమే రెండవ కార్యావస్థ. ' యత్నమనే ' ఈ కార్యావస్థ 'బిందువు' అనే అర్థప్రకృతితో కలిసి ప్రతిముఖసంధి ఏర్పడుతుంది.

నారదుడు సత్యభామకు 'పురుషదానం' అనే ఉపాయం చెప్పగానే శ్రీకృష్ణుడు సత్యభామ దగ్గరకు వచ్చాడు. సత్యభామ అతనితో " నీదయ వల్ల అనేకదానాలు చేసి వాటి ఫలితాన్ని పొందాను. నేను చెప్పింది నీవు చేస్తానని నాకు అభయమిస్తే నాకోరికను వివరిస్తాను" అని చెప్పింది. అందుకు శ్రీకృష్ణుడు సమ్మతించాడు. అపుడు సత్యభామ శ్రీకృష్ణునితో " వినవయ్యా ! కృష్ణా! నారదుడిప్పుడిక్కడకు వచ్చి యుండెను. ఆయనను కొన్ని ధర్మ రహస్యాలడిగితిని. కొంతదానకల్పకమడిగితిని. ఏ దానము చేసిన నా దానఫలము లభించు ననిచెప్పెను. అందుకు నేను మిమ్ము నెల్లపుడెడబాయకుండవలెనని యడిగిన నాయన పురుషదానము సేయుమనె నిందుకు దేవరవారి యప్పన యయితే నట్లను సేసెదనయ్యా" (సతీపతిదాన విలాసం పే -10)అని చెప్పింది.

అందుకు శ్రీకృష్ణుడు సత్యభామతో " వేయివేలకాలాలకున్ను నీవేస్త్రీవి. నేనే పురుషుడనుగా నుండవచ్చును. నామనసులో మునుపుగానే తోచెను. నీతో జెప్పిన నేమందువోయని వెఱచియుంటిని. ఈ కార్యము నీవేనాతో చెప్పి యుంటివి. నాకు చాలా సంతోషమాయెను. అటులనే చేసి కొనవే భామామణి" (సతీపతిదాన విలాసం పే-10) అని చెప్పాడు.

ముఖ సంధిలోని ఆరంభం ఇక్కడ ప్రయత్న దశకు చేరింది. సత్యభామకోరడం, శ్రీకృష్ణుడు అంగీకరించడం జరిగిపోయాయి. ఇక పురుషదానం ముందుకు సాగడానికి అనుకూలపరిస్థితి ఏర్పడింది. ఇది బీజంగా వున్న కోరిక బిందువుగా ప్రకాశించిన సన్నివేశం. పైగా ఆరంభమైన కార్యావస్థ ప్రయత్నమనే దశకు చేరింది. దీనినే ప్రతిముఖసంధి అంటారు .

శ్రీకృష్ణుని మాటలలో "నా మనసులో మునుపుగానే తోచెను నీతో చెప్పినా నీవేమందువో అని వెరచి యుంటిని" అనే అభిప్రాయం వ్యక్తమయ్యింది . ఈ మాటలను బట్టి పురుషదానం ద్వారా తన మహిమను నిరూపించడమనే ప్రయోజనం శ్రీకృష్ణుని పన్నాగమేనన్న సంగతి బయట పడింది. శ్రీకృష్ణుడు పలికిన ఈ మాటలు సంధి నిర్మాణానికి చాలా కీలకమైనవి. శ్రీకృష్ణుడే నాయకుడు . అతని కోరికయే ఈ యక్షగానకథలోని ప్రధానాంశము, పరమప్రయోజనం అని తెలుస్తుంది.

3.4-7 గర్భసంధి

ప్రయత్నించగానే ఫలం కలుగుతుందిఅని చెప్పలేము. ఫలప్రాప్తిని గూర్చి ఆశానిరాశల నడుమ కొట్టుమిట్టాడే స్థితిని గర్భసంధి అంటారు . కానీ బీజం నశించిపోకుండా ముందుకు సాగడానికి పతాక అనే అర్థ ప్రకృతి తోడ్పడుతుంది. ఇక్కడ జరిగే కార్యదశను ప్రాప్త్యాశ అంటారు. పతాక ప్రాప్త్యాశలు కలిసి గర్భసంధి ఏర్పడుతుంది.

శ్రీకృష్ణుడు తనను "పురుషదానం" చేయడానికి సమ్మతి తెల్పగానే , సత్యభామ దానం స్వీకరించడానికి బ్రాహ్మణులను తీసుకురమ్మని కటికవానిని పంపింది. బ్రాహ్మణులు వచ్చారు. కాని కృష్ణుని దానంగా స్వీకరించడానికి వారు ఒప్పకోలేదు. శ్రీకృష్ణుని పోషించడం తమకు వీలు కాదన్నారు. చతుర్దశభువనాలను శ్రీకృష్ణునితో పాటు దానం చేసిన ఆయన తమకు వద్దని చెప్పారు. దీనినే ప్రాప్త్యాశ అంటారు. దానం తీసుకోడానికి ఎవరూ ముందుకు రాకపోవడమే ఫలప్రాప్తికి కలిగిన ఆటంకం. శ్రీకృష్ణుని ఎవరైనా దానంగా స్వీకరిస్తేనే , ఆయన మహిమ (భక్త పరాధీనుడనే విషయం) లోకానికి విదితమౌతుంది. ఆ మహిమ ప్రకటితం కావడానికి ఏర్పడ్డ ఆటంకమిదే . దీనినే గర్భసంధి అంటారు.

3.4-8 అవమర్శసంధి

నిరాశనశించి , ఫలప్రాప్తి నిశ్చయమైన కార్యదశకు 'నియతాప్తి' అని పేరు. దీనిలో 'ప్రకరి' అనేఅర్థప్రకృతి సంభవిస్తుంది. ఈ నియతాప్తి సాగినంత దూరమూ నాటక కథలో 'అవమర్శ సంధి' అని అంటారు.

శ్రీకృష్ణుని సమ్మతితో సత్యభామ అతనిని దానమీయడానికి ప్రయత్నించింది. కాని బ్రాహ్మణులు శ్రీకృష్ణుని దానంగా స్వీకరించలేమన్నారు. సత్యభామ నారదుని-"వినవయ్య! నారదా! యీ దానము మీరే పరిగ్రహించి కటాక్షింపరయ్యా" (సతీపతిదాన విలాసం పే-11)అని కోరింది. అందుకు నారదుడు ఆమెతో -" వినవమ్మా! సత్యభామా! నాకు దానము సేయుచున్నావే, ఈ కృష్ణుడు నేను చెప్పిన దంతయు, వినునటుల సమ్మతి జేసి మఱి దానము సేయుము" (సతీపతిదాన విలాసం పే-11) అని అన్నాడు.

ఆ వెంటనే సత్యభామ శ్రీకృష్ణుని నారదునికి దానం చేసింది. జరుగుతుందో, జరగదో అని సందేహించిన దానం జరిగిపోవడమే నియతాప్తి. నారదుడు దానం స్వీకరించినందువల్ల, కథలో ప్రధానాంశమయిన శ్రీకృష్ణుని మహిమ (భక్తపరాధీనుడనే సత్యం) లోకానికి తేటతెల్లమౌతుంది. కాబట్టి నాటక కథలోనే ఫలప్రాప్తి నిశ్చయమయ్యింది. ఇదే 'అవమర్శసంధి' .

3.4-9 నిర్వహణసంధి

కథానాయకుని కోరిక , దానికై చేసిన ప్రయత్నమూ, ఆ ప్రయత్నానికి కలిగిన ఆటంకమూ, ఆ ఆటంకం తొలగిపోయి ఫలప్రాప్తి నిశ్చయం కావడమూ ఇంతవరకు జరిగింది. అంటే ముఖ, ప్రతిముఖ, గర్భ, అవమర్శసంధులు పూర్తయినాయి.

ఇక కథానాయకుని సంకల్పం ప్రకారం 'ఫలప్రాప్తి' కలగడమే నిర్వహణ సంధి. ఈ దశలో శ్రీకృష్ణుని భక్త పరాధీనత అనే లక్షణం లోకానికి విదితమవుతుంది. ఈ సంధిలో ' కార్యం' అనే అర్థప్రకృతి , ఫలాగమం అనే కార్యదశతో కలిసి ఉంటుంది.

సత్యభామ శ్రీకృష్ణుని దానం చేసిన విషయం తెలిసికొన్న సత్యభామ సవతులు (రుక్మిణితప్ప) వచ్చి సత్యభామతో కలహిస్తారు. శ్రీకృష్ణునెవరైనా దోచుకొని పోతారని నారదుడు అతనిని తీసుకొని తన ఆశ్రమానికి వెళ్తాడు.

ఇంతలో బలరాముడు వచ్చి నారదుని నిందిస్తాడు. నారదుడు, జరిగినదంతా శ్రీకృష్ణునడిగి తెలుసుకోమంటాడు. చివరకు కృష్ణుని విడిపించుకోవడానికి ఏదైనా ఉపాయం చెప్పమని బలరాముడు నారదుని అడిగాడు. శ్రీకృష్ణునితో సరితూగే ధనమిచ్చి, శ్రీకృష్ణుని విడిపించుకోమన్నాడు.

తులాభారం మొదలైంది. బలరాముని శ్రీకృష్ణుని బొక్కసాలలోని సంపదను తెచ్చి ఒక తట్టలో పెట్టారు. అయినా శ్రీకృష్ణుడు సరితూగలేదు. అష్టమహిషుల సంపదను తెచ్చిపెట్టారు.సత్యభామ తన సంపదనంతా తెప్పించింది . ద్వారకానగరంలోని పౌరుల ధనం ఇతర వస్తువులు తెచ్చితట్టలో ఉంచారు. అయినా శ్రీకృష్ణుడు సరితూగలేదు. యశోద కూడా తన బొక్కసంలోని ధనం తెచ్చి ఉంచింది. అయినా శ్రీకృష్ణునితో అవి సరితూగలేదు. చివరకు రుక్మిణీదేవి వచ్చింది. శ్రీకృష్ణునికి, నారదునికి మంగళహారతులిచ్చి, ప్రదక్షిణం చేసి, ఒక తులసి దళాన్ని తట్టలో ఉంచగా శ్రీకృష్ణుడున్న తట్ట పైకి లేచింది. తులసిదళమున్న తట్ట క్రిందికి వచ్చింది. ఈ విధంగా శ్రీకృష్ణుడు సంపదలకు లొంగడని, అతడు భక్త పరాధీనుడని లోకానికి తేటతెల్లమయింది. ఇదే ఈ నాటకానికి పరమ ప్రయోజనం . అది ఈ అవమర్శ సంధి ద్వారా నెరవేరింది.

3.4-10 ముగింపు

ఈ విధంగా సతీపతి దాన విలాసమనే యక్షగానంలో ఇమిడి ఉన్న నాటక పంచ సంధి నిర్మాణం వ్యక్తమవుతుంది. శాహజీ ' సతీపతిదాన విలాస నాటకం ' అని దీనిని సూత్రధార వచనం ద్వారా వ్యక్తం చేయడం సమంజసమే.అయితే ఇందులో ' అంకవిభజన ' లేదు. అలాగే అర్థోపక్షేకాలను కూడా పాటించలేదు. పాత్రల సంభాషణల నడుమ సూత్రధారుడు వచనంతో కథా సంవిధానం చేయడం కన్పిస్తుంది.మొత్తం మీద తెలుగు యక్షగాన రచన , తెలుగు నాటక రచనకు పూర్వరంగమని చెప్పవచ్చు.

ఇంకా తంజావూరు యక్షగానాల్లో మనిషి దేవుడు కావడం, విశిష్ట గుణాలు అలవరచుకోవడం ఇవన్నీ నాగరికతలో పై మెట్టు అని ధార్మికులు, నైష్ఠికులు అంటుంటారు. కాని. . . తంజావూరు యక్షగాన రచనల్లో దేవుడు సైతం మనిషిలాగా చిలిపిదనాలకు

పోతుంటాడు. అలుగుతాడు. ప్రేమిస్తాడు. విరహపడతాడు. ఆ రచనా సమృద్ధి అంతా ఒక శృంగారోత్సవంలా ఉంటుంది. ఇంకా. . . వారికాలంలో అలంకారాలు, దుస్తులు, వాహనాలు, తినుబండారాలు, ఉత్సవాలు, విహారాలు, వినోదాలు పదవులు, రాజసభలు, అంతఃపురాలు మొ॥ అన్నిటికీ రూపాన్ని పోయడమే కాకుండా దేవుడి కళ్యాణ సందర్భాలు కథలో ఎక్కడైనా వస్తే వాటిని జాగ్రత్తగా తమ రచనల ద్వారా తంజావూరుకు తరలించారు.

తంజావూరు యక్షగాన కవుల దృష్టిలో తమ రాజుకీ, దేవుడికీ, దేవతలకీ, తేడా లేదు. పురాణ ఇతివృత్తమైనా సరే తమ రాజులను కూడా పాత్రలను చేశారు. దేవుడికైనా తమ రాజుకైనా నాయిక ప్రశస్త భోగ్య పదార్ధంగా మనకు గోచరిస్తుంది. సుమారు 1700 సంవత్సరంలో 'క్రాంజ వెంకటాద్రి' అనే కవి "వాసంతికా పరిణయం" అనే యక్షగానం రాశాడు. అందులో "వాసంతిక అనే పేరు గల చెంచెతను అహోబల నరసింహ స్వామి పెండ్లి ఆడటం" ప్రధాన విషయం. వెంకటాచల విభునికి అంకితమీయడం జరిగింది.

తంజావూరు మహారాష్ట్ర రాజులలో చివరి వాడైన శివాజీ (క్రీ.శ 1833 -1856) 'అన్నపూర్ణ' విరహాన్ని సైతం పచ్చిగానే వర్ణించాడు. శివుడు తనకు కలలో కనిపించి అనేక పద్ధతులలో రతికేళి చేసినట్లు అన్నపూర్ణ చెలికత్తెలతో చెప్పినట్లుగా రాయడం జరిగింది. (అన్నపూర్ణా పరిణయం పే-86)

ఇంకా తెలంగాణలో వచ్చిన యక్షగానాల్లో డాంగే యోపాఖ్యాము, అల్లిరాణి కథ, కనకతార చరిత్రము, కాంతామణి చరిత్ర, జయంత జయపాలము, గులేబకావళి కథ, కలియుగపొన్న కథ ఇలా ఎన్నో కాల్పనికాంశాలకు చెందిన యక్షగానాలు ఆవిర్భవించాయి.

3.5 తెలుగు యక్షగానాలు - రసశిల్పం

శ్రీ కృష్ణ దేవరాయల తర్వాత కాలంలో నాయకరాజులు తంజావూరు, మధురలో పరిపాలన సాగించారు. తమిళనాడులో తెలుగు రాజభాషగా వెలిసింది. క్రీ శ 1550 నుండి 1855 వరకు అక్కడ నాయకరాజుల పాలన జరిగింది. వారికాలంలో రాజులే కవులై కావ్యరచన చేశారు. యక్షగానాలు రాశారు. ఆ కాలంలో ఆంధ్రసాహిత్యానికి క్రొత్తరీతులు పుట్టాయి. అవి వచనాలు, ద్విపదలు, నాటకాలు, యక్షగాన ప్రబంధరచనలుగా చెప్పవచ్చు.

శిష్టకవుల దృష్టిని యక్షగానాలు ఎప్పుడైతే ఆకర్షించాయో అప్పడే వాటి దేశీయత కోల్పోయిందని చెప్పవచ్చు. దేశీయమైన జానపద గీతాలను, బాణీలను కొన్నింటిని వీటిలో ప్రవేశపెట్టారు. ప్రజా సాహిత్యాన్ని సంగ్రహించడానికి సిద్ధపడిన శిష్టకవులు కొంత మేరకైనా వీటిని అనుకరించక తప్పలేదు. వీటిలో తంజావూరు కవులు ప్రబంధ లక్షణాలను ప్రవేశ

పెట్టారు. శ్రీకృష్ణదేవరాయల కాలంలో వెలసిన 'మనుచరిత్ర' ,' వసుచరిత్ర' మొదలైన గ్రంధాలనే 'ప్రబంధాలు' అని పేర్కొన్నారు. ఆ కాలం 'ప్రబంధ యుగం' గా స్థిరపడింది కూడా.

ఏక నాయకాశ్రయం, వస్త్వైక్యం, శృంగార రస ప్రాధాన్యం, అష్టాదశ వర్ణనలు మొదలైనవి ప్రబంధలక్షణాలుగా (ఆంధ్ర ప్రబంధము అవతరణ వికాసాలు" పే 12-13 అనే గ్రంధంలో) కె.వి. ఆర్ నరసింహం పేర్కొన్నారు.

తంజావూరు యక్షగాన కర్తలు బాహిరమైన శృంగారానికి అధిక ప్రాధాన్యత కల్పించారని తెలుస్తుంది. ఒక స్త్రీ కానీ, వేశ్యకాని, రాజకుమార్తె కాని కథా నాయకుని చూడటం, మొదటి చూపులోనే పరస్పరం ప్రేమించుకోవడం, విరహాన్ని అనుభవించడం, మధుమాసాన్ని, గండుతుమ్మెదలను , పుష్ప సౌరభాలను, చంద్రమన్మధులను దూషించడం, రాయబారాలు పంపడం చివరికి నాయికా నాయకులు కలుసుకొని రతికేళిలో తేలటం అనేవి వస్తువుగా చాలా యక్షగానాల్లో కన్పిస్తున్నాయి.

తంజావూరు కవులు యక్షగానాల్లో కథకు ఏ మాత్రం ప్రాధాన్యత నివ్వలేదు. పేరుకు ఎక్కడ నుంచో ఒక అంశాన్ని తీసుకొని అప్రధాన కల్పనలతో శృంగారాన్ని వర్ణించడం ఎక్కువగా జరిగింది. సాధారణంగా కావ్యాల్లో, ప్రబంధాల్లో కన్పించే ఆశ్వాసము అనే విధానానికి స్వస్తి చెప్పి అంకములు అనీ, మొదటి నాటి కథా సంవిధానం, రెండవ నాటి కథా సంవిధానం అని విభాగించారు. వీటిని మనం ఆశ్వాసాలుగా భావిస్తే ప్రబంధ ప్రభావాన్ని పూర్తిగా అర్థం చేసుకోవచ్చు.

తంజావూరు యక్షగాన కర్తలు ప్రబంధ ప్రభావానికి లోనైనప్పటికీ, వాటిలోని శృంగారాన్నే అధికంగా స్వీకరించారు. అష్టాదశ వర్ణనలకు కూడా స్థానం కల్పించారు.

అందుకే తూమాటిదోణప్ప " ప్రబంధముల జదివి జీర్ణింప చేసుకొనిన కవులీ యక్షగానరంగమున ప్రవేశించుటచే యక్షగాన ములను చాలావరకు ప్రంధములకు ప్రతిబింబములుగ గైసేసిరి. అక్కడక్కడ కొన్ని దరువులు, పాటలు, కవివచనాలు మాత్ర ముండుటయే యక్షగానములని వారు భ్రమించిరి. ....నాయికా వర్ణనమున నొక్కొక్క అవయవమును గూర్చి రెండు, మూడు పద్యములు, పాటలు, ముదురు పాకమున పడిన విప్రలంభ సంయోగ శృంగారము ప్రబంధ సీమల నుండి కొని తేపడినవి అని" పేర్కొన్నారు.(తూమాటి దోణప్ప , జానపద కళాసంపద ప్రథమ సంపుటం పే 55-56)

3.5-1 సీతా కల్యాణం

దక్షిణాంధ్ర సాహిత్యం అభివృద్ధికి తంజావూరు, మధుర, పుదుక్కోట మొదలైన కేంద్రాలలోనే గాక 'రాచపాళయం'లో కూడా రాజుల సాహిత్యసేవ జరిగింది. గొట్టుముక్కల

కృష్ణమరాజు' 'సీతాకళ్యాణం' అనే యక్షగానాన్ని రాశాడు. ఒక పురాణకథను యక్షగానంగా రాయాలనే ఉద్దేశంలో ఉన్న కృష్ణమరాజుకి కలలో పరమేశ్వరుడు కనిపించి ఈ కృతిని "పంకజాక్షుడు రామభద్రుని పేర నంకితంబుగ జేయుమని యానతిచ్చి-" మాయమయ్యాడట. (సీతాకళ్యాణం- పే-5)

ఉత్తమ ప్రబంధాలవలె 'శ్రీరాముని పేర' షష్ఠ్యంతాలలో కవి చేసిన వర్ణన గొప్పగా ఉంది. సుకవిస్తుతి, పూర్వకవి స్తుతి కూడా చేశాడు.

ఇందులో వస్తువు ప్రఖ్యాతం 'సీతారామకల్యాణం' అనేది జగమెరిగిన ఇతివృత్తం. జానకిని శ్రీరాముడు పరిణయమాడటం ప్రధాన వస్తువు. మొదటలో కవి కోసల రాజ్యాన్ని ఔచిత్యవంతంగా వర్ణించాడు. ప్రబంధాల్లో రసం ముఖ్యంగా శృంగారం కానీ , వీరం గానీ అయి ఉండాలన్నది ఆలంకారిక నియమం. అందువలన ప్రబంధాల్లో గాని, యక్షగానాల్లో గాని శృంగారమే ప్రధాన రసం. మిగిలిన రసాలు దానిని అనుసరించి పోషింపబడతాయి.

గొట్టుముక్కల కృష్ణమరాజు రాసిన 'సీతా కల్యాణం'యక్షగానంలో ప్రధానరసం శృంగారం. అంగరసాలుగా అక్కడక్కడా వీరం, బీభత్సరసాలను వర్ణించడం జరిగింది. ఇందులో సభ్య శృంగార వర్ణనలే ఉన్నాయి. శ్రీరాముడు ఏకపత్నీ వ్రతుడు, ధీరోదాత్తుడు, అనుకూల నాయకుడు.

3.5-2 నాయక వర్ణన

"కల్ప శాఖల యొప్ప దెగడుచు కరికరంబుల దప్పలెన్నుచు
పొల్పు మీరుచునున్నదీతని భుజ యుగంబున్
నీల నీరద వర్ణకాంతులు దలు పఱచి దులొపారంబై
చాల మెహన మయ్యె నీ బల శాలి మూర్తి....(సీతా కల్యాణం పే-26)

కల్ప వృక్షపు శాఖలలాగా ఉన్నతంగా బాహువులు ఉన్నాయి. ఏనుగు తొండాల వలె ఉన్నాయి భుజాలు. నీలమై ప్రకాశించే శరీరచ్ఛాయ, బలమైన మూర్తి మత్వం. ఇవన్నీ ధీరోదాత్తుడైన నాయకుని లక్షణాలు. ఈ వర్ణన మిక్కిలి ఔచిత్య వంతమయింది.

3.5-3 శృంగార రసం

మిథిలాపురతరుణీమణులు మన్మధుని మోహన మంత్రం అనే విధంగా ఉన్నారట. మెరుపు తీగెల్లా తరుణీ మణులు గుబ్బలకు మృగమదం పూసుకొని వీధుల వెంట వెళ్తుంటే యతులే మతులు పోగొట్టుకున్నారట. ఇటువంటి వర్ణనల వల్ల ఆనాటి స్త్రీల శృంగార ప్రియత్వం శృంగారరస పోషకంగా సామాజికునికి తెలుస్తుంది.

ఇంకా కటిక చీకటిలో జారస్త్రీల విహారాన్ని కవి ఇలా వర్ణించాడు.

జంపె: సారికలు జేరి యభిసారికలు నాయకుల

జేరికల యిండ్ల జేరికల గూర్చన్

కలకంఠులొక వెంట కల కంఠ నాదముల

కులుకుచును నిజపతుల కళుకుచును ప్రీతన్

దూతికల గూడి సంకేతముల కేగి రతి

కౌతుకము లింపొలయ స్త్రీతతి సుఖింపన్" (సీతా కల్యాణం -29పే)

స్త్రీలు దూతికల సంకేతాల కేగి రతి సౌఖ్యాన్ని పొందారనేది వర్ణింపబడింది. ఇందు కలకంఠుల నాదం ఉద్దీపన విభావం.

3.5-4 చంద్రోదయ వర్ణన

త్రిపుట:

" కమల శత్రుడు జలజ పుత్రుడు విమల గాత్రుడు శుభచరిత్రుడు

కుముద మిత్రుడు దోచె తూర్పున ప్రమద మెసగన్

జనకతనయకు రామ విభునకు దెనుపవలెమది ప్రేమలనుచును

వొనర వచ్చిన మాడ్కి చంద్రుడుదయమయ్యెన్

పండువెన్నెల గాయకోవెల తండములు వడిగూయ విరహుల

గుండెల వియగ జేయమదనుడు దండువెడలెన్

చెలుక వావుర మెక్కి చక్కెర విలుగుణధ్వని చేసి అలరుల

ములుకు వేశెను విరహి జనములు జలదరింపన్ (సీతాకల్యాణం పే-30)

సీతారాములకు మదిలో ప్రేమ పుట్టించే విధంగా చంద్రోదయమైంది. పండువెన్నెల కాస్తోంది. కోయిలలు కూస్తున్నాయి. విరహపరుల గుండెలు అవిసేలాగా మన్మధుడు యుద్ధానికి బయలు దేరాడు. ఇక్కడ కవి చంద్రోదయ వర్ణనలో కూడా శృంగార రసాన్ని వర్ణించాడు.

3.5-5 మన్మధావస్థలు

ఈ యక్షగానంలో దశ మన్మధావస్థలుకూడా ఉన్నవి. సీత, రాముణ్ణి చూసినప్పటి నుంచి ఆమె మనస్సులో కలిగిన భావాల్ని కవి ఇలా మనోజ్ఞంగా చిత్రించాడు.

కన్నుల గాంచుట అనే ప్రధమావస్థను ఇలా వర్ణించాడు.

ఆటతాళం:

'మేడమీదట నుండి రాసుతు చూడనేలా - మదనుడు

గూడి పుష్పశరంబు వేయగ కుందనేలా (సీతా కల్యాణం పే-31)

అని బాధపడి సీతాదేవి చంద్రుని నిందిస్తూ.......

జంపె:

"యెల్ల లోకులు నిన్ను చల్లని వాడనగ
చెల్లబో నన్నింత శేయంగ దగునా?
సరిగూడి విషముతో జన్మించి తటుగాన
వేమారు కాములుల వెతలు బెట్టెడు నిన్ను
తామసుడైన యొక్క గాము దినకున్నె
గుణ విరోధికి నీకు గుణ మేలకలుగున్
యింతయే చెడి పాప మింతటను బోవదిక
వంత లైపదియారు వక్కలుగ జేయన్
లచ్చితో బుట్టి హరిలాలింప బెరిగితివి
ముచ్చరము మామీద మాను మిక చంద్రా" (సీతా కల్యాణం 31పే)

లోకంలో అందరూ నిన్ను చల్లని వాడని అంటారు కదా! నీవు బాధ పెట్టవచ్చా. విషంతో పుట్టావు గదా! గుణ విరోధికి నీకు మంచి గుణమేల వస్తుంది. నన్ను బాధించిన పాపం నిన్ను పదహారు ముక్కలుగా చేస్తుంది. ఇలా సీత, చంద్రుని పలు రకాలుగా దూషించింది.. తర్వాత మలయానిల చందనాలను, మన్మధుని తిట్టిపోసింది. ఇవన్నీ ప్రబంధ నాయిక లక్షణాలు.

ఇలా లలిత లలితపదాలతో, విలక్షణంగా, సభ్యతా సంస్కారంతో హృదయ రంజకంగా శృంగార రసపోషణ చేసి శాశ్వత కీర్తిని సంపాదించుకున్నాడు కవి.

3.5-6 వీరరసం

ఈ యక్షగానంలో శృంగారం అంగిరసమైతే వీరం అంగరసమైంది. విల్లునా శ్రీరాముడు ఎలా అందుకున్నాడో అంటే కృష్ణమరాజు యక్షగానంలో వీర రసస్ఫోరకంగా ఇలా చెప్పాడు.

ద్వి: "అప్పడు రఘువీరుడల్లన విల్లు
గప్పియున్నట్టిగౌశన పుచ్చి
బహు వర్ణ చిత్ర విభ్రాజిత జ్వాల
మహిలోరు కింకిణీ మాలికాముక్త,
విథిత మౌక్తిక కోటి విమల మాణిక్య

సదమల మధ్య విశాల సౌవర్ణ

కాంతి నొప్పారు నా కార్ము కోత్తమము"   (సీతా కల్యాణం పే-35)

నిండు సభలో విల్లెత్తి అల్లెత్రాడును బిగించి సంధించగా పటపటమని దిక్కులు పిక్కటిల్లేలా నారిని లాగిపట్టి వదిలాడట.

అప్పడు......

భగ్గున విరిగె నాభర్గుని విల్లు

దిగ్గజంబులు మొగ్గె దివియెల్ల వణికె

సాగరంబులు చాల సంక్షోభ మొందె

వాగీ శుండట వైచె వడినక్షమాల"   (సీతా కల్యాణం పే -35)

ఇలా శ్రీరాముడు కావించిన శివధనుర్భంగాన్ని కవి వీర రస స్ఫోరకంగా వర్ణించాడు. వర్ణించిన తీరులోని సహజత్వం పాఠకుణ్ణి కట్టి పడేస్తుంది.

3.5-7 రౌద్ర రసం

విశ్వామిత్రుడు యాగం చేయ సంకల్పించాడు. రాక్షసులు మాంసం, ఎముకలు, రక్తం, మద్యం యజ్ఞకుండంలో పోస్తున్నారు. ఇలా ఉన్న సమయంలో యాగ రక్షణార్థం తనతో రామలక్షణులను పంపించమని కోరడానికి విశ్వామిత్రుడు దశరధుని దగ్గరకు వచ్చాడు. రాజు వారిని సేవించి వచ్చిన పనిని అడిగాడు. విశ్వామిత్రుడు విషయం చెప్పాడు. అప్పడు రాజు ఆ రాక్షసులను వారు ఎదుర్కొనలేరు. నేను నా సైన్యంతో వచ్చి పనిని నెరవేరుస్తానన్నాడు.

అపుడు విశ్వామిత్రునికి కోపం ఇలా కట్టలు త్రెంచుకుంది.

ది॥ "అనియిట్లు దశరధుడాడు వాక్యములు

విని కౌశికుడు రోషవివశుడై, పలికె

జననాధ! సూర్య వంశమునందు బుట్టి

చనునెనీకిట్లు అసత్యంబు బలుక

నీరాజసంబెంత నీరాజ్య మెంత

గౌరవంబుననన్ను గైకొనవైతి

యేనల్గి నపుడె యీ రేడు లోకములు

బూని భస్మీక రంబున జేయలేనె

అని రోష తామ్రాక్షుడై. నలు దిశలు

కనుగొన జగములు కంపింపనపుడు

తట తట పెదవులు తాటించుకొనుచు

పెటపెట యని దంత పీడ యొనర్చి
కటములు పొంగనుత్కట కోపుడగుచు
కట కటయజిజీ శిరః కంపంబు జేయ
కన్నుల విస్ఫులింగంబులు చెదర
వెన్నున జడముడి వీడినటింప
రోషించు లయకాల రుద్రుని భంగి
భీషణాకారత జేర్చి లేచుటయు
అంబోధి కలగె కులాద్రులు వణకె
జంభారి వజ్రంబు చయ్యన విడిచె
ఫణిరాజు భయమున పడగలు వంచె
క్షణములో రాలె నక్షత్రంబు లెల్ల
భానుడు మాసె భూభాగంబు గుంగె! (సీతా కల్యాణం పే-15)

రౌద్రానికి స్థాయీ భావం క్రోధం. ఈ ద్విపదలో స్థాయీ భావాన్ని పొందిన రౌద్ర రసాన్ని వ్యక్తం చేశాడు కవి. తటతట, వెట వెట, కట కట ఇవన్నీ ధ్వన్యనుకరణ శబ్దాలు.. ఆ ముని పెట పెట పళ్ళు కొరుకుతూ, తల ఊగిపోతూ, కన్నుల నుండి నిప్పలు రాలుస్తున్నాడు.

3.5-8 బీభత్స రసం

బీభత్స రస స్థాయీ భావం జుగుప్స (అసహ్యం) విశ్వామిత్రుడు యజ్ఞం చేస్తుండగా రాక్షసులు వికృత చేష్టలతో ఆ యజ్ఞానికి విఘ్నం చేసే సందర్భాన్ని కవి ఇలా వర్ణించాడు.. ఆదితాళం:

"కారు మేఘము నిలిచి వరుషము చేరి కురియూ విధమున
ఘోర దనుజులు రక్తమాంసము కోరి గురియన్
వమనములు గావించి యగ్నుల సమయ జేసి బుషులను
క్రమము దప్పక శిలలు రువుచు భ్రమయజేయన్
తత్తరంబున లేచి వర్మము లెత్తి కొనుచున్ దను
మొత్తెదరు పదపద డటంచును చిత్తమెరియన్" (సీతా కల్యాణం-20)

కారుమేఘం కమ్మితే ఎలా వర్షం ఆగకుండా కురుస్తోందో అలాగే రాక్షసులు రక్తమాంసాల్ని యజ్ఞ కుండంలో కురిపించారట . శిలలు రువ్వారట. వమనాలు చేసి అగ్నిని ఆర్పివేశారట. ఈ విధంగా రాక్షసకృత్యాల్ని బీభత్స రసంగా వర్ణించాడు కవి.

ఆ విధంగా సీతా కళ్యాణ యక్షగానంలో ఉచిత రీతిన శృంగార వీర రౌద్ర బీభత్స రసాలు పోషించపడ్డాయి.

3.5-9 తెలుగు యక్షగానాలు - వర్ణన శిల్పం

తెలుగు కావ్యాలలో అష్టాదశ వర్ణనలు ఉండాలి అని చెప్పిన మొదటి కవి 'కుమార సంభవకర్త' నన్నెచోడుడు. తర్వాత చెప్పిన కవి పాల్కురికి సోమనాధుడు,

నన్నెచోడుడు కేవలం సంస్కృత లాక్షణికుడు దండి చెప్పిన వాటినే చెప్పాడు.

వన జలకేళీ రవి శశి
తన యోదయ మంత్ర రతి క్షితిప, రణాం
బునిధి మధు ఋతుపురోద్వా
హ నగ విరహ ద్యూత వర్ణనాష్టాదశముల్ (కుమారసంభవం అవతారిక)

దండి పై వర్ణనలు పేర్కొన్నాడు కాని అష్టాదశ అన్న శబ్దం వాడలేదు. పదమూడవ శతాబ్ది వాడైన విద్యా నాధుడు 'అష్టాదశ' శబ్దాన్ని వాడాడు.

కృష్ణమరాజు రచించిన సీతాకళ్యాణంలో అనేక వర్ణనలున్నాయి. అందులో పురం, నది, నాయిక, నాయక, వారకాంతల వర్ణనలు, పుష్పలావికల సంభాషణ, యుద్ధవర్ణన, సూర్యాస్తమయ వర్ణన, వివాహ వర్ణన మొదలైన వర్ణనల్ని ఔచిత్య వంతంగా వర్ణించాడు.

3.5-10 పురవర్ణన

ఆటతాళం

కవి సాకేత పురాన్ని ఇలా వర్ణించాడు.

"చాతురి మణి సౌధగోపుర సన్నుతంబూహాటక
కేతు తోరణ రాజితము సాకేత పురము
కులుకు గుబ్బలు మెరుగు మోములు కోర్కులిన విధుల
వలన మీరగ నుందు రప్పురి వారసతులు
నాతిరో పూదండ యెత్తవె చూతమని నా నిగ్గున
జూతు రప్పురి పుష్పలావిక సుదతులెలమిన్
నీర నిధి రత్నాకరంబగు కోరి జూడన్
కలభములపై నెక్కి యాకస గంగలోన తామర
వెలమిగొయు రనిన గజముల నెన్ననేలా
వెరచియంబుధి బడగ బోయెడు కరణి బోవుందివి రవి
హరుల జూచి హసించునప్పురి తురగ చయము (సీతా కల్యాణం పే-6)

అయోధ్యనగరం ఎంతో నేర్పుతో చేసిన మణి భవనాలతో, బంగారు కేతు తోరణాలతో ప్రకాశిస్తుంది. వారసతులు కులుకు గుబ్బలతో మెరిసే మోముతో కోరికలు ఒలక పోస్తూ ఉంటారట. పుష్పలావికలున్నారు. రత్నాలున్నాయి. ఇంకా ఆ పురంలో ఏనుగులనెక్కి ఆకాశ గంగలోని తామరలను కోస్తున్నారు అని చెప్పడం వలన అక్కడి ఏనుగుల ఔన్నత్యం తెలుస్తుంది. నటులు, భటులు, త్యాగులు, నాగరికులు, పధకులు , కథకులు మొదలైన వారున్నారు. ఇలా పుర వర్ణనను ఈ యక్షగానంలో చేయడం జరిగింది.

3.5-11 తనయోదయ వర్ణన

పుత్రోత్సహాన్ని ఇలా వర్ణించాడు కృష్ణంరాజు.

ఆట:-

"సుతులునలువురు బుట్టిరని రాజునకు జెప్పన్ చెప్పిన
హితుల కొసగెను వస్త్ర భూషణ హేమరాశుల్
కనకము దెప్పించి రాసులు గాగ బోసి ద్విజులకు
తనయ నిచ్చెను వస్తు వాహన తతుల తోడన్
భూరి విభవముతోడ రాజకుమారులకును వేడుక
లూర నప్పడె జాత కర్మము లొప్ప జేసెన్" (సీతా కల్యాణం పే-7)

కుమారులు పుట్టారన్న శుభవార్త వినగానే దశరధుడు బంగారు ఆభరణాలు, వస్త్రాలు, కనక రాశులు తెప్పించి బ్రాహ్మణులకు దానం చేసాడట. రామ లక్ష్మణులను తీసుకొని విశ్వామిత్రుడు మిథిలకు పోయే సందర్భంలో మార్గమధ్యలో గల గంగానదిని దర్శించారట. ఆ నదిని కవి హృద్యంగా వర్ణించాడు.

"అంగ జాయిత సంగరంగన్నట భృంగ
సంగీత నిగమాంతరంగనా గంగన్
తమ హృద్రిపు భంగ భంగామ లోత్తుంగ
మంగళాయుత మోహనాంగ నా గంగన్
అంగదాంగ భుజంగ అంగీకృత విహంగ
రంగ ధరి హరిరసా రంగ నా గంగన్" (సీతా కల్యాణం పే-22)

అను ప్రాసాలంకారంతో మనోహరంగా గంగానదిని వర్ణించాడు.

3.5-12 సూర్యాస్తమయ వర్ణన

త్రిపుట

"యెల్లి రాముడు విల్లు విరుచును తల్లడింపకు డనుచును రగుల
కెల్ల జెప్పగ బోవు విధము నినుడు గ్రుంకెన్
నెట్టుకొని రవి తీరువడి జని బెట్టు దాకిన నపరగిరిపతి
గట్టిగా నెత్తురులు గ్రక్కిన కరణి నొప్పెన్
అపర సంధ్యారాగ మప్పడు విపులమై కనుపట్ట మౌనియు
నపుడు సంధ్యా విధులు దీర్చును జపముతోడన్ (సీతా కల్యాణం పే29)

సూర్యుడు ఎందుకు అస్తాద్రిలో దిగాడంటే రాముడు విల్లు విరుస్తాడు తల్ల డింపకుడు అని ఉరగు లందరికి చెప్పడానికే వెళ్లాడనే లాగ అస్తమయ వర్ణన ఉంది. నెట్టుకుని వచ్చి సూర్యుడు బిట్టుగా ఢీకంటే అపర గిరిపతి కక్కుకున్న రక్తంలాగ పశ్చిమ దిక్కు ఎర్రబారి ఉంది. ఇది ఔచిత్య వంతంగా ఉంది.

3.5-13 విరహ వర్ణన

త్రిపుట

"సాంద్ర చంద్రా తపము వేడిమి చండ మదనుని యంప వేడిమి
చంద్ర ముఖి తాళంగ జాలక జాలి వొందెన్
విరహ మంతకు నగ్గలంబయి బెరుగు చుండగ నంగనామణి
కరకు వెన్నెలలోన బడి బడి బొరలు చుండెన్". (సీతా కల్యాణం పే-32)

వెన్నెల వేడి పుట్టిస్తోంది. మదనుని వల్ల పుట్టిన వేడిచంద్ర ముఖి అయిన సీత భరించ లేక వెన్నెలలో బడి పొర్లాడుతున్నదట. ఇక్కడ పొర్లాడటం అనే పదం వాడి కవి దేశీయతను ఆపాదించాడు.

3.5-14 పౌరకాంతల వర్ణన

రాముణ్ణి చూడడానికి వచ్చిన పౌరకాంతలు ఎలా ఉన్నారంటే సీతా కళ్యాణ యక్షగానంలో

ఆట

సగము తిరుమణి దీర్చి యద్దము చక్కనుండన్ వచ్చెను
మగువ యొక్కతె రామ విభు ప్రేమమున జూడన్
తారహారము మేఖలంబును తడబడంగా దాలిచి
వారి జానన రాము జూడగ వచ్చె వేగన్
పడతి యొక్కతె యరిగి కుచముల బరువుచే వేగమ

నడవ నేరక నిలిచె చెలువలు నవ్వి తెగడన్"   (సీతా కల్యాణం పే-44)

తిరుమణి దిద్దుకుంటూ అద్దంతో వచ్చింది ఒక మగువ. తారహారమూ, మేఖల తడబాటుగా దాల్చి ఒక అంగన వచ్చింది. హారాన్ని మేఖలలాగా, మేఖలను హారంలాగా ధరించిందని తొందరగా నడవలేక ఆగిపోయిన కాంతను చూసి చెలులు నవ్వారట.

3.5-15 ప్రభాత వర్ణన

ద్వి: "మను వంశ విభుడు రామక్షమాధిపుడు
ధనువు విరిచెనో లేదో తప్పక చూచి
చనుదెమ్మటంచు భాస్కరు డంపె ననగ
విను వీథిగను పట్టె వేగురుచుక్క
పురుహూతు గజముఖంబున బూసినట్టి
పరపైన సింధూర పంకమో యనగ
ఉదయాద్రి యని యెడి యొక్క వృక్షమున
తుద శాఖ వెలుగు పల్లవ మోయనగ
సతతదానవరక్త సంసిక్తమైన
అతులిత విష్ణురథాంగమో యనగ
ఘన కాంతి యింద్రు నంగట వేలగట్టు
పెనుపొంద లత్తుక బిల్లయో యనగ
అల జయంతుని తొట్ల నమరంగ గట్టు
బలపైన కెంపుల బంతియో యనగ
తన వంశ భవుడైన దశరథాత్మజుండు
పెనుపొంద విల్లెక్కుపెట్టుచున్నాడు
ఏనింక చూడబోయెద ననుకరణి
భానుండు పూర్వాద్రి పై దేజరిల్లె".   (సీతా కల్యాణం పే-35)

మను వంశంలో పుట్టిన రాముడు విల్లు విరిచాడో లేదో చూసి రమ్మని పంపినట్లుగా (చుక్కలాగ) వేగురుచుక్క పొడిచింది. ఇంద్రుని ఐరావతం ముఖంపై పూసిన సింధూర పంకంలాగ ఉదయాద్రి ఎర్రనయింది. ఉదయాద్రి అనే వృక్షం చివర, పల్లవం వలె, ఎప్పడూ శత్రు సంహారం చేసే విష్ణు చక్రంలాగ ఇంద్రుని ముంగిలిలో కట్టిన లత్తుక బిళ్లలాగ, జయంతుని ఉయ్యాలలో కట్టిన కెంపుల బంతిలాగ సూర్యుడు ఉదయించాడు. సూర్యవంశపురాజైన శ్రీరాముడు విల్లెక్కు పెడుతున్నాడు చూస్తాను నేను, అనే విధంగా సూర్యుడు వచ్చాడు.

3.5-16 సీతా వివాహం

సీత వివాహ వేదిక దగ్గరకు వస్తూన్నపుడు ఇలా ఉంది అని కవి వర్ణించాడు.

జంపెరేకులు

మేఘ మండలి వెడలియవనికి మెరయ మెరుగూ దీగెయొ ఆహా
లాఘవంబెడలించి వెడలిన లలిత మందిర లక్ష్మియో
నటన లభ్యాసంబు సేయుచు నడచిన రాయంచయో ఆహా
పటుతరంబగుచున్న మన్మధు దివ్యమోహన బాణమో
అవనిజనాలను బ్రోవలదలచిన యమృతరసముల తేటయో ఆహా
నవమనోహర కాంతి గల రత్నంబుల మొలకలదిన్నెయో
ప్రకట దివ్య నూత్న పరిమళభాతిగల పూదీగెయొ ఆహా
సకల గుణములు గలిగి వెలసిన చారు పుత్తడి బొమ్మయో".(సీతా కల్యాణం పే-45)

మేఘ మండలి నుండి వచ్చిన మెరుపుదీగవలె లలిత మందిర లక్ష్మిలాగ, నటనలు నేర్చిన రాయంచలాగ, అమృత రసాల తేటలాగ రత్నాల మొలక దిన్నెవలె, పూతీగెలాగ ఆమె నడిచి కల్యాణ వేదిక దగ్గరకు వచ్చింది అని వర్ణించాడు ఇది ఔచిత్య వంతంగా ఉంది.

జానపద స్త్రీలు కొట్నాలు దంచారని యేలలు పాడారని వర్ణించడం ద్వారా కృష్ణమరాజు తన యక్షగానానికి దేశీయత నాపాదించాడు.

"బాహు మూలరుచులు మించు పణతులెల్ల భుజము లెత్తి
మోహనంబు మీరకొట్నములు దంచిరి" (సీతా కల్యాణం పే-41)

కొట్నాలు దంచడం మూలంలో లేదు. పల్లెవాసులలో ఈ ఆచారం ఉండి ఉండేది. ఇది ఆనాటి వివాహవ్యస్థని గుర్తుకు తెస్తోంది.

పట్టెమంచాలు పరుపు బొమ్మలు, పెట్టెలు, సొమ్ములు, సవరములు, ఒంగారు బిందెలు, గిన్నెలు మొదలైన వాటితో సీతకు సారె పెట్టి పంపించారట. దీనివల్ల కూడా ఆనాటి వ్యవస్థ గురించి తెలుస్తోంది. రామ లక్ష్మణులకు పన్నెండవ రోజున జాతకకర్మలొనర్చి నామకరణ మహోత్సవం చేసాడని వర్ణించడంవల్ల వీరి సంప్రదాయం తెలుస్తోంది.

ఈ విధంగా ఆయా కాలంలో కవుల ననుసరించి యుగ లక్షణాన్ని పాటించి కృష్ణమరాజు ఈ యక్షగానాన్ని రచన గావించాడు.

4. యక్షగానాలు - పాత్ర నిర్మాణ శిల్పం

ప్రబంధాల్లోగానీ, యక్షగానాల్లోగానీ నాయికా నాయకులు ప్రధాన పాత్రలు. సందర్భాన్ని బట్టి ఔచిత్యాన్ని బట్టి మరికొన్ని పాత్రలు కల్పించబడతాయి. వస్తువును బట్టి పాత్రలు ప్రధానంగా పౌరాణికమైనవిగా, చారిత్రకమైనవిగా, సాంఘికమైనవిగా ఉంటాయి. మరికొన్ని జానపద పాత్రలు కవి స్వయంగా కల్పించినవిగా ఉంటాయి.

4.1పాత్ర నిర్మాణ చిత్రణ

ఏ ఇతివృత్తమైనా గాని పాత్రల నాశ్రయించే అల్లుతారు. పాత్రల సంభాషణను బట్టే పాఠకుడు కథా గమనాన్ని తెలుసుకొంటాడు. కవి పాత్రలను కథాభిముఖంగా సృష్టిస్తాడు. కావ్యార్థమైన రసంతో పరిపుష్టం చేస్తాడు.

పాత్ర చిత్రణలో స్వరూప చిత్రణ, స్వభావ చిత్రణ అని రెండు భాగాలున్నాయి. స్వరూప చిత్రణ అంటే శారీరక వర్ణన అనీ స్వభావ చిత్రణ అంటే మానసిక వర్ణన అని చెప్తూ డా॥ జి. వి. సుబ్రహ్మణ్యంగారు 'ఆదర్శ చిత్రణ' అని మరొక భేదాన్ని తెల్పి అది పై రెంటికన్నా ఉత్తమమైంది ఇది సమగ్రోదాత్త సన్నిపాతము గల వ్యక్తుల వర్ణన అని పేర్కొన్నారు. (ప్రథమాంధ్ర మహాపురాణము ప్రబంధ కథా మూలము పే-489).

పాత్ర చిత్రణ రెండు రకాలు. ఒకటి పరోక్ష పద్ధతి. రెండు ప్రత్యక్ష పద్ధతి. పరోక్ష పద్ధతిలో కవి పాత్రల స్వరూప స్వభావాలను ఆ పాత్ర, లేదా మరో పాత్ర సంభాషణల ద్వారావ్యక్తం చేస్తాడు. ప్రత్యక్ష పద్ధతిలో పాత్రల స్వరూప స్వభావాలను కవి స్వయంగా వర్ణిస్తాడు. ఇలా వర్ణించిన పాత్రలలో చైతన్య ముండదు అని పింగళి లక్ష్మీకాంతం గారి అభిప్రాయం. (ఆంధ్ర సాహిత్య చరిత్ర -పే-224) అంటే సంభాషణల ద్వారా పాత్ర పోషణ జరిగితే ఆ పాత్ర మనస్తత్వం స్వచ్ఛంగా ప్రతిబింబిస్తుందని అర్థం.

ఇంకా పాత్రలు సజీవాలు, నిర్జీవాలు అని రెండు రకాలు. సజీవ పాత్రల నిర్మాణం చైతన్య వంతంగా ఉంటుంది అంటారు డా॥ కె.వి. ఆర్. నరసింహము గారు. (ఆంధ్ర ప్రబంధము- అవతరణ వికాసములు పే-34) నిర్జీవ పాత్రల నిర్మాణం అలంకార శాస్త్రమనే అచ్చున, పాత్రలను విగ్రహాలవలె పోతపోయుట వంటిది. నిర్మలమైన ప్రకృతిని చూసి పులకింపలేనివి నిర్జీవ పాత్రలు. మానసిక చైతన్యం కలిగినవి సజీవ పాత్రలు.

కథల్లోనూ, నాటకాల్లోనూ ఒక వ్యక్తి లక్షణాలను, ప్రవర్తనను నిర్దేశించి చెప్పేది పాత్ర. నటుడు తాను ధరించే పాత్ర స్వరూప స్వభావాలను బట్టి తన బాహ్య మానసిక స్థితి గతులను, తన చేష్టలను మార్చుకుంటాడు. అందువల్లనే 'పాత్ర' అనేది రచయిత సృష్టించిన వ్యక్తులకు, రంగస్థలం మీద ప్రదర్శించే నటులకు 'సమాన పదం' అయింది.

హెరాక్లిటస్ అనే గ్రీకు చరిత్రకారుడు 'character is fate' పాత్ర విధి నిర్ణాయకం అంటాడు. అంటే ఒకపని జరిగిందంటే ఆ పాత్ర స్వభావమే కారణం. జరిగిన పనికి, చేసిన కర్తకీ కార్య కారణ సంబంధం ఉంది అని తెలియపరిచే ఈ సూక్తి పాత్ర స్వభావాన్నే కాక నాటకంలో పాత్ర ప్రాముఖ్యాన్ని తెలియ చేస్తుంది. నాటక రచయిత పాత్రను ప్రేక్షకులకు రెండు పద్ధతులలో తెలియ పరుస్తాడు. 1. మాటలు 2. చేతలు.

4.1-1 పాత్ర చిత్రణ - నాట్య శాస్త్రం

భరతుడు నాట్య శాస్త్రంలో విభిన్నమైన స్త్రీ పురుష పాత్రలను, వారి లక్షణాలను 22, 24, 26 అధ్యాయాల్లో విస్తృతంగా వర్ణించాడు.

ప్రధానంగా స్త్రీ పురుషులిద్దరూ వారి స్థాయులను బట్టి మూడు విధాలుగా ఉంటారని వాటిని ఉత్తమ, మధ్యమ, అధమ పాత్రలుగా చెప్పాడు. ఇంకా కొన్ని సంకీర్ణ ప్రకృతులు చెప్పి ఉదాహరణగా నపుంసకుడు, చేటి, శకారుడు, విటుడు మొదలైనవి ఆయాపాత్రల శీల, స్వభావాల ఆధారంగా చేసిన విభజనగా తెల్పడం జరిగింది.

ఉత్తమ, మధ్యమ ప్రకృతి కలిగిన నాయకులు వారి లక్షణాలను బట్టి 4 విధాలు. 1.ధీరోద్ధత నాయకులు (దివ్యులు) 2.ధీర లలిత నాయకులు (రాజులు) 3. ధీరోదాత్త నాయకులు (సేనాపతి, అమాత్యుడు) 4.ధీర ప్రశాంత నాయకులు (బ్రాహ్మణ, వణిజులు)

సాహిత్య చరిత్రలో ఎరుకత, చెంచిత వంటి పాత్రల సృష్టి ద్వారా రసమయం చేసిన కవులు ఎందరో ఉన్నారు. వాటి సృష్టి, సన్నివేశ ప్రాధాన్యం వలన, అవి పాఠకుల మనస్సుకు హత్తుకొని పోతాయి.

4.2 పౌరాణిక పాత్రలు.

1. హిరణ్య కశిపుడు 2. .ప్రహ్లాదుడు

4.2-1 హిరణ్యకశిపుడు

కిరీటం మొదలైన ఆభరణాలు ధరించి హిరణ్యకశిపుడు కొలువులోకి ప్రవేశించే క్రమం.

> "నేలపై నడయాడు నీలశైలంబనగ
> గాలమేఘ మొక్కటి- గదలివచ్చెననగ
> త్రైలోక్యశూరుండు- దైతేయవరుండు
> చాల వేడుక మీఱ- సభఁజేరవచ్చెన్!!" (ప్రహ్లాద చరిత్ర పే-8)

హిరణ్యకశిపుడు కొలువుకి వచ్చిన ఆచార్యులవారితో బాలుడైన పహ్లాదునికి చదువు నేర్పించండి అని చెప్తాడు. వారు సంతోషంతో అంగీకరిస్తారు. హిరణ్యకశిపుడు ఓ సుముహూర్తాన భారతీ భవనంలో విద్యారంభం చేయిస్తాడు.

ప్రహ్లాదుడు మొత్తం విష్ణుపరంగానే మాట్లాడతాడు. ఎంత చెప్పినా, ఎన్ని చేసిన వినడు. గురువు తండ్రికి విషయం చెప్తారు. హిరణ్యకశిపుడు వచ్చి తీవ్రంగా ఓరీ! నీవు శత్రుండవు గాక పుత్రుడవా! అంటూ ఎగిసిపడతాడు. కాని ప్రహ్లాదుడు చలించడు.

తర్వాత హిరణ్యకశిపుడు కుమారుడు అని కూడా చూడకుండా ప్రహ్లాదుణ్ణి కటిక వాని చేత రకరకాలుగా చిత్రహింసలు పెట్టిస్తాడు. మొదటగా పాముల వాణ్ణి పిలిపించి పాములన్నీ పురికొల్పుతాడు. ప్రహ్లాదుడు హరిధ్యానంతో వాటిని నుగ్గునుగ్గు చేస్తాడు. తర్వాత బాగా బలిసిన జగజ్జెట్లను ప్రయోగిస్తాడు. వాళ్ళంతా పోరాడి ,పోరాడి శరీరమంతా ముక్కలు ముక్కలయి పారిపోతారు. తర్వాత మద గజాన్ని ప్రయోగిస్తాడు. అదీ వెనుతిరుగుతుంది.

చివరగా పురోహితులను పిలిపించి అభిచార హోమం జరపమంటాడు. అదీ ఫలించదు. ఇక లాభంలేక కుమారునిపై హిరణ్యకశిపుడు ప్రత్యక్షంగా దాడికి దిగుతాడు. ఓరి విషపుచ్ఛమా! దేవతలకే దేవతనై నేనుండగా వలదంటున్నావు. నీకీ దుర్బుద్ధి ఎలా వచ్చిందో తెలపమంటాడు. సర్వ పరిపూర్ణుడైన దేవుని తలచడం దుర్బుద్ధి ఎలా అవుతుంది అంటాడు ప్రహ్లాదుడు.

అన్ని చోట్ల నీ దేవుడున్నాడు అంటున్నావు గదా ఈ ఉక్కు కంబంలో చూపమంటాడు. వెంటనే ప్రహ్లాదుడు మంత్రం పఠించగా నరసింహస్వామి ప్రత్యక్షమై హిరణ్యకశిపుని సంహరిస్తాడు. ఇక్కడ హిరణ్యకశిపుని సంహరించడానికి దేవతలను బాధిస్తుండటం అన్నది కారణం. దేవుడు పరమ భాగవతోత్తముడైన ప్రహ్లాదుణ్ణి సృష్టించడం ద్వారా ఆ పని నెరవేర్చాడు. 'దుష్టశిక్షణ' ఇక్కడ పాటింపబడింది.

4.2-2 ప్రహ్లాదుడు

ఈ యక్షగానంలో హిరణ్యకశిపుడు కొలువుకి వచ్చి పురోహితులతో మా ప్రహ్లాదుని చేత విద్యాభ్యాసం చేయించి చదువు చెప్పించమంటాడు. సుముహూర్తంలో విద్యారంభం చేసి, ఆచార్యులు ప్రహ్లాదుణ్ణి " నమో హిరణ్యాయ" అనమంటాడు. ప్రహ్లాదుడు "నమో హిరణ్యాంబరాయ" అంటాడు. గురువు ఎంతసేపు చెప్పినా గాని విష్ణుపరంగానే ప్రహ్లాదుడు పలుకుతాడు. దాంతో కోపించిన గురువు బుగ్గలు మెలిపెడతాడు.

అందుకు ప్రహ్లాదుడు----

"హరి సర్వేశ్వరుఁడని నేనమ్మితి
నెఱుఁగక నన్నేల యేఁచేరు?" అంటాడు. (ప్రహ్లాద చరిత్ర పే-15)

ఆ విషయం తండ్రి అయిన హిరణ్యకశిపునికి తెలుస్తుంది. వారించే ప్రయత్నం చేయగా "సర్వం విష్ణుమయం జగత్" అని పెద్దల ద్వారా విన్నాను అంటాడు ప్రహ్లాదుడు. అందుకు హిరణ్యకశిపుడు - ఓరి! నీవు నా శత్రుడవు, పుత్రుడవు కాదు అని తీవ్రంగా స్పందిస్తాడు.

చివరకు హిరణ్యకశిపుడు కటిక వాని ద్వారా నానారకాలుగా ప్రహ్లాదుణ్ణి ఇబ్బందులు పెడతాడు. మొదట పాములతో కరిపిస్తాడు. ప్రహ్లాదుడు హరిని ధ్యానించగా పాములన్నీ నుగ్గునుగ్గవుతాయి. తర్వాత జగజెట్లను పురికొల్పుతాడు. వాళ్లంతా బారీ శరీరాలతో పోరాడి పోరాడి శరీరమంతా అలసిపోయి పారిపోతారు.

చివరగా మద గజాన్ని పురికొల్పుతాడు. అది ఫలించదు. పురోహితులను పిలిపించి అభిచార హోమం జరిపించమంటాడు .అందులో నుండి వచ్చిన శక్తిని ప్రహ్లాదుడు అశక్తురాలుగా చేస్తాడు. ఇలా ఎన్ని రకాలుగా ప్రయోగించినా మనసు మార్చుకోక ప్రహ్లాదుడు నిర్భయంగా ఉంటాడు.

ఇలా ప్రహ్లాదుణ్ణి ఎన్ని రకాలుగా పరీక్షించినా తన విష్ణుమంత్ర శక్తితో ఎదురు నిలిచి పరమ భక్తా గ్రేసరుడుగా లోకంలో కీర్తింపబడతాడు. భక్తి తత్త్వంతో కూడిన ఈ పాత్ర సృష్టి అద్భుతం.

4.2-3 ద్రుపదుడు

ద్రుపదుడు రోజు లాగానే అలంకరించుకొని తన కొలువుకు వచ్చే మార్గం (పరాకు)

ద॥ ద్రుపద రాజు వెడలె నిండు కళల మీరు
చెంగల్వ రాయని కైవడిని
కనకాంబరము గట్టి- ననలు సిగను జుట్టి
కినిసివంకి చేతఁబట్టి - గిలుకు పావలు మెట్టి
ఘనమైన వాలు గేలఁ గాంతి మీఱఁగ జాల
గొనకొని జగమెల్లఁ- గొండాడగ నీవేళ!! (దౌపదీ కల్యాణం పే-7)

తర్వాత ద్రుపద రాజు అధికార దర్పంతో ఎవరురా కటిక వాడ! పురోహిత అయ్యవారిని పిలవరా! అంటాడు. "ద్రుపద ధరణీ మండలాఖండలుండు" అయిన ద్రుపద రాజు పురోహితులతో మత్స్య యంత్రాన్ని వేసిన వానికి కూతురినిస్తానని ప్రతిజ్ఞ చేస్తాడు. ఆ విషయం తన కుమారుడైన ధృష్టద్యుమ్నునికి చెప్తాడు. కుమారుడు కటికవాని ద్వారా పట్టణమంతా అలంకరింపజేసి స్వయంవరానికి సకల దేశాది రాజులను ఆహ్వానిస్తాడు. రాజులందరికీ ద్రుపదుని కుమారుడు స్వయంవరం ఉద్దేశం చెప్తాడు. రాజులెవరూ విల్లు కొంచెం కూడా కదల్చ లేకుండా ఉన్న సమయంలో ద్రుపద మహారాజు ఎందుకు ఇటువంటి ప్రతిజ్ఞ చేశానని లోలోపల చింతిస్తాడు. అప్పడు మాయా విప్రుల వేషంలో అర్జునుడు వచ్చి మత్స్యయంత్రాన్ని తుంచి ద్రౌపదిని చేపడతాడు. ద్రుపదుడు కుమారికా మణికి బుద్ధులు చెప్పి మాయా విప్రులతో పంపిస్తాడు.

అప్పడు దుర్యోధనాదులు ద్రుపదునితో యుద్ధం చేసే సమయంలో అర్జునుడు, భీముడు మామకు సహకరించి విజయం సాధిస్తారు.

తర్వాత ద్రుపదుడు వేగుల వారిని పిల్చి మాయా విప్రుల వివరాలను తెలపమంటాడు. వాళ్ళు ఏక చక్రపురం వెళ్ళి వచ్చి వివరాలు చెప్తారు. ద్రుపదుడు కుమారుణ్ణి పిల్చి ఆ మాయా విప్రులను, ద్రౌపదిని తీసుకు రమ్మంటాడు. అలాగే తీసుకొస్తారు. రాజు వారు పాండవులేనని నిర్ణయానికి వచ్చి ధర్మరాజుతో మీ తమ్మునితో ఈ రోజు ద్రౌపది పెండ్లి చేస్తామంటాడు. ధర్మరాజు తల్లి మాటలు చెప్తాడు అప్పడక్కడ ప్రత్యక్షమైనవ్యాసుల వారి మాటలు విని పంచపాండవులతో ద్రౌపదీ కన్యకు శుభలగ్నాన వివాహం జరిపిస్తాడు.

ఇక్కడ ద్రుపద మహారాజు పాత్ర ఆధారంగా యక్షగానంలోని ప్రతిసన్నివేశం నడుస్తుంది. అంటే ప్రధాన పాత్ర ద్రుపదుడు. రాజు గారి దొరతనం, వ్యవహరించే తీరు, స్వయంవర విధానం, ఒక తండ్రిగా అతని మానసిక స్థితి, అనుమాన నివృత్తి కోసం అవలంబించే ధోరణి చివరికి విధి వ్రాత, నమ్మకానికి పెద్దపీట, మొదలైనవి ఆ పాత్ర ద్వారా సామాజికునికి బోధ పడే అంశాలు.

కవి తీసుకున్న అంశాన్ని బట్టి పాత్రలు ప్రధాన - అప్రధానాలుగా ప్రవర్తిల్లుతాయి.

4.2-4 ధృష్టద్యుమ్నుడు:-

యక్షగానంలో మరొక ప్రధాన పాత్ర ఇది. ద్రుపద రాజు కుమారుణ్ణి కొలువుకు పిలిపించగా అతడు వచ్చే క్రమం (పరాకు)

ద॥ వింత లీవిగ వెడలె - ద్రుపద తనయుడు
వింత లీవిగ వెడలె
కంతు జయంత వసంతుల మించిన చక్కఁదనముతోనఁ
తొడవులు మెఱయ నిరుఁగడల భటులు గొల్వఁ
దడయక వజ్రాల - గొడుగుల నీడను॥ (దౌపదీ కల్యాణం పే-9)

ద్రుపదుడు కుమారుడికి ద్రౌపదీ స్వయం వరం విషయం చెప్పి పట్టణమంతా అలంకరించ మంటాడు. రాజకుమారుడు తలవరుల చేత ఆ పని చేయిస్తాడు. వాళ్ళు 'దండాలు దొరా'అంటూ పని పూర్తి చేస్తారు. అలా తండ్రి ఆజ్ఞ ప్రకారం స్వయం వరానికి సంబంధించి అన్ని దేశాల రాజులను పిలిపించడం, వారి ఉద్దేశం తదితర వివరాలు తెలపడం జరుగుతుంది. అలా తండ్రి మాటకు అనుకూలంగా కార్యక్రమబద్ధుడు కావడమే ప్రధానంగా ఈ పాత్ర ప్రయోజనం.

చివరలో ద్రుపదుడు మాయా విప్రులను, ద్రౌపదీ దేవిని తీసుకొని రమ్మని చెప్తాడు. కుమారుడు మాయా విప్రుల వద్దకు పోయి

"ఘనులార, యంభోధి గంభీరులార,
మనసిజ నిభులార మహితాత్ములార

మిన్నక మాతండ్రి మిమ్ముందుఁదోడి

తెమ్మన వచ్చితి (దీవ్రంబుగాను

సమ్మతి మీర లీక్షణమె రారయ్య" (ద్రౌపదీ కల్యాణం పే-38) అంటాడు వినయంగా.

4.2-5 ద్రౌపది

ద్రుపదుడు స్వయంవర మంటపానికి వివిధ దేశాలకు చెందిన రాజులందరినీ పిలిపిస్తే వాళ్ళు వస్తారు. ద్రౌపది కన్యకామణిని తీసుకొని రమ్మంటాడు. ధృష్టద్యుమ్నుడు అలాగే తీసుకొని వస్తాడు. ద్రౌపదీ దేవి వచ్చే క్రమం . . .

ద్వి॥ చిత్తజు మదదంతి చెలువ మేల్బంతి

పుత్తడి బొమ్మ పెంపొందు పూరెమ్మ

కలహంస యాన సత్కళలందు జాణ

యలినీలవేణి మేలైన పూఁబోణి

తళుకు వెన్నెల మిన్న ద్రౌపదీ కన్య

చెలువలు గొలువంగఁ జెలువొంద వెడలె! (ద్రౌపదీ కల్యాణం పే-15)

అలా వస్తూ తండ్రి వద్దకు పోయి ఆశీర్వదించమంటుంది. "అభీష్ట సిద్ధిరస్తు, రావేయమ్మ కూర్చుండవే" అంటాడు ద్రుపదుడు. తండ్రి తలపెట్టిన కార్యక్రమం నిర్విఘ్నంగా జరగాలని, తనకు సుందర రేఖాతిశయం మించిన మంచి పురుషుడు కావాలని గౌరీ పూజ చేస్తుంది.

అర్జునుడు మత్స్య యంత్రం వేసిన తర్వాత ద్రుపదుడు కూతురుకు బుద్ధి చెప్పి పంపించే క్రమం

"పోయిరావమ్మా- మాయమ్మా పోయి రావమ్మా!

అత్త మామల పట్ల బత్తితో నడువుమీ

చిత్తమున నింత చింత నొందకు మీ

పతియే దైవమని భావింపు మీ చాల"

అంటూ నీతులు చెప్పి మాయా విప్రులతో పంపుతాడు.

తర్వాత ద్రౌపది వెళ్ళి కుంతీదేవికి నమస్కరించగా ఆమె కుమారులతో "ఎటువలె తెచ్చితిరిరా చక్కెర బొమ్మను, సద్గుణశీలను, సర్వాంగ సుందరిని" (ద్రౌపదీ కల్యాణం పే-33) అంటుంది. ఇలా ద్రౌపది ఒక రాకుమారిగా, వినయం ప్రదర్శిస్తూ ఇతర పాత్రల చేత ఆమెకు సంబంధించిన ప్రతి విషయాన్ని వ్యక్తీకరించడం జరిగింది.

చివరగా వ్యాసులవారు ప్రత్యక్షమై ద్రౌపదీదేవి భూత భవిష్యత్ వర్తమానాలు వివరించడం "ఈమె పూర్వం ఒక మునిసతి. అతనికి రోగం ఉంది. అప్పడు రతిలేమి కారణంగా రేయింబగళ్ళు ఏడుస్తూ పతిసేవ చేస్తూ ఉంటే పరమేశ్వరుడు ప్రత్యక్షమై నీ

కోర్కె ఏమిటని అడుగగా మగనినిమ్మని కోరుతుంది. అప్పడు ఐదుగురు పురుషులను ప్రేమతో చేపట్టుదువు(ద్రౌపదీ కల్యాణం పే-41) అని వరమిచ్చెను. ఆ ప్రభావమే ఈ ఫలితం."దైవకృతంబిది తప్పింపదరమె" (ద్రౌపదీ కల్యాణం పే-42) అంటారు వ్యాసుల వారు.తదనంతరం ద్రుపదుడు పంచపాండవులతో పెళ్లి జరిపిస్తాడు. ఇలా విశ్వాసం ప్రధానంగా సాగింది ఈ పాత్ర. మిగతా ఇతర పాత్రలయిన అర్జునుడు, భీముడు,ధర్మరాజు, కుంతీదేవి, వేగులవారు, వ్యాసులవారు మొదలైన పాత్రల ప్రాధాన్యం పరిమితం.

సీతాకల్యాణం యక్షగానంలో పౌరాణిక పాత్రలు శ్రీరాముడు, విశ్వామిత్రుడు, దశరధుడు, సీత, జనకుడు. జానపద పాత్రలు చెంచితలు, సీత చెలికత్తెలు.

4.2-6 రాముడు

"చారు దేహులు దీర్ఘ బాహులు వీరవరులు (సీతాకల్యాణం పే 51- 52)

"దండ తనమున గండు మీరియు ఖండిగములైమెండు మెరిసిన
పుండరీకములగుచు పదములు పొందు పడియెన్
కల్పశాఖల యొప్ప దెగడు కరికరంబులదప్పలెన్నుచు
పొల్పు మీరుచునున్న దతని భుజయుగంబున్
నీలనీరద వర్ణ కాంతు దీలు పఱచి మనోహరంబై
చాల మోహన మయ్యె నీబలశాలి మూర్తి (సీతాకల్యాణం పే-26)

అంటూ అందమైన కాంతి చిందే శరీరచ్ఛాయ, పాదాలు పుండరీకాల్లాగా ఉన్నాయి. ఏనుగు తొండాలను, కల్పవృక్ష శాఖలను తప్ప బట్టే భుజాలున్నాయి. ఇటువంటి అందాన్ని నేను ఎక్కడా చూడలేదు అని రాముని సౌందర్యాన్ని గురించి సీత ఇంకా ఇలా అంటుంది

జంపె: "మారుడో రారాకుమారుడో సురరాకుమారుడో
యీ రాకుమారుడని యెంచున్" (సీతాకల్యాణం,క -26)

మన్మధుడు, నలకుబేరుడు, జయంతుడు, వసంతుడు, నలమహారాజు, చంద్రుడు మొదలైన వారి సౌందర్యంలాంటి అందం రాముడికి ఉంది అంటుందిసీత. మరీదేశీయంగా నేల మీదకి దిగిన చందమామా, మన్మధుడా! జయంతుడా అని మిక్కిలి సంతోషించి ఇతనిని పొందని సుదతి జన్మ ఎందుకు అని వాపోతుంది. ఇలా ఇంత అందమైన పాత్రను సృష్టించి కృష్ణమరాజు సీతాదేవిని మరులుకొల్పాడు.

4.2-7 సీత

జంపె: అరవిందముల కిందుపఱచి తలిరుల గెలిచి
కురువిందముల పొందు తరుణి పాదములు
బాణ హీనత నొందు తూణీరయుగళంబు
యేణాక్షి జంఘలకు నెట్లు సరివచ్చున్

త్రిపుట: నాభి వివరము వెడలి చనియెడి నాగ విభుడో యింతికి

శోభితంబై యారు చక్కగ జూడ నొప్పెన్!"

ఇక్కడ కవి సీత పాత్ర అంగాంగ సౌందర్యాన్ని ప్రబంధ కవుల వలె వర్ణించాడు. సీతాదేవిని సౌందర్యపు ముద్దలాగా వర్ణించాడు. సీతాదేవి పాదాలు అరవిందాల కంటే ఎర్రగా కురువింద రంగులో ఉన్నాయనీ, జంఘలు తూణీర యుగళంలా ఉన్నాయనీ,ఊరువులు కదళీ తరువుల్లా ఉన్నాయని కరి మస్తకం కూడా ఈమె పిరుదుకు సాటిరాదని, నాభినుండి నల్లని నూగారు ప్రకాశిస్తుందని ఇంకా సీత చేతులు తామర తూళ్ల కంటే మృదువైనవనీ, దానిమ్మ గింజలవంటి పల్వరస అంటూ సీత పాత్రను కవి సజీవంగా నిలిపాడు. ఇది పౌరాణిక పాత్ర అయినా కవి చేతిలో ప్రబంధ స్వరూపాన్ని పొందింది.

4.2-8 విశ్వామిత్రుడు

ద్వి॥ "జడముడి వెట్టి విశాల వక్షమున
తడబడ రుద్రాక్ష దామముల్ వైచి
అజినాంబరము గట్టి అన్ని దిక్కులను
నిజదేహ కాంతి రాణింప వేవేగ
దండ కమండల ధారియై విధృత
ఖండేందు రీతి కరము సంప్రీతి
బలసి శిష్యులును వెంబడి నేగుదేరి!" (సీతాకల్యాణం -13)

జడలు ముడిపెట్టుకొని విశాల వక్షస్థలంపై రుద్రాక్ష మాలలు తడబడుతుండగా వల్కలాంబరం ధరించి స్వచ్ఛమైన కాంతితో దండకమండలాల్ని పట్టుకొని ఖండ చంద్రుడు వలె ప్రకాశిస్తున్నాడు అని కవి కళ్లకు కట్టినట్టుగా విశ్వామిత్రుణ్ణి వర్ణించాడు.

4.3 చారిత్రక పాత్రలు

4.3-1. పోతులూరి వీరబ్రహ్మం

పోతులూరి వీరబ్రహ్మం బ్రహ్మాండపురంలో జన్మించాడు. తల్లిదండ్రులు గతించిన పిమ్మట నందికొండ గ్రామంలో వీరభోజయాచార్య దంపతుల వద్ద విద్యనభ్యసించాడు. వీరభోజయ్య మృతి చెందగా బాలబ్రహ్మం బనగానపల్లి గ్రామంలో గరిమరెడ్డి, అచ్చమ్మ ఇంట్లో ఉండి పశువులకాపరిగా జీవించసాగాడు. అక్కడే కాలజ్ఞాన బోధనకు ఉపక్రమించాడు.

రోజూ బ్రహ్మంగారు గోవులను తోలుకుని అడవికి వెళ్లి వాటిని ఒకచోట తోలి చుట్టూ ఒక గీతగీసి తర్వాత ఒక తాటి చెట్టును వంచి పత్రాలను కోసి ఇతరులకు కనపడకుండా ఒక గుహలో కూర్చుని కాలజ్ఞానం రాయటానికి పూనుకున్నాడు.

దరువు:- "ధ్యానము నే చేసేదనూ॥ కాల । జ్ఞానము రచియించెదనూ బూనిక
నే నిలభూత భవిష్యతు । మానసమున ముదమార గాంచియు"

తర్వాత అచ్చమ్మ కుమారుడు బ్రహ్మానందరెడ్డికి చూపు తెప్పించాడు. నవాబు పెట్టిన మాంసాహారాన్ని తన మహిమచేత శాకాహారంగా మారుస్తాడు. కందిమల్లయ పల్లెకు చేరి బ్రహ్మంగారు ఆ ఊరి గ్రామదేవత అయిన పోలేరమ్మ చేత చుట్టకు నిప్ప తెప్పించుకుంటాడు. కందిమల్లయపల్లె వాసులకు మంత్రోపదేశం చేస్తాడు. మృతి చెందిన కాపును బ్రతికిస్తాడు. ఈ విషయం తెలిసి ఆ ఊరిలో కొందరు తుంటరివాళ్ళు బ్రతికి ఉన్న వ్యక్తిని తీసుకొని వచ్చి చనిపోయాడని అసత్యం చెప్తారు. తీరా చూస్తే అతను నిజంగానే మరణిస్తాడు. అప్పడు మిగిలిన వారికి కూడా బ్రహ్మంగారి యొక్క మహిమలు బోధపడుతాయి. ఇలాంటి సంఘటనలు కోకొల్లలు. తర్వాత బ్రహ్మంగారు శివకోటయ్య దంపతుల కుమార్తె గోవిందమ్మను పెండ్లి ఆడుతాడు. అదే సమయంలో దూదేకుల సిద్దయ్య అనే ఒక వ్యక్తిని శిష్యునిగా స్వీకరించి జ్ఞానోపదేశం చేస్తాడు. బ్రహ్మంగారి కుమారులు సిద్దయ్యను ద్వేషించి అతనిని శిష్యునిగా అంగీకరించవద్దని కోరగా వారిని బ్రహ్మంగారు మందలిస్తాడు. అప్పటి నుండి సిద్దయ్య బ్రహ్మంగారికి ప్రియ శిష్యుడు అవుతాడు. అతనికి ఎన్నో కాలజ్ఞాన విషయాలను బోధిస్తాడు. తద్వారా బ్రహ్మంగారు జ్ఞానబోధకుడుగా, గురువుగా ప్రసిద్ధి చెందుతారు. చివరలో కక్కయ్య అనే వ్యక్తికి జ్ఞానబోధ చేసి చిరకీర్తినార్జిస్తాడు. సిద్ధయ్యకు 96 తత్త్వాలనుపదేశించి తన తర్వాత లోకానికి వాటిని గూర్చి చెప్పమని కోరతాడు. అనంతరం బ్రహ్మంగారు సిద్దయ్యను పూలకు పంపి తాను సమాధిలోకి వెళ్ళిపోతాడు. కథాంతంలో సిద్దయ్య రాగా అతనికి తన బంగారు బెత్తం, పావుకోళ్ళు ఇచ్చి భక్తులకు పరమార్థాన్ని బోధించుచు తుదకు కైవల్య ప్రాప్తి చెందుము అని దీవించి జీవసమాధి అవుతాడు. ఇది బ్రహ్మంగారి పాత్ర సృష్టి. వారి మహత్తు లోక విదితం.

4.4 సాంఘిక పాత్రలు

4.4-1 బ్రాహ్మణుడు

" సతిదాన శూరము" అనే యక్షగానంలో 'మోరోభట్ల'ను బ్రాహ్మణోత్తముని పాత్ర ప్రధానమైంది. 'శాహజీ' ఒక గురువుగా ఈ పాత్రను రూపొందించిన తీరు అద్భుతం. శ్రీమహావిష్ణు తిరునాళ్ళకు వచ్చిన ఒక మాదిగవాని భార్య అయిన 'మతంగ స్త్రీ'ని బ్రాహ్మణుడు చూసి ఒక వింతను, విచిత్రాన్ని, ఒక బ్రహ్మాండాన్ని చూసినట్లుగా భావించి తన మానసిక స్థితిని శిష్యునికి తెలుపుతాడు. "కొమ్మో పూవుల రెమ్మో బంగారు బొమ్మో మరుని శరమ్మో"(సతిదాన శూరం పే-208) అంటాడు. ఏమి పట్టించుకోకుండా గురువు గారు ఆమెను ఓ సౌందర్యపుముద్దలా, నిత్యనూతనమైనదిగా తన మోహావేశాన్ని చెప్తాడు. ఇంకా

శిష్యునితో జపతపాలు, నిష్ఠా ఇవన్నీ స్త్రీ శక్తి కంటే గొప్పవి కావని ప్రకటిస్తాడు. అందుకు శిష్యుడు చవితి రోజు చంద్రున్ని ఎలాగైతే చూడకూడదో పరస్త్రీని అలాగే చూడకూడదు. ఇంకా ఆమె స్వరూపాన్ని ఇలా వర్ణిస్తాడు.

దరువు॥ అసావేరి॥ ఆది॥

"తరుణిజడకుఁ దాను సరిగాదని నెమ్మి
యరుదగు చిలువల నంటెఁగదోయి॥
కరిగమన మోముతోఁ దొరయఁగ లేనని
హరు శిరసుఁ జంద్రుఁడంటెఁగదోయి
కలకంఠి కన్నులతోఁ దులఁదూఁగ లేనని
యల చకోరము లగ్ని నంటెఁగదోయి
ఎలనాగ నూగారు కెనయంగ లేనని
తలఁచి తేంట్లు తమ్ముల దాఁటెఁగదోయి
సుదతి గబ్బిగుబ్బలకుఁ బోలఁగాదని చక్రములు
పదరి రవికభిముఖమై పలికెఁ గదోయి
ఇటువంటి భామను ఎచటఁ జూడలేదని
అటువలె నిన్ను నే నంటెదరా యోరి" (సతిదాన శూరం పే 212-213)

శిష్యా! ఇటువంటి ఆమె ఉండగా మన ఇల్లు, వాకిలి, పెండ్లాం, బిడ్డలు ఏల!

దరువు॥ ఆహరి॥ ఆది॥

"ఇల్లాలి గొడవయేల యింటి గొడవయేల
మొల్ల సుగంధిపై మోహమెచ్చె నీవేళ॥
మగువ నెడఁబాయ నామనసు రాదురా
వేలిమి యిఁక నేల వేదశాస్త్రములేల
బాలతో నొకసారి పలికితే చాలుఁబోర
పసలేని బ్రహ్మానంద పదము నే నొల్లర
సశరీర స్వర్గఫలము సమకూడు దీనివల్ల" (సతిదాన శూరం పే-215)

నేను ఏ దిక్కు చూసినా గాని ఆమె కనిపిస్తుంది అంటాడు.

అప్పుడు శిష్యుడు

శ్లో. దర్శనాద్ధరతే చిత్తం స్పర్శనాద్ధరతే బలం।
సంగమాద్ధరతే వీర్యం నారీ ప్రత్యక్ష రాక్షసీ॥ అంటాడు (సతిదాన శూరం పే-220)

గురువు ఆమె రాక్షసి కాదు మనిషే ఆమె వద్దకు పోయి వివరాలు అడిగి రమ్మంటాడు. శిష్యుడు పోయి అడుగగా ఏమి మాట్లాడదు. శిష్యుడు ఆ విషయం గురువుకు చెప్తాడు.

ఇక లాభం లేదని స్వయంగా గురువే మతంగ స్త్రీ వద్దకు వెళ్ళి నీ పేరు, ఊరు, జాతి తెల్పమంటాడు. ఆమె మేము అంటరానివారం, మర్యాదహీనులమని చెప్తుంది. అయినా కాని బ్రాహ్మణుడు వదలక మతంగస్త్రీని చూసి తన శిష్యునితో అంగాంగ వర్ణన చేస్తాడు. ఆమెతో, నాకు నీ ఊడిగం చేయాలని ఉంది. నీపాదాలకు లత్తుక పూయాలనీ, నీ చేతులకు కంకణం కట్టాలనీ, నీ స్తనాలను రెండు చేతులా మోయాలనిపిస్తుంది అంటాడు.

మతంగ స్త్రీ నా అవయవాలు హీనంగా ఉన్నవి నేను కులహీనురాలినంటుంది. కాని...గుణముంటే చాలు అంటాడు గురువు. నామొగుడు వచ్చి నీ అంతు చూస్తాడు అంటుంది. అప్పుడు ఆమె పతిని నిందిస్తూ ఇలా అంటాడు గురువు.

“తోళ్లు గుట్టువాఁడు దొమ్మి కాఁడు వెట్టి
నీళ్లు తాగువాఁడు నీకేలె!
ఎదలు తెలియని వాడు ఇనుపసొమ్ములవాడు
నిదుర మబ్బు వాడు నీకేల!
వదరక యోచిన్ని పడుచ, నీకెందున
గొదవ లేక చేసి కోర్కెలీడేర్చెద॥ (సతిదాన శూరం పే-234)

అని బ్రతిమాలతాడు. ఆమె తన పతివ్రతా ధర్మాన్ని తెల్పుతుంది. శిష్యుడు కూడా ఆమెను మెచ్చుకొని గురువును మందలిస్తాడు. అయినా కాని మతంగ స్త్రీతో గురువు ఇలా పలుకుతాడు. “హితవు చెప్పెద నీకు విప్రుని అభిమతము దీర్చుటకంటె మరి లేదె ధర్మము” (సతి దాన శూరం పే-238) అని ఇంకా

“తనియ నధరసుధ దాన మియ్యవె నీవు!
ఘనతర కుచ కలశదానమియ్యవె!!
మొనసి వేగమె కటిభూదానమియ్య వె!
తనర మారుని గృహదానమీవె పాత్రుఁడ!! (సతిదాన శూరం పే-239)

ఎంతకూ వినకుండా ఉన్న గురువును చూసి తన మగని పరాక్రమం తెలిపితేనైనా పోతాడేమోనని తెలుపుతుంది. అందుకు నాకు వశమై ఉన్న మంత్ర తంత్రాలతోటి నీ మగని శపిస్తానంటాడు.

“తరుణితో వానికి నేను వెఱతునఁటవె॥
నెరయ రాజిల్లుచునుండె నిప్పనఁ జెదలంటున!!
సరసమంత్రములుండ సకల యంత్రములుండఁ
దఱచైన విద్యలెల్లఁ దనకు వశమైయుండ
సరసిజలోచనుని యురమునఁ దన్నినవాని
వరవంశజుఁడ మేటి పరమేశ భక్తుండ

జపతపములు స్నానసంధ్యలు గలవాఁడ

కుపితుఁడైతే వాని శపియింతు నంతెకాని" (సతిదాన శూరం పే-240)

అంతలో తన మగడు మాదిగవాడు భార్య వద్దకు వస్తాడు. ఆమె భర్తకు విషయం చెప్తుంది. అప్పడు మాదిగవాడు బ్రాహ్మణునితో పరసతులను పొందటం పాపంకాదా! అని ధర్మవాక్యాలతో బోధిస్తాడు. ఎంత నీతి బోధ చేసినా బ్రాహ్మణుని మనసు మారదు. చివరికి మాదిగవాడే త్యాగశీలుడై "ఈతడు ఈమెను పట్టి సుఖం అనుభవింపక వదలడుఅనుకొని "సతిధార పోసెద సామి బాపనయ్య" (సతిదాన శూరం పే-257) అంటాడు. బ్రాహ్మణుడు మాదిగవాని మాటలు విని సమాధిస్థితిలో నుండి వేదార్థతత్త్వం గ్రహించి, మనసులో విరక్తి చెంది, తాను చేసిన తప్పలను గ్రహించి శిష్యునికి నమస్కారం చేసి వెళ్తాడు.

అలా నమస్కారం పెట్టి వెళ్తున్న గురువును చూసి శిష్యుడు ఎవరికీ నమస్కారం అంటాడు.

గురువు వినవోయి జ్ఞానప్రకాశ

బ్రహ్మ యేన కులాలవన్నియమితో బ్రహ్మాండ భాండోదరే

విష్ణుర్యేన దశావతార గహనే క్షిప్తస్సదా సంకటే

శంభుర్యేన కపాలవాన్ని యమితోభిక్షాటనం కారిత

స్సూర్యో భ్రామ్యతి నిత్యమేవ గగనే తస్మై నమః కర్మణే॥ (సతిదాన శూరం పే-258).

బ్రహ్మదేవుణ్ణి కుమ్మరివాణ్ణి చేసిందీ, శ్రీహరిని దశావాతారాల అడవిలోకి విసిరేసిందీ, శివుని చేత కపాలం పట్టించి భిక్షాటనం చేయించిందీ, సూర్యున్ని నిరంతరం ఆకాశంలో తిప్పతున్నదీ ఒకే ఒకటి, అదే కర్మ దానికి ఈ నమస్కారం, వినవోయి జ్ఞాన ప్రకాశ! "సత్సంగతిః కిం న కరోతి పుంసాం" (సతిదాన శూరం పే-259) అనే విషయం నీ వలన నాకు సులభ గ్రాహ్య మైంది అంటాడు.

4.4-2 మతంగ స్త్రీ

'సతిదాన శూరము' యక్షగానం మొత్తం మతంగ స్త్రీ చుట్టే తిరుగుతుంది. ఇందులో ఈ పాత్ర కీలకమైంది. శ్రీ మహావిష్ణు మహోత్సవానికి మతంగ స్త్రీ వస్తుంది. ఆమె స్వాముల వారిని దర్శించుకొని తమ స్వజాతి విద్య వినిపించి ఆ ప్రక్కన నిల్చున్న సమయంలో అదే తిరునాలకు వచ్చిన మోరోభట్లను బ్రాహ్మణుడు ఆమెను చూసి మోహిస్తాడు.

శ్లో॥ "రహఃప్రచారకుశలా మృదుగద్గద భాషిణీ

కం కం నారీ న కురుతే రక్తం రక్తాంతలోచనా॥" (సతిదాన శూరం పే-209)

ఆమెనో వస్తువుతో పోలుస్తూ ఆమె స్వభావం నిత్యం నూతనంగా, చాతుర్యవంతమైందిగా

వర్ణించాడు. అంతటితో ఆగక స్వయంగా ఆమె ఎదుట వెళ్ళి తమ భావాన్ని ప్రకటిస్తాడు. వెంటనే మతంగ స్త్రీ "మేం అంటరాని వారమని, దుడుకు స్వభావం మానమని , వాఱులు కట్టేవాళ్ళమని, కల్లు త్రాగే కడవారమని" పలురకాలుగా వారిస్తుంది.

అయినా కాని బ్రాహ్మణుడు విడువక తన అంగాంగాన్ని వర్ణిస్తాడు.

శ్లో॥ వద యోజయామి పదయోరలక్తకం
కలయాని హేమ వలయాని హస్తయోః
సహనం కచస్య వహనం కుచస్య వా
కరవాణి కీరవరవాణి తేధునా॥ (సతిదాన శూరం పే-226)

అందుకు మతంగ స్త్రీ "నా సర్వాంగం చూడటానికి మహా హీనంగా ఉంది. మీవంటి పెద్దలకు ఇది మర్యాద కాదంటుంది. బ్రతిమాలకు "(సతిదాన శూరం పే-227) అంటుంది. ఎన్ని చెప్పినా వినడు బ్రాహ్మణుడు. తర్వాత మతంగ స్త్రీ---

"వినుబాపనయ్య నా విన్న పంబొకటి
తనువస్థిరము చూడ ధర్మమే స్థిరము
కులహీనురాల నా గొడవ నీకేల
తలఁకక యింటికిఁదఱలిపోవయ్య" (సతిదాన శూరం పే-231)

అందుకు బ్రాహ్మణుడు గుణముంటే చాలంటాడు. బ్రాహ్మణుని మనసు మార్చడానికి ఒక ప్రక్క శిష్యుడు మరో ప్రక్క మతంగ భామ అతనితో వాదిస్తుంటారు. ఎంత వాదించినా గురువు ససేమిరా అంటాడు. శిష్యుడు తీవ్రంగా వారిస్తాడు. మతంగ స్త్రీ తనకు పెండ్లి అయింది అని తెల్పగా పతిని నిందిస్తూ మాట్లాడతాడు. వెంటనే ఆ బ్రాహ్మణోత్తమునితో ఆమె తన పతివ్రతా ధర్మాన్ని తెలుపుతుంది (సతిదాన శూరం పే-235)

ఎంత వారించినా వినక బ్రాహ్మణుడు ఉంటాడు తన భర్త పరాక్రమాలు తెల్పుతుంది. అయినా నామంత్ర తంత్రాలతోటి ఆయన్ని శపిస్తానంటాడు. అంతలో తన భర్త ఆమెను వెతుకులాడుకొంటూ వస్తాడు. ఆమె భర్తకు విషయం చెప్తుంది ఇలా . . .

దరువు॥ "అమ్మక్క చెల్ల యెంత మందలించిన వినక
దొమ్మి సేసి యీతడు దొడరెఁగదోయి!
కమ్మవిల్తుని కేళిగడియైన గూడుదాము
కొమ్మా లెమ్మా రమ్మని వేడెనోయి" (సతిదాన శూరం పే-244) అని చెప్తుంది.

అప్పడు మాదిగవానికి, బ్రాహ్మణునికి, శిష్యునికి మధ్య తీవ్రమైన వాదోపవాదాలు ధర్మవాదాలు జరుగుతాయి. చివరికి మాదిగవాడు తన పెండ్లాన్ని దానం చేస్తానంటాడు. ఒక్కసారి గురువు ఆలోచించి, శిష్యుని జ్ఞాన బోధను తెలుసుకున్నవాడై వలదు అంటాడు.

ఇక్కడ తక్కువకులంలో పుట్టిన స్త్రీ కూడా ఎంత నిగ్రహంతో, ధర్మపత్నిగా, కులగౌరవాన్ని, పతివ్రతా ధర్మాన్ని కాపాడే దిశగా మతంగ స్త్రీ పాత్ర చిత్రణ ఉంది.

4.4-3 మాదిగ వాడు

మాదిగవాడు మతంగ స్త్రీ భర్త. అతడు మహావిష్ణు తిరునాళ్లకు వచ్చి భార్య కనిపించక వెతకి వెతకి చివరికి ఆమెను ఒక చోట చూస్తాడు. ఇక్కడి కెందుకు వచ్చావని అడుగగా ఆమె ఒక బ్రాహ్మణుడు తన మీద పెంచుకున్న ప్రేమను, అన్నమాటలను.. .

"కమ్మ విల్తుని కేళి గడియైన గూడుదాము
కొమ్మా లెమ్మా రమ్మని వేడెనోయి" (సతిదాప శూరం -244)

అని చెప్తుంది. తర్వాత గురుశిష్యుల వాద ప్రతివాదాలు విని మాదిగవాడు ఇలా అంటాడు. ఆపదలందు ధైర్యం, అభ్యుదయమందు ఓర్పు, సభయందు వాక్పటుత్వం, యుద్ధంలో పరాక్రమం, కీర్తియందు ప్రీతి, శ్రుతియందు వ్యసనం ఇవన్నీ పెద్దల ద్వారా విన్నానే కాని చూడలేదు. ఇప్పుడు నీవల్ల అవగతమైంది అంటాడు శిష్యునితో.

అప్పుడు బ్రాహ్మణుడు యాగం చేసేది భోగాలకే కదా, భోగం కంటే వేరే పుణ్యమేముంది. భామేదైవం భామల పొందని వాని బ్రతుకేల (సతిదానశూరం పే-250) అంటాడు. అందుకు మాదిగవాడు, బ్రాహ్మణుడు జితేంద్రియుడై ఉండాలని, ధర్మబోధ చేస్తాడు.

"కులం పవిత్రం జననీకృతార్థా
విశ్వంభరా పుణ్యవతీ చ తేన।
అపార సచ్చిత్సుఖ సాగరే స్మిన్
లీనం పరే బ్రహ్మణి యస్య చేతః॥" (సతిదాన శూరం పే-251)

మీలాంటి వారు పరబ్రహ్మపట్ల భక్తి కలిగి ఉండాలి. దాంతో, మీ తల్లిదండ్రులు కృతార్థులౌతారు. మీకులం పవిత్ర మౌతుంది. అటువంటివాడు ఒక్కడుంటే భూమి పుణ్యభూమి అవుతుంది అని ధర్మ రహస్యాలను బోధిస్తాడు. ఇంకా జీవితం ఓటికుండలోని నీళ్లవలె నానాటికి కరిగిపోతుంది. ఇది శాశ్వతం కాదు.

పలికెద వినవయ్య బాపనయ్య
తెలియ నీ సంసారమెల్ల కలవలెనయ్య॥
ఆసించి యివి చన్నులని యెంచకు, తోలు
మూసిన మాంసపు ముద్దలయ్య।
మోసపోయి నీవిది మోమని యెంచకు
భూసుర, శ్లేష్మానకిది పుట్టినిల్లయ్య

మెఱయఁగ నిది మంచి మేననియెంచక
గుఱుతుగఁ జూడు మురికి గుడిసయ్య।
మఱియు నిందులో మేము మాదిగ వారమయ్య
పరమెంచు మిందుకేల బ్రతిమాలెదవయ్య (సతిదాన శూరం పే-253)

గురు శిష్యుల తీవ్ర వాదోపవాదాలు విన్న మాదిగవాడు ఇతను ఆమె కోసం సర్వం త్యజించి కూర్చున్నాడు. ఒక్కసారైన సుఖించక విడిచేట్టు లేడని భావించి "అవశ్యం పితురాచారం పుత్రస్తదనువర్తతే" అనే న్యాయం తన వలన లోకానికి తెలియాలని భావించి దరువు

బ్రతిమాలవలదయ్య బాపనయ్య।
సతి ధారపోసెద సామి బాపనయ్య॥
తన జాతిలో వీరదాసుఁడు హరిశ్చంద్రుఁ
డనువైన సత్యముకై యాలినమ్మలేద
దానమానము తమవారికే కలదు।
ప్రాణమడిగిన నిత్తు భామనిచ్చేది హెచ్చ
తనువు సంసారము ధనమస్థిరము చూడ।
తనకీర్తి స్థిరము ధారపట్టుమి నీవు॥ (సతిదాన శూరం పే-257) అంటాడు.

ఇక్కడ మాదిగవాని పాత్ర గొప్ప త్యాగంతో కూడుకొన్నది.

4.4-4 శిష్యుడు

మోరోభట్లను బ్రాహ్మణోత్తముడు మతంగస్త్రీని చూసి మోహావేశానికి గురై నిగ్రహం కోల్పోయి తన భావాలను శిష్యునితో చెప్తాడు. అప్పడు శిష్యుడు "గురువు కేదో వెఱ్ఱిపట్టినట్లుంది ధర్మమోక్షాలను కోరుకునే పెద్దలు పరస్త్రీని చవితినాటి చంద్రకళను ఎలా చూడరాదో అలా చూడకూడదని" (సతిదానశూరం పే -210) చెప్తాడు. ఇంకా

ద్వి॥ "వినవయ్య నామాట విప్రవరేణ్యా
మనకేల నేడు ఈ మానిని గొడవ!
వద్దు ఈ మోహంబువాదు చాలించు
ప్రొద్దాయె నింటికిఁబోదమయ్య సామి!" (సతిదానశూరం పే-214)

గురువు ఈమెను కాదని ఇల్లేల! వాకిలేల - సంసారమేల! పెండ్లామేల! బిడ్డలేల! అంటాడు శిష్యుడు వినవయ్యా గురుస్వామి! అసలు స్త్రీ పేరు తలిస్తేనే సర్వ నాశనం కలుగుతుంది. "స్త్రీ ప్రత్యక్ష రాక్షసి" (సతిదాన శూరం పే-220) అంటాడు. అలా ప్రతిక్షణం గురువు మనసు మార్చడానికి ఏదో ఒక వ్యతిరేకమైన భావాలను శిష్యుడు వ్యక్తం చేస్తుంటాడు.

గురువు మతంగ స్త్రీ వద్దకు వెళ్ళి తన భావాన్ని ప్రకటించినప్పుడు ఆమె తన సర్వ అవయవాలు మహాహీనంగా ఉన్నాయి. నేను అంటరానిదాన్ని అంటుంది. అందుకు గుణం ఉంటే చాలంటాడు గురువు. శిష్యుడు "దానికున్న బుద్ధి నీకు లేకపోయెనే నీ వెఱ్ఱిగాల రావయ్యా" (సతిదానశూరం పే -228) అంటాడు.

మాదిగవాడు, శిష్యుడు ఎంత చెప్పినా వినకపోయే సరికి, చివరికి మాదిగ వాడే తన సతిని ధారపోయడానికి సిద్ధపడి అతనికి చెప్తాడు. అప్పుడు శిష్యుడు గురువుతో, నీవు వద్దని చెప్ప. "ఇకనైనా కడు చెడిపోక బ్రాహ్మణీకానికి, వేదశాస్త్రాలకు మాట రాకుండా, ఈ దానము పట్టక, మనస్సున విరక్తి తెచ్చుకొని, వేద వాక్యాలలో సూక్ష్మార్ధము విచారించుకొని, యిహపర సాధనము కలుగు నట్టులు, నలుగురు చూచిన వారలు మెచ్చునట్లు నడుచుకొని రావయ్యా" (సతిదాన శూరం పే-257) అంటాడు.

ఆ మాటలతో బుద్ధి తెచ్చుకొని గురువు మారిపోతాడు. 'జ్ఞాన ప్రకాశ' అని గురువు శిష్యుని సంబోధిస్తాడు.

4.5 కాల్పనిక పాత్రలు

సతీపతిదాన విలాసము

ఇది పౌరాణిక పాత్రలతో కూడిన కాల్పనికాంశానికి సంబంధించిన యక్షగానం. ఇందులో ప్రధాన పాత్రలు

1. శ్రీకృష్ణుడు 2. సత్యభామ 3.నారదుడు

4.5-1 సత్యభామ

ఈ యక్షగానంలో మొదట సత్యభామ శృంగార వనానికి వచ్చే విధానం.

ద్వి॥ బంగారు చెంగావి పావడగట్టి
శృంగారములను రాజిలు చీరమెఱయఁ
భావజునికిఁదపః ఫలమగు మంత్ర
దేవత యన (సత్య) దేవి దావెడలె! (సతీపతి దాన విలాసం పే-6)

అక్కడ నారదుని చూసి సత్యభామ శ్రీకృష్ణుడు నన్ను విడవక ఉండేట్లు ఉపాయం తెల్పమంటుంది. అయితే నారదుడు పురుషదానం చెయ్యి, నిన్ను ఎప్పుడూ అంటిపెట్టుకొనే ఉంటాడు అని చెప్తాడు. తర్వాత సత్యభామ వద్దకు వచ్చిన శ్రీకృష్ణుని లొంగదీసుకోడానికి ఈ విధంగా పల్కుతుంది.

ద॥ ఇపుడు నాకోర్కె నీవు చెల్లించక పోతే
ఎవరు చెల్లింతురయ్యా నాసామి
తపములు దానములు సేయగ, నీవంటి
ధవుని బొందితినయ్య సామి
నా పెన్నిధానము నీవెసుమ్మి స్వామి
నాప్రాణ బంధువు నీవే సుమ్మీ।
నా పాలి దైవము నీవె సుమ్మీ స్వామి
నా ప్రాణ పదము నీవె సుమ్మీ
నా మేని చెలికాడు నీవె సుమ్మీ స్వామి
నా మెచ్చు వలరాజు నీవె సుమ్మీ
నా మనోరధము నీవె సుమ్మీ స్వామి
నన్నేలే రాయుడవు నీవె సుమ్మీ! (సతీపతి దాన విలాసం పే 9-10)

అంటుంది సత్యభామ. ఇదేమి సత్యవింతగా మాట్లాడుతున్నావంటాడు శ్రీకృష్ణుడు. మరేంలేదు , యే దానం చేస్తే దాని ఫలం లభించునని నారదుడు చెప్పాడు. నేను మిమ్మల్ని విడవక ఉండేలా దానం చెప్పమన్నాను. పురుషదానం చేయమన్నాడు అని చెప్తుంది సత్యభామ. అందుకు శ్రీకృష్ణుడు సమ్మతించగా బ్రాహ్మణులందరినీ పిలిపించి శ్రీకృష్ణుని దానం చేస్తున్నానని పలకగా వాళ్లెవరూ తీసుకోరు. చివరకు నారదుడికే దానం చేస్తుంది సత్యభామ.

4.5-2 నారదుడు

సత్యభామ శృంగార వనానికి వచ్చిన తర్వాత నారదుడు ఆమె వద్దకు వచ్చే మార్గం పరాకు. . . . .

ద॥ కలహమె కళ్యాణమని కౌతుకమున ఁబలుకుచు
మెల్లన వీణ వాయించుచు మేలైన నారదుడు వచ్చె!
మేనంత విభూతిఁబూసి మెఱుగు జడల ముడివేసి
దాన వారి స్మరణ జేసి తాండవ మాడుచు వెడలెఁ దపసి!!
(సతీపతి దాన విలాసంపే-7)

అలా వచ్చిన నారదుడు సత్యభామను ఆశీర్వదిస్తాడు. అప్పడు సత్యభామ, శ్రీకృష్ణుడు నన్నెప్పడూ విడవక ఉండే విధంగా ఉపాయం తెలుపమంటుంది. వెంటనే నారదుడు పురుషదానం చేస్తే శ్రీకృష్ణుడు నిన్నెడబాయకుండును ఇదే ఉత్తమ దానం అని చెప్తాడు. శ్రీకృష్ణుని ఒప్పించి దానం చేయడానికి సిద్ధపడి బ్రాహ్మణులను పిలిచి వారికి దానం

చేయగా వారు సమ్మతించరు చివరకు నారదుడు సత్యభామతో నాకు శ్రీకృష్ణుని దానం చేస్తున్నావో, నేను చెప్పేదంతా అతను వినేట్లు ఒప్పించి దానం చేయమంటాడు. సత్యభామ ఒప్పిస్తుంది.

అది తెలిసి అష్టమహిషులు, బలరాముడు తీవ్రంగా మండి పడి నారదుని వేడుకుంటారు. అందుకు నారదుడు దానము చేసిన పదార్థము తిరిగి అడుగుట న్యాయము కాదు కాని..... శ్రీకృష్ణుని నొక తట్టలో నుంచి వీనికి సరిగా బంగారు తూచి యిచ్చిన శ్రీకృష్ణుని నిచ్చెదను" అంటాడు. వారు అలాగే తమ ఆభరణాలన్నీ ఒక తూకంలో పెట్టి తూస్తారు. ఎన్ని అభరణాలు పెట్టినా తూగడు. చివరికి రుక్మిణీ దేవి వచ్చి భక్తితో ప్రదక్షిణలు చేసి తట్టలో నొక తులసీదళం ఉంచగా వారి తట్ట పైకి లేస్తుంది. ఇది నారదుని పాత్ర విశిష్టత.

4.5-3 శ్రీకృష్ణుడు

సత్యభామ ఇంటికి శ్రీకృష్ణుడు సకలాలంకార శోభితుడై వచ్చే విధానం. . .

ద్విపద

నీలాంబుదచ్ఛాయ నిరసించు మేన
మేలైన సొమ్ములు మెఱుగు లీనగను
బరగంగఁ గాంచనాంబరము ధరించి
కరమున రత్నకంకణములు సెలగ
పంతము మీఱ గోపాలబాలకులు గొలువఁగ
ఝుంతరికిట ధిమికిటతక ధళాంగు
ఝునుర్ఝుధణ తక యనియాడుచు" (సతీపతి దాన విలాసం పే-8)

అని పాడుకొంటూ సత్యభామ వద్దకు వస్తాడు. అప్పడు సత్య ఏ దానమిస్తే ఆ దాన ఫలం వస్తుంది. కావున నా కోర్కె తీరాలంటే నీవు నాకు అభయ మియ్యాలంటుంది. అప్పడు శ్రీకృష్ణుడు. . .

కంజాక్షి నీకు నాగుణము తెలియదా యదిగాక నేనేమైన వింత వాడన
ముంజేతి కడియాని కద్దమువలెనా ముగుద నామనసెల్ల నీయందుండంగ!
(సతీపతి దాన విలాసం పే-9)

అంటాడు. సత్యభామ పురుషదానం విషయం చెప్తుంది. అప్పడు శ్రీకృష్ణుడు "వినవే భామామణి వేయివేల కాలాలకున్న నీవే స్త్రీవి. నేనే పురుషుడను నామనసులో మునుపుగానే దోచెను. నీతో చెప్పిన నేమందువో యని వెఱచి యుంటిని" అంటాడు. ఇక్కడ శ్రీకృష్ణుని మాటలను గమనిస్తే లీలామానుషుడైన శ్రీకృష్ణుడు తన చేష్టల ద్వారా భక్త పరాధీనుడుగా సామాజికునికి సాక్షాత్కరించడానికి ఈ పాత్ర ఒక అద్భుత సృష్టి.

4.6 జానపద పాత్రలు

ఇంకా యక్షగానాన్ని బట్టి మంత్రులు, ఉద్యోగస్తులు, వేగులవారు, ఆస్థాన విద్వాంసులు మొదలైన పాత్రలు సాధారణంగా ప్రతి యక్షగానంలో కనిపిస్తాయి.

4.6-1 తలారులు

శాహోజీ రాసిన 'ద్రౌపదీ కల్యాణము' అనే యక్షగానంలో రాజు ద్రౌపదీ స్వయంవరం ప్రకటించినట్లు సకల దేశాల రాజులకు చాటింపు వేయమనగా ఈ తలారులు చాటింపు వేసే విధానం, వారి వృత్తి రాజరికపు పదవులు, వారి పనులు తెలుస్తున్నాయి.

ద॥ "అరిగెలు గత్తులును విండ్లున్ - మెరయు
తుపాకులును గరముల బూనుకొని
తలవరుల దెంచిరి కడు వింతగను" (ద్రౌపదీ కల్యాణము పే-10)

ఇక్కడ తలవరులనే వారి జీవనం, వృత్తి విధానం రాజుల వద్ద వారి వేషధారణ, ఆయుధాలంకరణం మొ॥వి తెలుస్తున్నవి.

4.6-2 వేగులవారు

ద్రుపదునికి మాయా విప్రుల విషయాలు తెలియక పోయేసరికి చారులను పిలిచి తెలుసుకొని రమ్మనగా చారులు వచ్చే విధానం . . . .

"గుడియలు చేబూని చద్ది -కూటి మూటలు వేలాడ
ముదమున వేగుల వారు - మ్రొక్కుచు వచ్చిరిపుడు - (ద్రౌ.క.పే-35)

వేగులవారు రక్షక గుదెలను చేత బట్టి చద్ది కూటిని వేలాడేసుకొని సంతోషంతో మొక్కుతూ రావడం ఇదంతా వారి జీవన విధానాన్ని తెలుపుతుంది.

4.6-3 చారుల పాత్ర

మన్మధ మహారాజు కొలువుకు సకల దేశ వృత్తాంతాలను అరసి చారులు వచ్చెడి మార్గం.

ద॥ "కంబళి గొంగళ్ళు దండు - కట్టెల కట్టిన ముండ్లు
ఇంబైకాళ్ల బిగువారు ఏసగా వచ్చిరి వేగువారు. . " (రతి కల్యాణము పే-58)

వేగుల వారి వేషధారణ, మోటుగా రావటం, ఉన్న విషయాలపై సహజంగా పలికే తీరు ఇందులో చెప్పవచ్చు.

4.6-4 విదూషకుడు

"వెసబలికితిరోయి రామయనే పేరు మార్చి పలికినచో మార యను పేరు నిలువరమాయెను. మదనో మన్మథో మారో అని శాస్త్రం నిలువరంగా పలికితిరి" . (రతి కల్యాణము పే-58). మార్గ పద్ధతిలో వచ్చిన నాటక సంప్రదాయంలా ఉంటుంది. దీనినే యక్షగానాలలోకి తీసుకొని విదూషక పాత్ర ద్వారా హాస్యాన్ని పండించడం యక్షగానాలలో విరివిగా కనిపిస్తుంది. రాజు కొలువులో విదూషకునికి తగిన స్థానాన్నిచ్చి గౌరవించేవాడని తెలుస్తుంది.

4.6-5 జగజ్జెట్లు

'విజయ రాఘవ భూపాలుడు' రాసిన 'ప్రహ్లాద చరిత్ర'లో పాముల వాడితో పని జరగక పోయేసరికి ఆ ప్రహ్లాదుని పైకి హిరణ్య కశిపుడు కంచుకి ద్వారా జగజ్జెట్లను పిలిపించే విధానం.

"కండలు దిరిగిన కుఱుమట్టంపు గట్టి రెట్టలతో,
నెఱ మట్టి పచ్చడంబులతో, గుఱుచ జెట్లచేనొప్ప
బరిబోడి తలలతో మట్టి పట్టించి కట్టిన గట్టి
వగదట్లతో జగజెట్లు వచ్చిరి" (ప్రహ్లాద చరిత్ర , పే -21)

4.6-6 కింకరులు

శాహజీ రాసిన 'సతీపతి దాన విలాసము' అను యక్షగానంలో కృష్ణుడిని తూకంతో తూచి సమానమైనంత ధనాన్ని కోరగా బలరాముడు కింకరులను ధనం తెమ్మంటాడు "కింకరులెల్ల గుంపు గూడి సంకర్షు ధనము నెత్తుకొని పొంకిగా జననాధు సభకుందెచ్చిరి కొంకక యేలలో యనుచు" నాటి కింకరులు ఉండేవారని తెలుస్తుంది.

4.6-7 కటికవారు

రాజగోపాల స్వామి నిత్యోత్సవానికి బయలు దేరి వస్తున్నాడని కటికవాడు హెచ్చరికలు తెలుపుకుంటూ వచ్చే మార్గం.

ద॥ పట్టి నామమును బెట్టి బరిగోల కేలబట్టి
దట్టిపైని దుప్పటి గట్టిగా గట్టి।
జుట్టునిండ బూలు చుట్టి మిట్ట పండ్ల నెగ బెట్టి
అట్ట హాసముతో వికటాంగుడు వచ్చెడి మార్గం (స.దా. శూరము పే-205)

ఈ విధంగా ఏవైనా తిరునాళ్లకు పండుగలకు, ఉత్సవాలకు చాటింపులు, దండోరా లాంటి పనులకు ఈ కటిక వారిని వినియోగించే వారని తెలుస్తుంది.

4.6-8 డంభుడు

చల్లా సూరయ రాసిన 'వివేక విజయము' అను యక్షగానంలో వివేక మహారాజు నిషద్దేవి రాకల కెదురు చూసే సందర్భంలో మహామోహుచే శాంతింబట్టి తెమ్మని ఆజ్ఞాపించగా డంభుడు ఇలా వచ్చాడట.

"డంభుడు వచ్చె సం - రంభమున వెంట
సంభావింపుచు బ్రహ్మచారులు గొలువ
నుదుట ముక్కు, చెవుల - నుదురు గడ్డమునందు
బెదవి, రొమ్మునంగుక్షి -బెందొడలు ।
కదియ, మృత్తికి బొట్లు - కనుపట్టగా కొంత
వదలు ధోవతికట్టు - వడిగ జెక్కుచును
రెండు చేతుల వ్రేళ్ల - మెండుగాను దర్భ
ఖండ పవిత్రముల్ - గనుపట్టగా!
రెండు చెవుల సంది - రొండిని శిఖలోను
దండిగ నాదర్భ - దళములు సవరించి
గబ్బిగా మేధావి బొట్టు - గనుపట్టంగా జేత
దబ్బర జపమాలి - తగద్రిప్పచు!
తబ్బిబ్బు కప్పగంతుల - దాటుచురా, జను
లబ్బరముగ జూడ - నావారణసికి! (వివేక విజయము పే-71)

4.6-9 గొల్ల భామలు - చల్ల మహిమ చెప్పటం

'మాతృ భూత కవి' రాసిన 'పారిజాతాపహరణం' అను యక్షగానంలో గొల్లభామలు చల్ల అమ్మడం వాటి విలువను తెల్పడం జరిగింది.

"మొగమునం జిరునవ్వు మొలక లెత్తంగ
బిగువైన చను కట్టు పిక్కటిలంగ
అగణితంబైన యొడ్యాణంబు మెఱయ
బలు గజ్జెలందెలు పాదరసమ్ము
లలరుచుం బదముల నతిశయిల్లంగ
చల్లో చల్లోయని చల్లమ్ము కొనుచు
గొల్ల భామని వచ్చె గోలాహలముగ"! (పారిజాతాపహరణం , పే-31)

4.6-10 గొల్లభామ తన కులవృత్తాంతం తెల్పటం

"గొల్లకులంబులు కూర్మిం బండ్రెండు
చెల్లుగా నీతోన జెప్పెద నిపుడు
పూడి గొల్లలు మంచి ముదిత గొల్లలును
వేడుకైతగు పెదవీటి గొల్లలును
మొదమొప్పగా బలుముష్టి గొల్లలును
నుదురు సేయని పాకనాటి గొల్లలును
కరిణి గొల్లలు హెచ్చు గంప గొల్లలును
నెటి నల్లగొల్లగు నేతి గొల్లలును
ఏ కారి గొల్లలు నెల్లి గొల్లలును
సాకురులైన సజ్జనపు గొల్లలును
పని రెండు జాతులై పరగు నందులను
ఎనలేని వారము ఎల్లి గొల్లలము
ముదమొప్ప ముక్కర మొదలైన సొమ్ము
లదనమౌ మాజాతి నది యుంచదగదు! " (పారిజాతాపహరణం పే -34)

అని గొల్లభామ తన కుల వృత్తాంతాన్నంత చెప్పి అందులో జాతులను కూడా వివరించింది.

4.6-11 సోదె జెప్పేవారి వృత్తులు

యక్షగానాలలో సమాజంలో కనిపించే అనేక కులాల వారి వృత్తి చిత్రణ కనిపిస్తుంది. అందులో భాగంగా చెంచుల మించుబోణి సోదె చెప్పేటప్పడు

"చెలియరో యొకమేలు తలచుకొంటివి నీవు
సెప్పేను వినవమ్మ
పొలతి మాటదయితే ముంగుర ముత్యము
పురుషుడయితే మీసమే"
ఎలనాగ యాదిక్కు ఎటువంటి దిక్కమ్మ! నీవు
తలచి నాతడు సీమాంతరము వాడు గాదు
దక్కిన రాయలమ్మ!
రేయి పగలును నిదుర సేయవోయమ్మ
ఆయి సోరంబు ఘనమాయనోయమ్మ
నెనరు గల పడుసోకతె నీకు కలదమ్మయా
పనులెల్ల దానిచేతనె దీరునమ్ము " (విజయ రాఘవ చంద్రికా విహారం పే-55)

అని ఇక్కడ చెంచుల మించు బోణి సోదె చెప్పడం చెప్పబడింది.

4.6-12 చెంచు దొరలు

విజయ రాఘవుని కొలువునకు చెంచు దొరలు వచ్చే క్రమం వారి వేష భాషల విధానం :-

“ఆ వేళ చెంచుల హర్షంబు మీఱ
భూవర శేఖరు బొడగనుటకును
జిలుక పంజరములు జీను వాయిలను
పలటీలు వెలిచెలు బైరి డేగలును
జవ్వాది పిల్లులు జాగిలంబులును
నివ్వంగులును లేళ్ళు చిఱుత దుప్పలును
నెమలి పిల్లలును వెన్నెల పులుగులును
చమరీ మృగంబులు జాలె డేగలును
కాఱెనుములు సింగముల కూనలును”

(విజయ రాఘవ కల్యాణము పే- 78-79)

4.6-13 పాముల వాడు

హిరణ్య కశిపుని వాక్యానుసారం కటికి చేత పాముల వాడిని పిలువగా పాముల వాడు వచ్చే విధానం ,

వరుసలకు దిద్దిన -వానరము వెంటరాఁగా
కఱకు మూపునఁ జిల్వ- కావడిపూని।
పరఁగ నాగవరాళి- పాడుచుఁ బాములజోగి
సరగ దైత్యేంద్రుని - సభఁజేరవచ్చె॥   (ప్రహ్లాద చరిత్రం పే-17)

5. యక్షగానం ప్రదర్శన శిల్పం

5.1 తంజావూరు తెలంగాణ యక్షగానాల ప్రదర్శనా విధానం

ఏ దేశ సంస్కృతైనా ఆ దేశ సాహిత్యంలో ప్రతి బింబిస్తుంది. వ్యక్తిని ఆశ్రయించి సంస్కారం, సమాజాన్ని ఆశ్రయించి సంస్కృతి రూపొందింది. అనాది నుండి మంచికీ చెడుకూ జరుగుతున్న కొట్లాటలో భాగంగా ప్రజాశ్రేయస్సు దృష్ట్యా మంచిని ప్రజలకు చేరువ చేయాలనే తపనతో, సమస్యలను పరిష్కరించగల సంస్కారంతో సంప్రదాయంగా కొనసాగుతుంది ప్రదర్శన కళ. అది కాలానుగుణంగా వచ్చే మార్పులకు, సమాజంలో నిరంతరం చోటు చేసుకొనే పరిణామాలకు ప్రజలకు విషయాలను చేరువచేసే ఒక వాహికగా 'ప్రదర్శన కళ' ను చెప్పవచ్చు. ఇది అత్యంత ప్రభావవంతమైంది. ప్రజలపై గాఢమైన ముద్రవేస్తుంది.

దేశీ సాహిత్యంలో అంతర్భాగమైన యక్షగానం నాటకాల కోవకు చెందింది. రఘునాథ నాయకునిలాగా విజయ రాఘవ నాయకుడు కూడా సకల కళా పారంగతుడు, సాహితీ ప్రియుడు, రసికుడు ఇతని కాలంలో తంజావూరులోని ఆంధ్ర వాఙ్మయ సేవ, పండితులను ఆదరించడం, కవితా గోష్ఠులు నిర్వహించడం నిత్యం జరిగే తంతు. ఇతని కాలం యక్షగాన చరిత్రలో ఒక సువర్ణ యుగం. యక్షగానాలు ఇతనికి మిక్కిలి ప్రీతిపాత్రం. యక్షగానం అటు కోటలో రాజుని, ఇటు పేటలో సామాన్యుని అలరించి బహుళ జనాదరణ పొందింది. విజయ రాఘవ నాయకుడు యక్షగానాలలో గేయ రూపాన్ని తగ్గించి రూపక విధానానికి అనువుగా ఉండే సంధి వచనాలు, కవి వచనాలు, పద్యాలు, దరువులే కాక రచనలోని పాత్రల ముఖాముఖి సంభాషణలు పాత్రోచితమైన భాషను ప్రయోగించి రచనలు చేశాడు. ఇది సాహిత్య ధోరణిలోనే కొత్త మార్గానికి తెర లేపినట్టైంది. తన యక్షగాన కావ్య రచనల్లో కొన్నింట విజయ రాఘవుడు రంగ ప్రవేశ సూచనలు కూడా చేశాడు.

"భోజకన్యా ముఖాంభోజ రాజమరాళా" (పూతనాహరణం పే-43) అంటూ సీస పద్యంలో ఇష్ట దేవతా స్తుతి, "శ్రీ రాజ గోపాలచిర కీర్తి జాల" అనే ద్విపదని రఘునాథ నాయకాభ్యుదయంలో, "కలశాంబునిధి కన్య కల్యాణధన్య" (ప్రహ్లాద చరిత్రము పే-5) అనే ద్విపద ఇష్టదేవతా ప్రార్థనలుగా మనకు దర్శన మిస్తాయి.

ఇష్ట దేవతా స్తుతి తర్వాత (సంబుద్ధి సూచన వచనము)విజయ రాఘవ నాయక! పరాకు. 'స్వామి వారు హవణించిన (గ్రంధ నామము) పూతనాహరణ నాటకంబు

నటన పటిమ గనిపింప వినిపించెదము చూడనవధరింపుడ' (పూతనాహరణము పే-44) అనే ప్రరోచన ఉంది. వీటినే కైవారంగా కొన్ని యక్షగానాల్లో పేర్కొన్నారు. కథా ప్రారంభంలో కైవారం రచించినట్లే కథ చివర భరత వాక్యం ప్రవేశ పెట్టాడు విజయ రాఘవుడు. పూతనా హరణంలో "మన్నారు దేవికి మంగళం ఇవ్వింధబున పూతనా భంజనము చేసిన సనాతన దేవతా చక్రవర్తి రాజగోపాలమూర్తి యచ్యుత విజయ రాఘవేంద్రున కాచంద్రార్కంబుగా విశ్వవిశ్వంభ రాధిపత్య నిత్యాయురారోగ్య భాగ్యంబులు పాలించి రక్షించుగాక" (పూతనాహరణము పే-80) అని భరత వాక్యం, ఇలా మార్గదేశి నడవడికలను మిళితం చేసి తన యక్షగానాలు రచించాడు విజయ రాఘవ నాయకుడు.

"విజయ రాఘవుని యక్షగానాలు ప్రేక్షకులను, రంగస్థలిని దృష్టిలో పెట్టుకొని రాసినవిగా మనకు దర్శనమిస్తాయి. ఇవి ప్రజలకు, సమాజానికి ఆహ్లాదాన్ని, భక్తితత్త్వాన్ని బోధించేటట్లు మలచబడ్డాయి". (శాహజి యక్షగాన ప్రబంధాలు పే-52) తంజావూరు నాయక రాజుల కాలం నాటి యక్షగానాల్లో రూపక ప్రక్రియ కల్గినటువంటివి అనేకం వెలువడ్డాయి. వాటిని చాటు కావ్యాలుగా, మహానాటకాలుగా, వీథినాటకాలుగా, భాగవతాలుగా పరిగణించడం జరిగింది. అంటే వీరి కాలంనాటికే యక్షగానాలు, వీథి నాటకాలుగా, వీథిభాగవతాలుగా ప్రయోగంలో ఉన్నాయని చెప్పవచ్చు.

నాయక రాజుల కాలంలో వెలసిన యక్షగాన రచనల్లో ఎక్కువగా పదకేళికలను వర్ణించడాన్ని బట్టి చూస్తే నట్టువ మేళానికి ప్రాధాన్యత నిచ్చినట్లు తెలుస్తుంది. శృంగార రస ప్రధానంగా రాజుల వినోదం కోసం చేసే నృత్యమే పదకేళిక.

"సల్లాము సల్లామురే జవుమేరే
సల్లాము విజయ రాఘవ సాహెబు మేరే
సంగీత లోలారే ఆహామేరే సాహిత్య భోజురే
సంగర విజముళీ జగదేగ వీరురే"

ఈ విధంగా సల్లాము చేసి ఆ మదవతులు పదకేళికలు పాడారట. "ఖాచి రాగం ఆట తాళం పదం సామి రారా మదనుని సామీరారా "(నాయక రాజుల చరిత్ర కళా సంస్కృతి పే 144-160) ఇలా నాయక రాజుల కాలం నృత్యకళకు స్వర్ణ యుగంగా చెప్పవచ్చు.

తంజావూరు రాజులు యక్షగానాలను స్వయంగా రాయడమే కాకుండా వాటిని తమ ఆస్థానాల్లో ప్రదర్శించారు. ఆ ప్రదర్శనల్లో స్త్రీ పురుషులు పాల్గొనే వారని "నటీనట జనంబుల నియోగించి" (విజయరాఘవుడు, రఘునాధ నాయకాభ్యుదయం -పుట-12)

అనే వాక్యం వలన తెలుస్తుంది. ఇటువంటి ప్రదర్శనల్లో శిష్ట వర్గాల వారికంటే దేశీయత ఉట్టిపడే జానపదులు చురుకుగా పాల్గొనే వారు.

క్రమంగా శిష్టవర్గాల వారు కూడా జానపద కళల పట్ల ఆసక్తి చూపడం ప్రారంభమైంది. అది జానపద కళల పునరుద్ధరణ కోసం కావచ్చు, తమ స్వార్థం కోసం కావచ్చు లేదా తమకు ఆశ్రయమిచ్చిన వారిని మెప్పించడం కోసమైనా కావచ్చు. తంజావూరు రాజులు కొలువులో కూర్చొని వాటిని తిలకించే వారని యక్షగానం చదివేటప్పడు మనకు బోధపడుతుంది. మధుర కవితలు చెప్తూ, ఇతరులు చెప్పేవి వింటూ గడిపేవారు. మధుర కవితల్లో కూడా ఎక్కువగా యక్షగానాలనే ఆదరించేవారని తెలుస్తుంది.

ప్రహ్లాద చరిత్రలో హిరణ్యకశిపుడు సభలో ప్రవేశించే ముందు మానసికోల్లాసానికై నాటకశాలలోనికి వెళ్ళి నాట్యకత్తెల పదకేళికను తిలకించినట్లుగా, దాన్ని మెచ్చి వారికి బహుమతులిచ్చినట్లుగా విజయరాఘవుడు రాశాడు (ప్రహ్లాద చరిత్ర పే10-11) హేమాబ్జ జనాయికా స్వయంవరంలో మన్నారుదేవుడు, రాజగోపాలుని ఎదుట పదకేళికను నాట్య కత్తె ప్రదర్శించినట్లుగా ఉంది. (హేమాబ్జనాయికా స్వయంవరం పే-104)

'విజయ రాఘవ కళ్యాణంలో' విజయ రాఘవ నాయకుడు వేడుక చూడాలి నాటక శాలల వారిని పిలవండని చెప్పి అక్కడ సంగీత నాట్య విద్యల్లో ప్రవీణులైన నాట్యకత్తెలు ప్రదర్శించినట్లు కోనేటి దీక్షితులు రాశాడు. తంజాపురాన్నదాన మహా నాటకంలో భోగం వాళ్ళ సత్రం అధికారి ఎదుట విజయ రాఘవ నాయక పదముద్రాంచితమైన పదకేళిక ప్రదర్శించినట్లుగా పురుషోత్తమ దీక్షిత కవి రాశాడు. విజయ రాఘవుని ఆస్థాన కవి అయిన చెంగల్వకవి విజయ రాఘవుని సభలో చౌపది కేళికను రూపవతి, శబ్ద చూడామణిని చంపకవల్లి, జక్కిణిని మూర్తిమాంబ, కొరువును కోమలవల్లి నవ పదాలను లోక నాయిక, దేశిని శశిరేఖ, దురు పదాలను రత్నగిరి, పేరిణిని భాగీరథీ, మదన బలదూత్య నవరత్న మాలికలను ఇంకా ఇతర నాట్యకత్తెలు ప్రదర్శించినట్లుగా పేర్కొన్నాడు. (శ్రీరాజగోపాల విలాసము పే 6-9)

నాయక రాజుల కాలంలో వెలసిన యక్షగానాలను నృత్యరీతులను ప్రదర్శించడానికి తమ రాజ మందిరాల్లోనే కాక నాట్యశాలలు కూడా ప్రత్యేకంగా నిర్మించారు. రఘునాధనాయకుడు తన నగరంలో " నవరత్నమయమైన నాటకశాల కట్టించాడని "రఘునాధ నాయకాభ్యుదయం"లో విజయ రాఘవ నాయకుడు పేర్కొన్నాడు. ఇంకా ఆ నాట్యశాల నిత్యాలంకార సజ్జీకృతమై శోభిల్లుతుండేదని రామ భద్రాంబ తన రఘునాధాభ్యుదయంలో పేర్కొన్నది.

తంజావూరు రాజులు స్వయంగా యక్షగానాలు రాయడమే కాకుండా వాటిని తమ ఆస్థానంలో ప్రదర్శించారు. ఆ ప్రదర్శనల్లో పురుషులతో పాటు స్త్రీలకు కూడా అవకాశం కల్పించినట్లు "నటీనట జనంబుల నియోగించి" అని విజయ రాఘవ నాయకుని "రఘునాథాభ్యుదయం" అనే యక్షగానం వలన తెలుస్తుంది. 'ప్రహ్లాద చరిత్రము' నాటకంలో విజయరాఘవుని సమక్షంలో "నటి పటిమ కనుపింప" ప్రదర్శించినట్టు ప్రస్తావననుబట్టి తెలుస్తుంది. "విజయ రాఘవ స్వామి తెల్పే మాట" అని (ప్రహ్లాద చరిత్రము పే-6) ఒక వాక్యం వచనం ఉంది. ఈ మాటను బట్టి ఈ యక్షగానాన్ని సామాజికుడైన విజయరాఘవుడే చెప్తాడా! లేక అతని వేషం ధరించి నటుడు వారి సమక్షంలో విన్విస్తాడా! లేదా హంగుదారులు విన్నిస్తారా! అనే సందేహం కల్గుతుంది. ఇక్కడ హంగుదారులే విన్నిస్తారనుట సమంజసంగా తోస్తుంది.

యక్షగానాలపై విశేషంగా పరిశోధన చేసిన యస్.వి.జోగారావు, అప్పకవి తర్వాత యక్షగానం గురించి ప్రస్తావన చేసిన లాక్షణికులు కొందరున్నారనీ ఎలాంటి ఛందోబంధాన్నైనా తనలో ఇముడ్చుకోగలది యక్షగానమని, పలుగ్రంధ పరిశీలనం తర్వాత రేకులు, దరువులు, ద్విపదలు, గద్యపద్యాలు యక్షగానాల్లో ఉంటాయని అభిప్రాయపడ్డారు. యక్షగానం రంగస్థలం విషయంలో కూడా అభివృద్ధి ఏ మాత్రం కలుగ లేదని వారన్నది సత్యం. అయినా యక్షగానానికి నాట్యశాస్త్రం చెప్పిన ప్రదర్శన యోగ్యమైన రంగస్థలం ఉండాలని అది ఈ విధంగా నిర్మాణం కావాలని రచయితగాని, నటుడు గాని, ప్రేక్షకుడు గాని ఎప్పుడూ చెప్పలేదు. వీధినాటకంగా, వీధి భాగవతంగా పేరొందిన యక్షగానం సాంకేతికమైన హంగులతో కూడిన రంగస్థలాన్ని ఆశించినట్లైతే ఇంతగా విస్తరించేది కాదు. ఇన్ని యక్షగానాలు పుట్టుకొచ్చేవి కాదు. ఇంత విస్తృతంగా ప్రజల్లోకి చొచ్చుకుపోయేది కాదు అదొక బయలాట . ఆరు బయలాట. అది స్వేచ్ఛగా యధేచ్ఛగా ప్రదర్శింపబడాలని నటుడు , ప్రేక్షకుడు, రచయిత ఆశించారు. తమ చుట్టూ సర్వజన సామాన్య వస్తు ప్రపంచమే ఆహార్యంగా, తెరలుగా, వెలుతురులు వెదజల్లే పరికరాలుగా వీధినాటకమనే పదాన్ని సార్ధకం చేశాయి. హంగు దారులు, వంత పాటకులు , హంగుతిత్తి, మద్దెలు, హార్మోనియం, తాళపు చిప్పలు వీటితో పాటు సూత్రధారుడు ఉంటే చాలు యక్షగాన ప్రదర్శనకు సర్వం సమకూరినట్టే

"పూర్వకాలంలో తిరునాళ్లలో కొయ్యబొమ్మలు, తోలుబొమ్మలు ప్రదర్శిస్తుండేవారని, వాటి పరిణామక్రమమే యక్షగానమని నేలటూరి వెంకటరమణయ్యగారు పేర్కొన్నారు. క్రమంగా బొమ్మలకు బదులు పాత్రోచిత వేషాలు ధరించి నర్తకులు ప్రదర్శనలిచ్చేవారని, సూత్రధారుడు పాడేవాడని, క్రమంగా ఆయా పాత్రధారులే పాడటం ప్రారంభించారని, అదే యక్షగానంగా అభివృద్ధి చెందిందనీ ఆయన సూత్రీకరించారు". ఈ అభిప్రాయం కొంతవరకు సమర్థించవలసిందిగా కన్పిస్తుంది. ఎందుకంటే ఇప్పటికీ బొమ్మలాట ప్రదర్శనల

సందర్భంలో యక్షగాన పోకడలు అగపడుతాయి. కనుక మొత్తం మీద యక్షగాన కళారూపంలోని పాత్రల స్వరూప స్వభావాదులు, ప్రాంత భేదాలను బట్టి వీటిని యక్షగానమని, కురవంజి అని, వీధినాటకమని పేర్కొన్నారు.

వీటికి ప్రత్యేకించి ప్రదర్శనశాలలు అక్కరలేదు. 'వీధి' రంగస్థలం. అసలు పూర్వకాలంలో వీథికి ఉన్న ప్రాముఖ్యం అంతా ఇంతా కాదు. రామాయణ, భారత, భాగవత పురాణ కాలక్షేపాలు, తగవుల పరిష్కారాలు, బడులు, దొమ్మరాటలు, భాగవతులు మొ॥నవి వీథిలోనే జరిగేవి. అంటే సార్వజనీనంగా ఉండేవి. ఇప్పడు మన పాలకులు, రాజకీయ వాదులు పదేపదే మొత్తుకొంటున్న పారదర్శకత ఆ రోజుల్లోనే పాటించారనడానికి ఈ వీధులే సాక్ష్యం.భాషా సంస్కృతుల పరిరక్షణలో ప్రచార సాధనాలైన కళారూపాలకు ఆంధ్ర మహాసభ, ప్రజానాట్యమండలి ఇంకా ఇతర నాటక సమాజాలు ఒక ఆలంబనమయ్యాయి. వాటిని ప్రోత్సహించి ఆయా కళారూపాలసాధనకు ఒక నీడనిచ్చాయనడంలో సందేహం లేదు.

17వ శతాబ్ది చివరలో నాయక రాజుల పరిపాలన అస్తమించి తంజావూరు మహారాష్ట్రుల వశమైంది. వీరు భోన్లే వంశీములు. వీరికాలంలో కూడా స్వయంగా రాజులు, రాజాస్థాన కవులు యక్షగానాలు రాసి దక్షిణ భాషా వాఙ్మయాన్ని సుసంపన్నం చేశారు.

శాహజీ కాలం నుండి శివాజీ వరకు రచించిన యక్షగానాలను పరిశీలిస్తే నాయక రాజుల కాలంలో వీధి భాగవతంగా, నాటకంగా ఉన్న యక్షగానాలు కేళికాసరళిని అనుసరించి నృత్య విశేషమైన ఒక రూపాన్ని సంతరించుకున్నాయి. సాహిత్య పరంగా మార్గ పద్ధతిని అనుసరిస్తున్న నాయక రాజులకాలం నాటి యక్షగానాలు శాహజీ కాలం నాటికి ఇష్ట దేవతాప్రార్థన గణపతి ప్రార్థన, గణపతి ప్రవేశం, సరస్వతి ప్రార్థన మొదలైన అంశాలతో పాటు సూత్రధారుడు, పారిపార్శ్వకుల పాత్రలు కూడా ప్రవేశించాయి. వీరు తమ తమ రచనల్లో కథా ప్రారంభానికి ముందు వంశవర్ణన చేయడం అనేది విధిగా పాటించినట్లు కనపడుతుంది సూత్రధారుని చేతనే వాటిని చెప్పించడం అనేది యక్షగానాల్లో ఉంది.

శాహజీ సోదరుడు తుళుజరాజు రాసిన 'శివకామ సుందరీ పరిణయం' 'రాజరంజన విద్యా విలాసం' అనే యక్షగానాల్లో మార్గ నాటకానుకరణ స్పష్టంగా కన్పిస్తుంది. 'రాజరంజన విద్యావిలాసం'లో ఆనందుడు అనే పాత్ర ప్రవేశాన్ని ఆనందభైరవి రాగంలో మోహనుడు అనే పాత్ర ప్రవేశాన్ని మోహన రాగంలోను శంకరుని ప్రవేశాన్ని శంకరాభరణ రాగంలోనూ రాసి చమత్కారవంతం కావించాడు. తుళుజరాజు కుమారుడైన ఏకోజీ

రాసిన 'విఘ్నేశ్వరపరిణయం' లో నాంది, పారిపార్శ్వకం లేకుండా ప్రస్తావనతోనే యక్షగానం ప్రారంభమైంది.

ప్రధానంగా తెలంగాణ యక్షగానాల్లో చాలా వరకు నటుని ప్రాపంచిక పరిజ్ఞానం యక్షగాన రచయిత నావేశించి అతడు నిర్దేశించిన కథా సూత్రానికనుగుణంగా రచనకు పూనుకొన్న పరిస్థితులు కన్పిస్తుంది. ఈ ప్రాంతానికి వచ్చే సరికి యక్షగానాల వికాస విషయంలో ప్రజలే ప్రధాన కారకులు.

గ్రామాలలో పలురకాల వృత్తుల వారు తీరిక వేళల్లో భజనలు, కోలాటాలు వంటి వినోద కార్యక్రమాలు నిర్వహిస్తుంటారు. 'యక్షగానాలు' వంటి కళలు ప్రదర్శిస్తుంటారు. రచయిత రచించడం, పోషకుడు పోషించడం, నటుడు ప్రదర్శించడం వంటివి ఎక్కడైనా సర్వసాధారణం. ఇక్కడ ప్రేక్షకుల ప్రమేయం కూడా లేక పోలేదు.

సంప్రదాయ సిద్ధంగా, శాస్త్రీయంగా ప్రదర్శకులు అభినయ పద్ధతులతో పాల్గొన్నప్పటికీ లక్షణగ్రంథాల్లోని పద్ధతులకు అనుగుణంగా జానపదులు ప్రదర్శించలేరు. వంశపారం పర్యంగా, అనూచానంగా తమ జాతికి చెందిన నృత్యాలను చేయడంలో నాట్యభంగిమలను ప్రదర్శించడంలో వారు సిద్ధహస్తులుగా చెప్పవచ్చు. ప్రదర్శన విషయంలో శిష్టవర్గాల వారికంటే దేశీయతను ఉట్టిపడే జానపదులు చురుకుగా పాల్గొనే వారని చెప్పవచ్చు. ఇప్పటికే గ్రామాల్లో జరిగే జాతరలలో వారి పాత్ర ప్రముఖంగా ఉందన్న సంగతి అందరికీ తెలుసు.

శిష్టవర్గాల వారు క్రమంగా జానపద కళల పట్ల ఆసక్తి చూపడం ప్రారంభించారు. అది జానపద కళల పునరుద్ధరణ కోసం కావచ్చు. లేదా తమకు ఆశ్రయమిచ్చిన వారి మెప్పుకోసం కావచ్చు. ఏదేమైనప్పటికీ జానపద కళలపట్ల వారి ఆసక్తికి హర్షించవలసిందే.

గ్రామాలలో వివిధ వృత్తులకు చెందిన వారు తీరిక దొరికినప్పుడంతా భజనలు, కోలాటాలు మొదలైన వినోద కార్యక్రమాలు నిర్వహిస్తుంటారు, యక్షగానాలు ఆడుతుంటారు. యక్షగానం దేశీయ సాంస్కృతిక పునరుజ్జీవనానికి తమవంతు బాధ్యతను నిర్వహించింది. ప్రజలనాడిని బట్టి మెప్పించగలిగే యక్షగానాలను కళాకారులు ప్రదర్శించారు. ప్రధానంగా తెలంగాణలో కుప్పలు తెప్పలుగా యక్షగానాలు ప్రదర్శించడానికి కారణం ప్రజలు. ఏ రచనకైనా తప్పకుండా ప్రతిభ, వ్యుత్పత్తి, అభ్యాసం అన్నవి ఉండాలని ఆలంకారికులు చెప్తారు.

ఐతే తెలంగాణ ప్రాంతంలో ఛందస్సు జ్ఞానం కూడా లేని కేవలం లయానుగుణమైన సంగీత సాధనా మాత్ర పరిజ్ఞానం గల ఔత్సాహిక రచయితలు యక్షగానాలు రాశారు. భాషలో, పద్యంలో, వాక్య నిర్మాణంలో లక్షణ విరుద్ధమైన ప్రయోగాలెన్నో ఉన్నాయి. కాని తాళ, లయ గతులు తప్పనట్టి గేయపద్య ఫణితులెన్నో

యక్షగాన సాహిత్యంలో చోటు చేసుకొన్నాయి. యక్షగానానికి సంబంధించిన నటనానుభవం, లయ పరిజ్ఞానం, గాన నైపుణ్యం, ఊహాబలం వీటన్నిటి తోడుగా లెక్కకు మిక్కిలి యక్షగానాలు వెలిశాయి. మరీ తెలంగాణలో ఆవిర్భవించిన యక్షగానాలు అంతంత మాత్రంగానే చదివిన కవులు ఊహనే ఊతంగా మలచుకొని వందల యక్షగానాలకు పురుడు బోశారు. అడుగు వేయటం, భజన చేయటం, వీటికి వీలుగా భావ ఫణితులను అల్లుకున్నాడు రచయిత. గతులలో కొత్త పుంతలు తొక్కాడు. నటులకు కొత్తకొత్త నడకలు నేర్పి దేశీసాహిత్య వికాసానికి ప్రధాన కారకుడయ్యాడు రచయిత. తెలంగాణ యక్షగానం ప్రధానంగా స్వయం ప్రేరణతోటి, పోషకుల చేయూత తోటి, నటుల సహయోగంతోటి, ప్రజల సహకారాలతోటి జన సామాన్యానికి చేరువై ప్రదర్శన కళగా పరిణమించాయి.

"ప్రయోగ శరణం వ్యాకరణః" అన్న నానుడి నాటకానికి కూడా అన్వయిస్తుంది. నాటకమంటే ప్రజలు ప్రదర్శన కళగా భావిస్తారు. ప్రదర్శించకపోతే నాటకానికి సార్థకత చేకూరదు. దేశీ సాహిత్యంలో అంతర్భాగమైన యక్షగానం నాటకాల కోవకు చెందినది అని ఇంతకు ముందే చెప్పాను.

విజయ దశమి, సంక్రాంతి, దీపావళి, శ్రీరామనవమి మొదలైన పండుగరోజుల్లో సాయంకాలం పూట పలురకాలైన వినోద ప్రదర్శనలు చూసి, జరుపుకొని ఆనందించడం అన్నది నేటికీ గ్రామాల్లో జరుగుతూ ఉంది. ఇంకా వినాయక చవితి, శివరాత్రి, వైకుంఠ ఏకాదశి, శరన్నవరాత్రులు, హోళీ మొదలైన పర్వదినాల్లో యక్షగాన ప్రదర్శనలు జరిగేవనీ, తెలంగాణాలో అయితే నేటికి జరుగుతున్నాయనీ చెప్పవచ్చు.

ఎల్లమ్మ, మైసమ్మ, బీరప్ప, పెద్దమ్మ మొదలైన ఉత్సవాలను తెలంగాణా పల్లెల్లో ప్రధానంగా జరుపుతారు. రాత్రిపూట యక్షగానాలు ప్రదర్శిస్తారు. ఇలా ఉత్సవాలు, జాతర్ల పేరుతో నిర్వహించే సాంస్కృతిక ప్రదర్శనల్లో 'యక్షగానాలు' ఆడతారు. అక్కడ రకరకాల వస్తువులు అమ్ముతారు. ఆ జాతర్లలో చుట్టాలు అందరూ తప్పక పాల్గొంటారు. అలా పాల్గొనక పోతే అమంగళంగా భావిస్తారు.

5.2 యక్షగానంలో ఆహార్యం

యక్షగానాలు ప్రదర్శించే నటులకు పాత్రలకు తగిన దుస్తులు, అలంకరణలు అవసరం. "ప్రదర్శనకు పూర్వమే వాటిని, సమకూర్చుకుంటారు. పంచెలు, ధోవతులు, రంగురంగుల చీరలు సాధారణంగా అందరికీ అవసరం. ఇవన్నీ కొన్నిచోట్ల పోషకులు, వారి స్థోమతను బట్టి సొంతం గానూ సేకరించుకుంటారు. పాత్రను బట్టి అంగీలు, కమీజులు, లాల్చీలు, కోట్లు మొదలైనవి ధరిస్తారు." (తెలంగాణలో యక్షగానం రచనా ప్రయోగం పే-143)

ఇవికాక మణికట్టులు, భుజకీర్తులు, కుండలాలు, రుద్రాక్షలు, దండకడియాలు, హారాలు, కిరీటాలు, నెమలి పింఛాలు, గడ్డాలు, మీసాలు, వెండి మీసాలు, కత్తులు, గదలు, ధనుర్బాణాలు, బాకు, డాలు, కవచం, పిడిబాకులు, బెత్తాలు, దండకమండలాలు మొదలైన పరికరాలు తాము సొంతంగా తయారు చేసుకోవడంగాని, ఆయా వృత్తి కళాకారుల చేత చేయించుకోవడంగాని, చేస్తారు. మనకు తెలిసి యక్షగానాలు ప్రజలకు బాగా దగ్గరయి ప్రదర్శించినది తెలంగాణా ప్రాంతంలోనే. అక్కడ ప్రజలు, వివిధ వృత్తులకు చెందిన కళాకారులు, కమ్మరి, కుమ్మరి, మంగలి, చాకలి, వడ్రంగి, మొదలైన వారు ఆ యక్షగాన ప్రదర్శన తమదిగా భావించి సహకరించడం జరుగుతుంది.

తెలంగాణా ప్రజలు ప్రధానంగా పెళ్ళిళ్ళు పండుగల సందర్భంగా కొని దాచిపెట్టుకొన్న 'దాపుడు చీరలను ప్రదర్శన సందర్భంగా వాళ్ళు ఎవరికి వారు తెచ్చిస్తారు. ఇంకా గాజులు, పూసలు, చంద్రహారాలు, వడ్డాణాలు, గజ్జెలు, మట్టెలు, కడియాలు మొదలైన ఆభరణాలు కూడా ప్రదర్శన సందర్భంలో ఇచ్చి తర్వాత తమ వస్తువులను తిరిగి తీసుకుంటారు. ప్రదర్శన సందర్భంలో కొమ్ము, బూర, తప్పెట, డప్పు మొదలైన వాద్యాలు అవసరం కూడా ఎంతైనా ఉంది. (తెలంగాణలో యక్షగానం రచనా ప్రయోగం పే-144)

5.3 రంగస్థలం

యక్షగానం ప్రదర్శించడానికి రంగస్థలం ప్రధానం. ఇది ఒక ఆరు బయలాట, ఊర్లోని రచ్చబండ వద్ద గానీ, దేవాలయం ముందు ఖాళీ ప్రదేశంలో గాని యక్షగానాలను ప్రదర్శిస్తారు. ముఖ్యంగా తెలంగాణాలో యక్షగానాలను ప్రదర్శించాలంటే నిజాం ప్రభుత్వ పాలనలో అప్పటి గ్రామాధికారులు విధించినకొన్ని నియమ నిబంధనల ననుసరించి పోలీసు పటేళ్ల వద్ద అనుమతి తీసుకోవలసిన అవసరం ఉంది.

"ఎక్కడైతే ప్రదర్శించబోతున్నారో ఆ ప్రదేశాన్ని చదును చేసి నీళ్ళు చల్లడం చేస్తారు. నాలుగు గజాల చదరపు స్థలంలో నాలుగు గడెలు పాతి వెనక గడెలకు తెర కడతారు . ముందు భాగంలోని రెండు గడెలకు పెట్రో మాక్సులు, దివిటీలే అమరుస్తారు. ఇవి కాంతివంతంగా వెలిగేట్లు ఒక మనిషి చూసుకుంటాడు. రంగస్థలం ముందు భాగంలో రెండు గుంజలకు మామిడి ఆకులతో తోరణాలు కడతారు. కొన్ని చోట్ల అరటి బోదెలను పెడతారు. రంగస్థలం మీదికి పాత్రను తీసుకపోవడానికి డప్పుల వాళ్ళు సిద్ధంగా ఉంటారు." (తెలంగాణలో యక్షగానం రచన ప్రయోగం పే -146)

ప్రదర్శనకు పూర్వం వీరు జరిపే మరొక అంశముంది. దాసర్లు, జంగాలు మొదలైన ఆయా వృత్తి కళాకారులు ప్రతి సంవత్సరం విజయ దశమి రోజు తాము ధరించే అలంకరణలను పెట్టెలో పెట్టి పూజ చేస్తారు. ఆ తర్వాత వారు ఏ రోజు ప్రదర్శిస్తారో ఆ

రోజు విధిగా పెట్టె పూజ చేసి అలంకరణలు, ధరించడం ఆనవాయితీ. ఎవరికి వారే పాత్రకు తగిన విధంగా మేకప్ వేసుకుంటారు. ప్రత్యేకంగా 'మేకప్‌మాన్' అంటూ ఉండరు. ఇది తెలంగాణ యక్షగానాల ప్రదర్శనకు పూర్వరంగం.

5. 4 యక్షగానం - ప్రదర్శన శిల్పం

5.4-1. ప్రార్థన

ఏ యక్షగానంలోనైనా కథ ఇష్టదేవతా స్తుతితో ప్రారంభమౌతుంది. మొదట ఏ యక్షగానమైతే ప్రదర్శిస్తున్నారో ఆ కథా నాయకుని స్తుతించడం విధిగా కన్పిస్తుంది. 'వాసుదేవ కవి' రాసిన "పార్వతీ పరిణయము" అనే యక్షగానంలో మొదట శివుడి స్తుతిని గానం చేశారు.

జంపెతాళం

జయ పార్వతీ రమణ జయ మనోభవహరణ
జయ భుజంగా భరణ జయలోక శరణ
జయ జాహ్నవీధరణ జయ జితాంతఃకరణ
జయ సరోరుహవరణ జయ జగత్కరణ (పార్వతీ పరిణయం పే-1)

అంటూ యక్షగానంలో ప్రధాన నాయికుణ్ణి స్తుతించడం జరిగింది. తర్వాత "శరణు శరణు శరణు శ్రీవసుదేవ నందన శరణు జగదానందన" అనే స్తుతి ఉంటుంది. అటు పిమ్మట మంగళం

"మహతే దేవేశాయ తే మంగళం
నిత్య మందాకినీ చూడాయ మంగళం"

అంటూ పాడిన పిదప నాటకం నిర్విఘ్నంగా కొనసాగడానికి మొదట విఘ్నేశ్వర ప్రార్థన జరిపే క్రమం.

శ్లోకం :- సింధూ రారుణ గండ మండల మదా మోద భ్రమద్భృంగికా
సంగీత ధ్వనిభిర్మృదంగ పటుభిస్తైః కర్ణతాళైరపి
తత్తౌర్య త్రికరీతి మేతి శిరస శ్శశ్వన్మదాందోళనం
యస్య శ్రీగణ నాయకస్య భవతు శ్రీ శాహజి శ్రేయసే

(శచీ పురందరము-138)

అటు పిమ్మట సరస్వతీ దేవిస్తుతి, పార్వతీ పరమేశ్వరుల స్తుతీ, శ్రీమహావిష్ణువు స్తుతి వరుసగా ఉన్నాయి. ఇంకా కొన్ని యక్షగానాలలో 'శక్తి'కి సంబంధించిన స్తుతులు కూడా ఉన్నాయి. ఇటువంటి ప్రార్థనలన్నీ కూడా సర్వ మానవాళి శ్రేయస్సును కాంక్షించి చేస్తున్నట్లుగా ఉంటాయి. ప్రదర్శనలో గానం చేసేటప్పుడు ఆ రీతిగా చేయడం

జరుగుతుంది. తంజావూరు నాయక రాజులు మహారాష్ట్రులు, రాజులు, కవులు, కవయిత్రులు రాసిన యక్షగానాలలో చాలావరకు ఇవన్నీ సంస్కృత శ్లోకాలతో చేయడం ఉంది.

తెలంగాణా యక్షగానం ప్రజలను బాగా ప్రభావితం చేసిన ప్రదర్శన కళ. "సాధారణంగా ఇక్కడ యక్షగాన ప్రదర్శన బాలకృష్ణ పాత్ర ప్రవేశంతో ప్రారంభమౌతుంది. పౌరాణిక, చారిత్రక, సాంఘిక, కాల్పనిక యక్షగానాల్లో ఏది ప్రదర్శిస్తున్నా మొదట రంగస్థలి మీదకి వచ్చేది బాలకృష్ణుడే". (" తెలంగాణలో యక్షగానం రచన ప్రయోగం" పే-150) బాలకృష్ణుని జీవితంలో కాళియ మర్దనం, గోవర్ధన గిరిధారణం, గోరక్షణం, శకటాసుర, పూతనాహరణం మొదలైన ఘట్టాలు జనహితార్థం జరిగినవి కాబట్టే ఏ కథకైనా మొదట బాలకృష్ణుని పాత్ర ప్రవేశం జరిగిందని కూడా చెప్పారు. తర్వాత సామాజికుణ్ణి ఉత్తేజపరచడానికి రంభ పాత్ర రంగస్థలంపైకి వస్తుంది. యక్షగాన రచనలో ఇవి లేకున్నా మొదట ఈ రెండు పాత్రల ప్రవేశ నిష్క్రమణం తర్వాత కథ ప్రారంభమౌతుంది. బాలకృష్ణుడు ముక్తికి ప్రతీక. రంభ రక్తికి ప్రతీక.

తెలంగాణ యక్షగాన ప్రదర్శనలో ఇష్టదేవతా స్తుతి తర్వాత సుకవి స్తుతి, కుకవి నిందలు చేయడం, ఆ తర్వాత గురుస్తుతి కూడా ఉంది. అంటే ఇవి తంజావూరు యక్షగానాల్లో ఎక్కడా కన్పించలేదు. విధిగా ఉండాలన్న నియమం లేదు. బాగా సామాన్యునికి చేరువైన తెలంగాణలో ఇది ఒక ఆచారంగా ఉంది. యక్షగానాన్ని బోధించిన, పోషించిన గురువులను స్తుతించడం అక్కడక్కడా కనిపిస్తుంది.

5.4-2 సుకవీశ్వర స్తుతి

మ॥ అకటా మీనుతులెన్న పిన్న తన మం। దఃబంబ యంచున్ యను
వ్వికటాలావము లట్లు గాదనుచు వీ। వేకంబులుం జెప్పరే
సుకవీంద్రోత్తములాడ యా కవిత నం। శోధించగా దప్పలున్
ప్రకటంబయ్యిన డిద్దుడటులులె మదిన్। భావించి మీ పుత్రుగాన్॥

(పోతులూరి వీరబ్రహ్మంగారి చరిత్ర పే-3)

5.4-3 గురు ప్రార్థన

శా॥ ఆయుర్వేదము నందునన్ నిపుణుడై । ఆచార్య భావంబునన్
ద్రోయంజాలని భూరి కల్మషములన్। ద్రోయించి సద్విద్య నా
కైయెంతేనియు జెప్పినట్టి సుగుణున్ । కారుణ్య భావాద్భుతున్
బాయంజాల మదీయ సోదరుని నే ప్రార్థింతు నశ్రాంతమున్॥

(పోతులూరి వీరబ్రహ్మంగారి చరిత్ర పే-3)

ఇష్ట దేవతా స్తుతి తర్వాత కొన్ని యక్షగానాలలో 'నాంది' అని పెట్టి ప్రత్యేకంగా మరలా అభీష్ట దేవతా వందనం జరపడం అనేది కనపడుతుంది.

5.4-4 నాంది

శ్రీ శోభనాకార శిష్టమందార
ఈశహృద్య విహార యీప్సితోదార
కరుణారసాగార కనకాద్రిధీర
సురసన్నుతాచార శ్రుతి శిరస్సార
కైలాస సంచార కలుషాదిదూర
లాలిత శృంగార లలిత ప్రచార
హాలాహలా హారయతి మనశ్చార
శైలజా హృచ్ఛోర సాత్వికాకార
వన ధిరాజగభీర వాసుకిహార
మనసిజ మదహార మహితదోస్సార
భుజగేశ కేయూర పుణ్య విస్తార
నిజ మహిమాధార నిహతారి వీర
అరుణ జటాభార హార కోటీర
వర విభూతి పటీర వైరి దుర్వార
సుగుణ పారావార శుభ విభాపూర
జగదేక విస్తార శమిత వికార
రుచిర దివ్య శరీర రుచిజిత క్షీర
విచికల ధవళారవింద నీహార
తారామృతా సార తారకా సార
వారణ హరిహీర వనధి కర్పూర
భువనైక సంసార పోషణాపార
నవనవ వ్యాపార నయ పరిష్కార
మంజుల వ్యాహార మానితధీర
రంజితా మరవార రాజకోటీర
భావించి భవదీయ పాదపద్మములు
సేవించి గణనాథుఁ జిత్తంబునందు

వరగభక్తి భజించి ప్రహ్లాద ముఖ్యు
పరమ భాగవతుల భావించి మదిని
వ్యాస వాల్మీకి మహా మునీశ్వరుల
భాసుర పదబంధ పటిమ వర్ణించి
నవరసాలంకార నవకావ్య నిపుణు
లవు కాళిదాసాది యాదిమ కవుల
నన్నయ భట్టాది నవ కవీశ్వరుల
తిన్నని కావ్యముల్ ధీరతఁ బొగడి.” (పార్వతీ పరిణయము పే 5)

సూత్రధారుని వచనం

అవురా యీ విధంబునఁ బార్వతీ కళ్యాణంబనెడు నాటకంబు నందు, సకల దేవతా ప్రార్థన చేసి, సభాపతి నభివర్ణించి. యీ తదనంతరంబున నా నాటకంబుఁ గథాక్రమముగా వినిపించెదము విన నవధరింపరయ్య. (పార్వతీ పరిణయము పే 5-7)

5.4-5 విఘ్నేశ్వర పాత్ర ప్రవేశం

పరాకు మాతృక “ఆది తాళము”
ద॥ ముదమునఁ గుండలముల రుచుల మరఁగ
నిదె వెడలెను విఘ్నేశ్వరుఁడిపుడు
కర్ణతాళములు గదలఁగ నల్లన
స్వర్ణ నిభుఁడు గణపతి తగవచ్చెన్
మూషిక వాహనమున నొప్పచు శుభ
వేషుడు వెడలెను విఘ్నేశ్వరుడు
తన లంబోదరమున ఘణులాడఁగ
ఘనతను వెడలెను గజముఖుఁడిపుడు
మోదముతో గణముఖ్యులు గొలువగ
మోదకహస్తుఁడు ముదమున వెడలెన్ (శచీ పురంధరము -143)

5.4-6 సరస్వతీ దేవి పాత్ర ప్రవేశం

గణపతి పాత్ర ప్రవేశం తర్వాత కొన్ని యక్షగానాలలో సరస్వతీ దేవి ప్రవేశిస్తుంది. ‘అవిఘ్నమస్తు’ అని గణపతిని ఆశీర్వదించి పిదప తన నోట వాణి నర్తించాలని యక్షగాన రచయిత కోరుకుంటాడు చెలికత్తె, సరస్వతీ దేవికి జరిగిన సంభాషణల్లో ఈ విషయం వ్యక్తమైంది.

క॥ వీణాలంకృత పల్లవ ।
పాణిని గీర్వాణినమ్మ పంకజ నేత్రన్।
వాణిని కమలోద్భవు ప్రియ
రాణిని వినవమ్మ నేను రాకేందు ముఖీ॥ (శ్రీకృష్ణ పారిజాతం పే-4)

5.4-7 ప్రస్తావనలు

తంజావూరు యక్షగాన కర్తలు తమ కావ్యాల్లో సంస్కృత నాటక లక్షణాలను ప్రవేశ పెట్టారు. తర్వాత వాటిని 'నాటకాలు' అని పేర్కొన్నారు. విజయ రాఘవుడు రాసిన రఘునాధ నాయకాభ్యుదయం, ప్రహ్లాద చరిత్ర మొదలైన వాటన్నింటినీ నాటకాలని వ్యవహరించారు. రాజాస్థానంలో, రంగస్థలంపై ఆభరణాలతో దృశ్య రూపకంగా ప్రదర్శించినందు వల్లనే వాటిని నాటకాలని పేర్కొన్నారు.

అలా కొన్ని యక్షగానాల్లో నాందీ ప్రస్తావనలు, (పార్వతీ పరిణయం-5-7) సూత్రధారుని వచనాలు (శివకామ సుందరి-3) క్లుప్తంగా కథా సంగ్రహం " (రామపట్టాభిషేకం పే 28-29) మొదలైనవి ఉన్నాయి. ఇవి సంస్కృత నాటకాల ప్రభావం వల్ల యక్షగానాల్లో ప్రవేశించినవి.

ప్రదర్శన ప్రారంభంలో రచయిత పేరు సూచించడం, (సరస్తతీ కళ్యాణం -147), ప్రేక్షకులను పలుకరించడం, (గంగా పార్వతీ సంవాదం-40), భాగవతులతో సంభాషణలు జరపడం (4) ఇవన్నీ యక్షగానాల్లో ప్రత్యేకంగా ఉండే లక్షణాలు.

5.4-8 కథా సంగ్రహము

ద్విపద శ్రీ రామ చంద్రు(డాశ్రిత హితోదయు(డు
వారిజ బంధు(డు వంశవర్ధను(డు
ఘనులు రావణ కుంభ కర్ణాదులైన
దనుజుల మర్దించి దయమీఱ నిపుడు
గరిమ మీఱంగ లంకాపురమునను
బర(గ విభీషణ పట్టంబు(గట్టి.
జనకజ లక్ష్మణ సహితు(డై వేగ
నను వొందగా నయోధ్యకు రా(గనపుడు
మును హనుమంతుని ముదమున(బిల్చి
ఘనతతో భరతుని కడకు(బంపుటయు
సకలేశు(డగు రామచంద్రు సేమంబు

హనుమంతుఁడును దెల్పనట భరతుండు
సంత సిల్లుచునంత శత్రుఘ్నుఁగూడి
వింతగా రామభూవిభు నెదుర్కొనుట
ధరణీశ్వరుఁడు దన తమ్ముల మిగులఁ
గరుణతోడుతఁ జూచి కౌగిలించుటయు
ననుజులతో రాముఁ డయ్యయోధ్యకును
జనుదెంచుటయు నంత సజ్జనుల్వొగడ
వెలయంగ రీతుల వేడ్కతోభాను
కులుఁడు శ్రీ రాముండు గొలువుండుటయును
జెలువు మీఱినయట్టి శ్రీ రామభద్రు
కొలువుకు నందఱు గోరి వచ్చుటయు
మునిచంద్రుఁడు వశిష్ఠముని వచ్చుటయును
ననువొంద దైవజ్ఞు లరుదెంచుటయును
దేవేంద్రుఁ డాదిగా దేవతలెల్ల
వేవేగ చనుదెంచి విజయ లగ్నమునఁ
బట్టంబు శ్రీ రామభద్రుని కపుడు
గట్టిగా మిగుల వైఖరిఁ గట్టు టయును
ననియెడి కతలచే నమరుచునుండు
పనువడి శ్రీ రామ పట్టాభిషేక
ఘనువొంద శాహేంద్రుఁ డతిభక్తి మీఱి
ఘనతతో రచియించెఁ గవులు మెచ్చ (గను. (శ్రీరామ పట్టాభిషేకం పే-29)

5.4-9 యక్షగాన పోషకుల పరిచయం

ఈ ఉషాపరిణయ యక్షగాన ప్రారంభంలో ప్రవేశించిన చిత్రరేఖ చెలికత్తె అడిగిన ప్రశ్నకు పోషకులను గురించి ఇలా చెప్తుంది.

సీ॥ శ్రీమహానీయ జిల్లా మరివికా
రాబాద తాలూకలో బహూక
రించియున్నట్టి శ్రీ మించు తిమ్మరెడ్డి
పల్లె యందలి ముద్ద నోళ్లగోత్ర
భవపైండ్ల వంశ సంభవుడు యెల్లారెడ్డి
ప్రఖ్యాతి గాంచె క్షత్రాన్వయమున

ఇట్టి సాహసునకు బుట్టిరి సుతులైదు
గురువారి నర్వరుతు వినుము
బహుప్రేమ గల్గు సుబ్బారెడ్డి వేంకట
రెడ్డి చిన వేంకటరెడ్డి మరియు
దొడ్డ ధనికుడంతి రెడ్డి రాంరెడ్డిట్టి.
భాగ్యోదయములందు భవ్యుడైన
పెద్ద వెంకట్రెడ్డి ముద్దియయైన అం
తమ్మయన్ సద్గుణ ధామ మరియు
ధార్మిక వృత్తి చేతన్ బెంపు జెందించు
చోనంత రెడ్డికి సూను లిద్ద
రంద గ్రజుడు నారాయణరెడ్డను
జూడు రంగరెడ్డి ప్రస్తుత బలారి
ఇందలి రాంరెడ్డి యందు గల్గెను అడ్వి
రెడ్డిట్టి పుత్రులే ప్రీతిచేత
సన్ను తాంగుని అణ్ణనా చార్య వర్యు
బిలిచి భాగవదంకితమున ఫలముగోరి
యొక్క గ్రంథము రచియించి యొసగుడనిన
భక్తిచే నిచ్చెనీ యుషా పరిణయమును. (బాణాసురో పాఖ్యానం పే-4,5)

దైవాంకితమైన ఫలాన్ని ఆశించి పైండ్ల వంశీయులు పిలిచి ఒక యక్షగానాన్ని రాసి ఇవ్వమని కోరగా తాను రాశానని శ్రీమాన్ అణ్ణనాచార్యులు చెప్పకొన్నారు. ముఖ్యంగా యక్షగాన రచయితల పోషకులు కర్షకులే కావటం ఇక్కడ గమనించవచ్చు.

5.4-10 సూత్రధారుడు

యక్షగానంలో సూత్రధారుడు ప్రధాన పాత్ర వహిస్తాడు. పాత్ర ప్రవేశ నిష్క్రమణలను సూత్రధారుని ప్రమేయంతోటే నడుస్తాయి. అతడు కథకు ఆయువు. యక్షగాన ప్రారంభంలో సకల దేవతలను ప్రార్థించడం దగ్గర నుంచి అంటే "అవురా యీ విధంబున నభీష్టదేవతా వందనంబు గావించి సభానాయకాదుల నభివర్ణించి శ్రీ శాహ మహారాజ ప్రణీతంబైన శచీ పురంద రంబనెడు నాటకంబు కథాక్రమంబుగా వినిపించెదము విననవధరింపవయ్య" (శచీ పురందరము పే-140)అంటూ కధను సంగ్రహంగా వివరిస్తాడు. ఆ తర్వాత నాటకం నిర్విఘ్నంగా సాగడానికి విఘ్నేశ్వరుని పాత్రగా ప్రవేశపెడతాడు. వినాయకుడు వచ్చిన తర్వాత "ఎవరోయి భాగవత మహాజనాలు; విఘ్నేశ్వరుడు వచ్చియున్నాడే పూజ చేసేటందుకర్చకుని పిలిపింపరోయి" (శచీ పురందరము పే-144) ఇలా అడుగడుగునా సూత్రధారుని పాత్ర

ప్రమేయం యక్షగానంలో ఉంటుంది. మహారాష్ట్రుల యక్షగానాలలో సూత్రధారుని ప్రభావం ఇంకా ఎక్కువగా ఉంది.

శ్రీ కృష్ణ పారిజాత యక్షగానంలో రుక్మిణీ దేవి వచ్చినపుడు సూత్రధారుని సంబోధిస్తూ ఇట్లన్నది.

కం॥ శ్రీ మద్వారక నాథుని
భామామణులందు అగ్ర భార్యను నేనున్
కాముని జననిని వినునా
నామము రుక్మిణి యటండ్రు నళినదళాక్షీ!

మాటలు॥ శ్రీ మద్వారకాధీశుండును, శంఖ, చక్ర, గదాధరుండును, శ్యామా లాంగుండను, కంసచాణూర మర్దనుండును అగు శ్రీకృష్ణ పరమాత్ముండు మన్నాథుండు మన్నామంబు రుక్మిణీ దేవియందురు. చెలీ శంఖగళీ!

దర్వుగత్తు:
దేవిని రుక్మిణి దేవిని శ్రీవసు - దేవదేవకీ కోడలనే
భావజుతల్లిని - పద్మ దళాక్షిని- పావన గాత్రిని
ననుగనవే ॥దే॥ పల్లవ పాణిని । బంభర వేణిని
పుల్లాబ్జముఖినే వినవే- చల్లగా నా సఖులెల్లరు గొలువగ
నుల్లాసంబుగ దిరిగెదనే ॥దే॥ శ్రీ లలరగ గోపాలుని సేవలో
స్థిర చిత్తంబున దిరిగెదనే - మేలుగ మధుర బాద మందిరుని।
లీలగనే గొని యాడెదనే ॥దే॥

చెలివచనం:

అటులైన సంతోషమే కాని, ఈ గ్రంథ రాజము నెవరు రచియించిరో వారి నామధేయంబును దెలిపి మమ్ముల కృతార్థుల గావింపుము. (శ్రీకృష్ణ పారిజాతం పే-5)

5.4-11 భాగవతులతో సంభాషణ

విఘ్నేశ్వరుడు రంగ ప్రవేశ నిష్క్రమణ తర్వాత, సూత్రధారుడు ఇలా అంటాడు. గంగా పార్వతీ సంవాదం బనెడు నాటకంబున(నటమున్నాఖండలాదులకు హెచ్చరిక నలువు గల గంగతోఁ గొలువుకు రాఁగా నటమున్నా ఖండలాదులకు హెచ్చరిక దెల్ప నఖముఖ భిన్న రజనీ చరాఖండో దరుండగు కుండోదరుండు వచ్చే మార్గం.

దరువు కదియ నందఱు నుతియించను
మేనఁ గమ్మని విభూతి మించను
గుదియ చేత రాణించను
వచ్చె (గుండోదరుఁడు హెచ్చరించను

సూ.వ.: ఎవరోయి సభాజనులార! సకల శైవాచారము మూర్తీభవించిన తెఱంగున వచ్చిన యీ మహాత్ముం డెవఁడో దెలియ మీతని వృత్తాంత మాద్యమున్ను దెలివిడిగా నడుగుదామటరోయి. అలాగుననె, యడగవయ్య. వినవయ్య స్వామి! మీ రెవరయ్య. ఎక్కడ నుండి, యిక్కడకు వచ్చినారు. మీ యూరేమి. మీ పేరేమి. ఏమి కార్యార్థముగ వేం చేసినారు. దెలుపవయ్య స్వామి.

కుండోదరుఁడు: హో వినరోయి, భాగవతులారా, అయ్యల కయ్య తెల్లనయ్య. గంగమ్మతో గూడి కొలువునకు వచ్చుచున్నారు. అందుకు ఉలప సలపలు, కట్టె కంపలు, చెత్తచెదారము, పాలకుండలు నేతి కుండలు, ఆముదపుకుండలు, గానుఁగ పిండ పెఱికెలు, జీడిగింజల మూటలు, కుండచట్లు, ఇది మొదలైనదంగా, హాజీలు సేయఁ డోయి.

సూ. వ.: అదంతా దెప్పించెదగాని, ఉలపసలపలు దెచ్చేది న్యాయము. కట్టె కంప లెందుకోయి.

కుండో.: భళా భళ మీ మడయ బుద్ధికి పెడతల వాఁత వేసినా దీరదు. గంగమ్మ కూడా వస్తుందె. బిత్రబిగుసుకో పారినైన, అప్పడు అడ్డగట్టేందుకు మీ సుంగాణి కట్టెలు వేసి, యడ్డగట్ట వశమా. కాఁబట్టి కట్టె కంపటు దెమ్మంటిమి.

సూ.వ. : ఆదాయెనే, చెత్తచెదార మెందుకోయి.

కుం. : ఆ జంగమయ్యను మోసే, ముసిలెద్దుకు, చెత్తచెదారము వేయక, యేం వేతురోయి. కాఁబట్టి చెత్త చెదారము దెమ్మంటిమి.

సూ.వ. : ఆముద మెందుకోయి.

కుం. : ఆ మునలెద్దుకు, గూద వెళ్ళింది. నీ నాలికఁ బెట్టి దోతువుగా (బట్టి, ఆమిదం దెమ్మంటిమి.

సూ.వ. : జీడి గింజలు ఎందుకోయి.

కుం. : మీకు, మాకు, కానివాళ్లఉ పట్టుకోవచ్చి, గొట్టెలు గట్టినట్టు, కడాకు గట్టి నిలిపి, నెత్తిమీఁద నాముదం బోసి, యా కుండ చట్లలో నీ గింజ లుడక వేసి, గానుఁ గపిండి కూడ కొట్టి వేసి, తాళఫల ప్రమాణము గాఁగ బళములు సేసి, త్యాజ్యంవ్యతీపాత అశుద్ధి నామయోగము, అతిగంము, అమావాస్య, మంగళవారము, భరణి కృత్తికలు, గూడిన దినంగా జూచి, యొక్కొక్కనికి పది పదేనేసి కబళాల వంతున, సందు గొందు తప్పక, బెట్టితే దిమ్మిరంగా యని, దిని బిర్రబిగుసుకొని, మాట్లాడక, యెన్నడో గంతుకొన్న దున్నలవలెఁ బొట్టలు బలిసి, వెంటనే చట్టులు బలిసి యా సందు, ఆ సందున కొట్టుకొంటా, పెండ్లికొడుకువలె నడచుకొంటా, తిరిగేందుకోయి.

సూ.వ.: జీడిగింజలు దింటి, యొడలంతా వాచి, మోసం వస్తే యెట్లానోయి.

కుం. : ఓరి పోరా రెండు తెలియని మడయ సాంబ్రాణి దాని క్రిందనే చింతపండు పెట్టిం దిని యాతు అది కరచి పోసేదే కద.

సూ.వ. : భళా భళా మహా లెస్సాయెను. ఆ పాలకుండలు నేతికుండలు, ఎవరికోయి.

కుం. : అస్మడికిదా.

సూ. వ. : కుండచట్లు, అపకలు, ఎవరికోయి.

ఇలా యక్షగానాలలో సూత్రధారుని పాత్ర అడుగడుగునా మనకు కనపడుతుంది.

5.4-12 సంధి వచనం - కవివచనం

సుగ్రీవ విజయం నుండి తంజావూరు విజయనగర రాజుల వరకు సూత్రధారుని వచనంలా అనిపించే, వారి స్థానంలోనే మనకు వచనం అని ఒకటి కనిపిస్తుంది. అది సూత్రధారుని వచనమే అని భావించాలి. వ. "అని ఇష్టదేవతా ప్రార్థనంబును, సుకవి జన సంస్తవంబును, గుకవి జన నిందనంబును గావించి కృతి భర్తయైన వేంకట భర్తను కవీశ్వరుండేమని వర్ణించుచున్నాడు" అని ఇక్కడ కవేసూత్రధారుడై (వాసంతికా పరిణయంపే-6) చెప్పిన మాటలు. ఆ తర్వాత -" నాయొనర్వంబూనిన వాసంతికా పరిణయంబను యక్షగానంబునకు కథాక్రమంబెట్టిదనిన" అని కథను సంగ్రహంగా పరిచయం చేస్తాడు. ఇక్కడ కూడా వచనం అని మాత్రమే ఉంది. అంటే పాత్రల మధ్యలో ప్రేక్షకుని సౌకర్యార్థం ఇటువంటి సంధి వచనాలు యక్షగానాల్లో ఉన్నవి. ఇవి సూత్రధారుని వచనాల వలె భావించాలి.

5.4-13 మంగళ హారతులు

శాహజీ రాసిన 'రతి కళ్యాణము ' అనే యక్షగానంలో సకల దేవతలు వచ్చి రతీదేవి, మన్మధులకు వివాహం జరిపిన తర్వాత మంగళములు పాడే విధానం. . .

గౌరికి రమ్యవిహారిణికిఁ - జారుకృపారసహారిణికి ।
మీఱిన ప్రేమను - ధీరులఁబ్రోచుచుఁ
గోరికలొసఁగెడి -గుణనిధికి॥
దేవునికి మహాదేవునికి - దేవాధిప నుతభావునికి
శ్రీ వైభవములు తగఁ బావనుఁడై తగు
సేవక నిధియగు- శివునికిని॥
భోసల శాహజి భూవిభుని - భాసిలు ప్రేమను బాలించు
వానికి శోభను వైభవ సంతతి
ధీ సంపద లిడుదేవునికి శోభనమే - శోభనమే. (రతి కల్యాణము పే-91)

5.4-14 భరత వాక్యం

కథ వికసించి ఫలించిన తర్వాత చివరలో కొసమెరుపు అన్నట్లుగా భరత వాక్యం పాడటం అనేది కొన్ని యక్షగానాల్లో ఉంది. విజయ రాఘవ చంద్రికా విహారము అనే యక్షగానంలో లీలావతి విజయ రాఘవుని వివాహం తర్వాత శోభనాలు, మంగళములు పాడిన పిమ్మట చివరలో భరత వాక్యం పలికారు.

"ఇవ్విధంబున విజయ రాఘవ పట్టభద్రుని పట్టంపుఁ గవియైన కామరసు వెంకట పతి సోమయాజి హవణించిన విజయ రాఘవ చంద్రికావిలాసనాటక చాటుకావ్యంబునకు కథానాయకుండైన విజయ రాఘవ స్వామికి నతని యిష్టదేవతమైన రాజగోపాల స్వామి యాచంద్రార్కంబుగా విశ్వవిశ్వంభరాధి పత్య నిత్యా యురారోగ్య భాగ్యంబులు పాలించి రక్షించుగాత". (విజయ రాఘవ చంద్రికా విహారము పే- 66)

6. యక్షగానం - సమాజ ప్రతిఫలన శిల్పం

6.1 యక్షగానం- సామాజికాంశాలు:

యక్షగానం ప్రచారంలోకి వచ్చిన 17వ శతాబ్ది నాటి అనేక సామాజికాంశాలు యక్షగానాలలో కన్పిస్తున్నాయి. నాటి రాజకీయ, ఆర్థిక, సాంఘిక సాంస్కృతిక సంబంధాలయిన విషయాలనే నాటి సామాజికాంశాలుగా పేర్కొనవచ్చు. తంజావూరు, రాచపాళయం రాజ్యాలకు చెందిన పాలకులు నిత్యమూ పాలన పరమైన కార్యకలాపాలలో తలమునకలై ఉండేవారు. రాజాస్థానాలలోని మంత్రులు, రాజోద్యోగులు, పురోహితులు, రాజ గురువులు మొదలైన వారి వేషభాషలు, కార్యదక్షత నాటి యక్షగానాలలో ప్రస్ఫుటమౌతున్నాయి.

నాటి సమాజంలో వివాహ సంబంధమైన వేడుకలకు ప్రాముఖ్యం ఉండేది. నిశ్చయ తాంబూలాలు, వివాహ విధి, అంపకాలు మొ॥వి సందర్భానుసారంగా నాటి యక్షగానాలలో వర్ణింపబడ్డాయి. ఆనాటి రాజుల, స్త్రీల అలంకరణ సామగ్రి, వేషధారణ సామగ్రి పేర్కొనబడ్డాయి. దాంపత్యధర్మం, స్త్రీ పురుష సంబంధాలు నాటి సమాజ జీవితానికి సంబంధించిన అంశాలు.

యక్షగానాలలో తెలియ వచ్చే వ్యక్తుల విశ్వాసాలు కూడా నాటి సమాజ జీవితానికి చెందినవే. వాటిలో ప్రముఖంగా స్వప్నాలు, శకునాలు పేర్కొనదగినవి. ప్రస్తుతాధ్యాయం, ఈ పైన పేర్కొన్న విషయాల సోదాహరణ చర్చకు వేదికగా భావించవచ్చు.

6.1-1 వేటకు వెళ్ళే రాజుల అలంకరణ

'విజయ రాఘవ కళ్యాణం'లో రాజు వేటకు వెళ్ళేటపుడు ధరించే ఆభరణాలను, రాజుల అలంకరణను తత్కర్త కోనేటి దీక్షితులు ఈ క్రింది విధంగా వర్ణించాడు.

"మన్నారు దాసు డింపలర నా వేళ
బున్నమ చంద్రుని బోలు మోమునను
పొలపొంద గస్తూరి తీర్చుచును
చెలువు మీఱంగ నొంట్లు చెవుల ధరించి
సరిలేని యట్టి బుర్సా పాగజుట్టి,
హరువుగా గుంకుమ యరచట్టదొడిగి
తారహారంబు లెంతయు వింతగాగ
బేరురంబున దాల్చి పెరిమ దీపింప
జాల రాణింప హిజారును దొడిగి
మేలు బంగరుదట్టి మెఱయంగ గట్టి
వలనొప్ప వజ్రాల వంకటుచెక్కి

తులలేని సరిగంచు దుప్పటిగట్టి
కేడెంబు కత్తియు గీలుకొల్పుచును
వేడుక మీఱంగ విపుల శౌర్యమున
గరమొప్ప మూపున గవదొనల్ పూని
కరముల మేలిసింగాణి ధరించి
వేట సన్నాహంబు వింతమై చెలంగ
నీటుతో వచ్చె నాన్నృప శేఖరుండు" (విజయ రాఘవ కల్యాణం పే-85)

పై ద్విపదలలో మన్నారు దాసు వేటకు వెళ్తూ ధరించిన ఆభరణాలను, అతని అలంకరణను యక్షగాన కర్త హృద్యంగా వర్ణించాడు.

6.1-2 స్త్రీల ఆభరణాలు

శాహజీ రచించిన 'సతిదాన శూరము' అనే యక్షగానంలో మహావిష్ణు మహోత్సవానికి విచ్చేసిన మతంగ స్త్రీల అలంకరణను, వారు ధరించిన ఆభరణాలను ఈ క్రింది విధంగా వర్ణించాడు.

"పల్లవంబుల బోలు భామ పాదములు
పిల్లాండ్లు మెట్టెలు బిరుదు పెండెంబు
గజ్జెలు నందెలు ఘల్లుఘల్లనగ
ముజ్జగంబుల వారు మొనసి చూడగను,
పెనుపైన తన మేటి పిఱుదందు జాల
గనక సూత్ర నికాయ ఘంటికల్ మెఱయ,
బద్మరాగపు తీగ బరగ ధరించి
పద్మ బాంధవు రీతి బలుదిశల్ మెఱయ,
దిన్నగా గాటుకదీర్చి నెన్నుదుట
దెలివొంద గస్తూరి తిలకంబు దిద్ది
చెలు లిరుగడలను సేవలు సేయ
సారసలోచ నోత్సవము చూడంగ
గరిమతో మాతంగ కన్య తావెడలె" (సతిదాన శూరము పే -206)

6.1-3 రాజోద్యోగులు

రాజాంతః పురాలలో పనిచేసే వారే రాజోద్యోగులు. తంజావూరు, రాచపాళయం యక్షగానాలలో ఈ క్రింది పేర్లు గల వారు రాజోద్యోగులుగా పేర్కొనబడ్డారు.

1.అవసరమ్ముల వారు 2. కంచకులు 3. కటికవారు 4. ఎగ్గడికత్తె 5. నాసానకత్తె 6. అవసరంపు మచ్చె కంటె వారు 7. రాయసంపు కొమ్మ

వీరే కాకుండా రాణి వాసంలో పనిచేసే చెలికత్తెలు, రాజుకు అలంకరణ చేసే పరిచారికలు కూడా పేర్కొనబడ్డారు.

6.1- 4 పురోహితుడు

శాహజీ రచించిన 'ద్రౌపదీ కల్యాణం' లో ద్రుపదుడు కటికవానితో పురోహితుని పిలువమనగా, పురోహితుడు వచ్చే విధానం ఈ క్రింది విధంగా వర్ణింపబడింది.

ద॥ పంచాంగము చేతంబట్టి- పట్టె వర్ధనము వెట్టి

యెంచగ బురోహితుడు- ఏతెంచెనిపుడు (ద్రౌపదీ కల్యాణం పే-7)

బ్రాహ్మణులు నిత్యం పంచాంగం చేత బట్టుకోవడం, వారి వేషధారణ మొ॥ విషయాలు ఇక్కడ వర్ణింపబడ్డాయి.

6.1- 5 ఆచార్యులు

'ప్రహ్లాద చరిత్రము' అనే యక్షగానంలో హిరణ్యకశిపుడు కటిక వానితో ఆచార్యులను పిలువమనగా, హిరణ్యకశిపుడు ఎదుటకు ఆచార్యుల వారు వస్తున్న విధానం ఈ క్రింది విధంగా వర్ణింపబడింది.

ద॥ ముఖారి:

"నీరు కావిధోవతి మీద నిలువు మగ్గపూ బట్టు దుప్పటి

తీరైన కనకపు గళ్ళజోడు దీపింపగా॥

సూరెపుటపు కుల్లాయి పూని -శుక్రనందనుడా వేళ

జేరవచ్చె దైతేయ- శేఖరుని వద్దకి" (ప్రహ్లాద చరిత్ర పే-10)

తనకు నమస్కరించిన హిరణ్య కశిపుని ఆచార్యులవారు దీవించారని చెప్పబడింది. ఈ విషయాన్ని బట్టి సమాజంలో ఎంతటి వారైనా బ్రాహ్మణులకు తగిన గౌరవ మర్యాదలు ఇచ్చేవారని తెలుస్తుంది.

మరొక చోట సర్వావధానులు, ఎఙ్టావధానులనే పాత్రల ద్వారా బ్రాహ్మణాచారాలను ఈ క్రింది విధంగా పేర్కొన్నాడు.

గంగమట్టి బెట్టి నీరు - కావి ధోవతులు గట్టి

కెంగేల దర్భముళ్ళు - పంచాగముల బూని

పొంగుచు వచ్చిరి విప్ర - పుంగవులప్పుడు

బంగారు పేరు గల్గిన - బలశాలికడకు (ప్రహ్లాద చరిత్ర పే-26)

ఆనాటి పురోహితులు పెళ్ళిళ్లలో మంత్రాలు చదివేవారని, ఒకరికి తెలియకుండా మరొకరు బృహస్పతి రూకలు, సంభావన రూకలు అపహరించడం, అది తెలిసికొని ఒకరినొకరు దూషించుకోవడం, ఒకరిలోపాలను మరొకరు బయట పెట్టడం మొ॥ అనుచిత కార్యాలకు పాల్పడేవారు. ఇది నాటి పతనమైన పురోహిత వ్యవస్థను చూపెడుతున్నాయి.

6.1-6 జలక్రీడలు

బాలకవి సుబ్బన్న రచించిన 'పంచ కన్యా పరిణయం' అనే యక్షగానంలో శ్రీకృష్ణుడు, జల క్రీడలాడుతున్న గోపికల వస్త్రాలను అపహరించడం, చివరకు వారిని పెండ్లాడడం వర్ణింపబడింది.

గోపికల జలక్రీడలను ఈ విధంగా వర్ణించాడు.

"భామలు జలకము లాడేరే! హేయలు మీఱ
భామలు జలకము లాడేరే!
తామరపువ్వులు బలు ప్రేమతో జేతుల బూని
వేమఱు నవ్వుచు శ్రీకి మీనులవలెం జాల
అందయుగం బూల మకరందములా నీటిలోన
చింద జేయుచు పరమానందముతో పొందుగాను
ఒక్కరొక్కరికి డాయుచు మక్కువ మీఱ మెచ్చుచు
జక్కవ గుబ్బలంటుచు దిక్కుల గనుంగొనుచు!"

(పంచ కన్యా పరిణయము పే-124)

యువతుల జలక్రీడా విలాసములు వర్ణింపబడ్డాయి. ఇది నాటి సమాజ ప్రతి ఫలనానికి నిదర్శనం.

6.1- 7 వివాహం - స్త్రీ పురుష సంబంధాలు

శాహజి రాసిన 'ద్రౌపదీ కల్యాణం' అనే యక్షగానంలో వివాహ వ్యవస్థను గూర్చి ఈ విధంగా చెప్పాడు.

"పురుషునికి జెల్లు- నెందఱు భామలైనాను
తరుణి కొక పురుషుడే - ధాత కల్పన ఇట్లు" (ద్రౌపదీ కల్యాణము పే-40)

సమాజంలో పురుషులు ఎంతమంది స్త్రీలనైనా పెండ్లాడవచ్చు. కాని స్త్రీ మాత్రం ఒకే పురుషుని పెండ్లాడ వలెనని, బ్రహ్మదేవుడే అలా కల్పించాడని చెప్పబడింది.

పురుషుని విడిచి ఉండే స్త్రీ విరహబాధ ఎలా ఉంటుందో "పారిజాతాప హరణం"లో విరహంతో ఉన్న సత్యభామ చెప్పిన ఈ మాటల ద్వారా తెలుసుకోవచ్చు.

“అడవిలో నొక వృక్షమై యుండుటే మేలు
రట్టడి యాడుదై పుట్టుకంటె
ఘనశైలమున రాయిగా పడుండుట మేలు
రట్టడి యాడుదై పుట్టుకంటె
ఆకాశమున బక్షియై చరించుట మేలు
రట్టడి ఆడదై పుట్టుకంటె
అలగుహలను మృగంబై చరించుట మేలు
రట్టడి యాడుదై పుట్టుకంటె
ఆడుపుట్టు వు బుట్టి యిట్ల విధికాయె
వాని కృపలేక వయసెల్ల వ్యర్థమాయె
నేమి సేయుదు; నీ మోహ మెటులసైతు
నయ్యయో యింత యన్యాయ మవని గలదె (పారిజాతాపహరణం పే-185)

స్త్రీ పురుషుల మధ్య ఎడబాటు లేని ప్రేమానురాగాలకు గల ప్రాధాన్యం యిక్కడ చెప్పబడింది.

6.1-8 నిశ్చయ తాంబూలాలు

పెండ్లికి పూర్వం వధూవరుల తల్లిదండ్రులు నిశ్చయ తాంబూలాలు మార్చుకోవడం ఒక సంప్రదాయం. అందుకుగాను పురోహితుడు సంకల్పం చెప్తాడు. ‘వాసంతికా పరిణయం’ అనే యక్షగానంలో ఈ క్రింద పేర్కొన్న సంకల్పం ఉంది. ఇది హాస్యరస స్ఫోరకంగాను, వ్యంగ్య విలసితంగాను, భాషాదోష భూయిష్ఠంగాను ఉంది.

“అస్య శిమ మీది ద్రావిడస్య పచ్చడు మడుగులో తడిపే బ్రమానస్య , మోవలింక మధ్యే తొట్టెంపండ్ల నామ్నానాం మాశిమెలె, బ్రహ్మోండ తొండమండలే, మూలధారణ చతుర్భాగ, మణిపృష్ఠా మహా దుర్గా సన్నిధౌ, అస్మిన్వర్తమాన వ్యావహారిక చాంద్రమానేన షష్ఠి సంవత్సరాణాం బహిః ఆషడ్డాణ నామ సంవత్సరే, ఆభాసమాసే, గుహ్యపక్షే, ద్వసౌస్యాం శుభతిథౌ పార్వతీ దేవి శర్మణః కన్యాయాః పరమేశ్వర నామ్నే వరాయ నిశ్చయ తాంబూలం కరిష్యే” (వాసంతికా పరిణయం పే-32)

6.1-9 గౌరీ పూజ

‘రతి కల్యాణము’ అనే యక్షగానంలో రతీదేవి శృంగార వనంలో చేసిన గౌరీ పూజ వర్ణింపబడింది. స్త్రీలు మాంగల్య సౌభాగ్యం కొరకు గౌరీ దేవిని పూజించడం అనాదిగా వస్తున్న సంప్రదాయం. పెండ్లి తంతులో కూడా వధువు వివాహానికి ముందు ‘గౌరీ పూజ’ చేస్తుంది. ఇది నాటి సమాజంలో కూడా ఉంది.

"జయ జయ మంగళం శుభ మంగళం
జయ జయ మంగళం తుహిన శైల నాయక పుత్రి
జయ మంగళము మృదాల చారు గాత్రి
జయ మంగళము గౌరి సకల శోభన ధాత్రి
జయ మంగళము జగజ్జన జనయిత్రి"

శ్లో॥ శర్వాణి కల్యాణి సమస్త వంద్యే
గీర్వాణ వాణీశ ముఖాభి నంద్యే
పుష్టాయుధం మే రమణం విధేహి
పుష్టాంజలిం తే చరణేర్పయామి". (రతి కల్యాణం పే-75)

అని స్తుతిస్తూ రతి గౌరిని పూజించింది.

6.1-10 అత్తవారింటికి ఆడపిల్ల అంపకం

అర్జునుడు మత్స్య యంత్రాన్ని ఛేదించి ద్రౌపదిని స్వయంవరంలో భార్యగా పొందుతాడు. వారి వివాహానంతరం ద్రుపదుడు తన కుమార్తెను అర్జునుని వెంట అత్త వారింటికి పంపుతూ ఆమెతో ఈ విధంగా అంటాడు.

వ॥ "పోయి రావమ్మా- మాయమ్మా పోయి రావమ్మా
అత్తమామల పట్ల బత్తితో నడువుమీ
చిత్తమున నింత చింత నొందకు మీ
పతియే దైవమని భావింపుమీ చాల
హితవుగ నడువుమీ - చతురత నుండుమీ!
పురుషునితో గూడి- పుత్రులం గనుంగొని
వరుసతో వేయేండ్లు వర్ధిల్లు చుండు మీ" (ద్రౌపదీకల్యాణము పే-28)

6.1-11 పాతివ్రత్య మహిమ

'సతిదాన శూరము' అనే యక్షగానంలో పాతివ్రత్య మహిమ వర్ణింపబడింది. మతంగ స్త్రీ ఒకతె బ్రాహ్మణునితో తన పాతి వ్రత్య ధర్మాన్ని ఈ విధంగా పేర్కొన్నది.

" పతినెడ బాయ రాదయ్య ఓ బాపనయ్య
సతుల కిది ధర్మము గాదయ్యా!
పతిని వంచింప నిహపరమెంతైన లేదయ్య
కులహీనుండైనను గాని యో బాపనయ్య
గుణ రహితుడైనను గాని
కలు ద్రాగు వాడైన గాని, గడుసు వాడైన గాని

కలిమిలేని వాడైన గాని, యో బాపనయ్య
బలిమిలేని వాడైన గాని,
తులువైన గాని, బలు దుష్టుడైన గాని
మగడె ప్రాణబంధుడు గాడా, యో బాపనయ్య
మగడె పెన్నిధానము గాద
మగడేల యనేదది తగవా, యో బాపనయ్య, (సతిదాన శూరము పే-235)

పతి ఎందుకని ప్రశ్నించిన బ్రాహ్మణోత్తమునికి మతంగ స్త్రీ చెప్పినా సమాధానమిది. "భర్తను విడిచి పెట్టడం భార్యలకు తగదు. పతిని మోసగించరాదు. అలా చేసిన భార్యలకు ఇహ పరములుండవు. కుల హీనుడైనా గుణ హీనుడైనా గానీ, కల్లు తాగు వాడైనా, గడుసు వాడైనా, పేద వాడైనా, బలహీనుడైనా, దుష్టుడైనా భర్తయే భార్యకు ప్రాణం. మగడే పెన్నిధి. మగడెందుకు? అని అడగడం నీకు ధర్మం కాదు" అని మతంగ స్త్రీ చెప్పిన విషయాలు నాటి సామాజిక వ్యవస్థలో పతివ్రతకు గల గౌరవాన్ని తెలుపుతున్నాయి.

6.1-12 పూజలు

కన్యలు తమకు మంచి మగడు రావాలని పూజలు చేసేవారు. నాటి సమాజంలో ఈ ఆచారం ఉంది. 'ద్రౌపదీ కల్యాణం' అనే యక్షగానంలో ద్రౌపది తనకు మంచి మగడు రావాలని గౌరిని ఈ విధంగా ప్రార్థించింది.

"దయసేయవమ్మ గౌరి దయసేయవమ్మ
మల్లెలన్ బూజించెద మంచి పురుషుండు కలుగ
జాజిలన్ బూజించెద జక్కని మగండు కలుగ
తొగలన్ బూజించెదన్ సొగసైన పెనిమిటి గలుగ
తమ్ములన్ బూజించెదన్ దగిన కాంతుడు గలుగ
బంగరు పూలన్ పూజింతు బాగైన వానిన్" (ద్రౌపదీ కల్యాణము పే-19)

పూజకు మల్లెలు, జాజులు, కలువలు, తామరలు మొ॥ పూలు పనికి వస్తాయన్న విషయం పై పంక్తులలో చెప్పబడింది. పైగా 'మగడు', 'పెనిమిటి' అనే అచ్చ తెలుగు మాటలు భర్తకు పర్యాయంగా ప్రయోగింపబడ్డాయి. ఇది నాటి సామాజికాచారమని చెప్పవచ్చు.

6.1-13 విశ్వాసాలు

యక్షగానం, జనపదమే భూమికగా కలిగి వికసించిన కళ. జానపదుల విశ్వాసాలు విలక్షణమైనవి.

'పూతనాహరణం' అనే యక్షగానంలో శ్రీకృష్ణుడు పూతనను సంహరించడం ప్రధానాంశం. పూతన శ్రీకృష్ణునికి చనుబాలు ద్వారా విష ప్రయోగం చేసి, అతనిని

చంపాలని వచ్చింది. పూతన శ్రీకృష్ణునికి పాలీయడానికై వచ్చినపుడు అక్కడ ఉన్న గోపకాంతలు పూతనతో ఈ విధంగా అన్నారు.

"ఓ వనితా! ఈడకి వింతవారు రారాదమ్మ
పెనగకు పిలువని పేరంటమునకు
కినిసి రావద్దమ్మ కిసరు సోకుతుంది.
కనుబాటు తాకెనమ్మ కడకు పోవమ్మ
నిన్న దృష్టి తాకెనేమో చన్నంట కుండగాను
చిన్ని కృష్ణున కొక్క సిద్ధుని చేత
కన్నెరో రచ్చరేకు గట్టించితిమమ్మ మేము
నిన్ను రానిచ్చిన నేరము రాదా" (పూతనా హరణం పే-61)

జానపదుల విశ్వాసాలు ఇక్కడ పేర్కొనబడ్డాయి. పూతనను రావద్దని గోపకాంతలు చెప్పారు. పూతన వల్ల బిడ్డకు కిసరు సోకుతుందన్నారు. ఆమె కంటి చూపు వల్ల దృష్టి దోషం (దిష్టి) కలుగుతుందన్నారు. అప్పటికే శ్రీకృష్ణునికి దృష్టి దోషం తగిలిందనీ, అందువల్ల పాలు తాగడం లేదని చెప్పారు. దానికి విరుగుడుగా ఒక సిద్ధుని చేత శ్రీకృష్ణునికి రచ్చరేకు కట్టించామని చెప్పారు.

కిసరు సోకడం, దృష్టి తాకడం, రచ్చరేకు కట్టించడం, సిద్ధుల మహిమలు మొ॥ విషయాలు నాటి సమాజంలోని విశ్వాసాలు. జానపదుల జీవితాలతో ముడిపడి ఉన్న ఈ విశ్వాసాలు నేటికీ సమాజంలో నిల్చి ఉన్నాయి.

6.1-14 కలలు

కొన్ని కలలు నిజమవుతాయనే నమ్మకం నేటి నాగరికులలో కూడా కనిపించే అంశం.

యక్షగానాలలో కలలకు కూడా ప్రాముఖ్యముంది. నాటి సమాజంలో కలలను నమ్మడం, అవి నిజం కావడం ఉన్నదనే విషయం 'విజయ రాఘవ కల్యాణం' అనే యక్షగానంలోని ఈ వృత్తాంతం ద్వారా తెలియ వస్తుంది.

విజయ రాఘవుడు ఒక రాత్రి పాదచారియై నారీ రత్నాలు వెంటరాగా రాజధానిలో సాని కూతుల వీధిలో నడుస్తున్నాడు. మేడలపై నుంచి చూచిన పౌరకాంతలు రాజును మోహించారు. అందులో కనకాంగి అనే పౌరకాంత విరహాభినయం చేసింది. ఆమెకు విజయ రాఘవుడు కలలో కన్పించి "పూర్వ జన్మలో నేను విజయుడను విజమ రాఘవునిగా, నీవు కనకాంగిగా తంజనగరంలో జన్మించాము. నన్నేలుకో" అని చెప్పినట్లుగా

చెలికత్తెతో చెప్పింది. అపుడు చెలికత్తె 'చకోరిక' సహాయంతో కమ్మను పంపి వారిద్దరినీ కలిపింది. ఇది స్వప్న వృత్తాంతం ఆధారంగా గల సంఘటన.

6.1-15 శకునాలు

శకునాలను పాటించడం నాటి సమాజంలో ఉంది. శరీరావయవాల స్పందనను కూడా శకునాలుగా భావిస్తారు. పురుషులకు కుడివైపు అవయవాలు అదిరితే మంచి శకునమని, ఆడవారికి ఎడమవైపు అవయవాలు అదిరితే మంచి శకునమనీ భావించేవారు. ఇదే పద్ధతి నేటి సమాజంలో కూడా కన్పిస్తుంది.

చిత్రకూట మాహాత్మ్యం అనే యక్షగానంలో కాళికా దేవికి కలలో రూప లావణ్య తేజో విలాసుడైన మగడు కన్పిస్తాడు. ఆమె ఆ విషయాన్ని చెలికత్తెలతో చెప్పింది. అందుకు చెలికత్తెలు ఆమెతో ఈ విధంగా అన్నారు.

"కోరిన వరములు గొబ్బున దయ సేయు
శౌరిపూజ సేయుము జలజాక్షి, నీవు
అతని పూజ లీవేళ ననువొందన్ జేసితే
ఆతడె నీ కోరికలన్ని యు నొసగున్
ఈ మాట నుడువుచో నెడమ కన్నదిరేని
కామినీ మణి మనవి గైకొనవమ్మ" (చిత్రకూట మహాత్మ్యము పే-184)

శౌరిని పూజిస్తే, అది ఫలించి కాళికాదేవి కోరిక తీరడానికి సూచనగా ఆమె ఎడమ కన్ను అదురుతుందని చెలికత్తెలన్నారు. ఇలాంటి శకునాలపట్ల నాటి సమాజంలో నమ్మకముండేది.

6.1-16 మతం

నాటి సమాజంలో విరాజిల్లిన మతం కూడా యక్షగానాలలో ప్రతిపాదింపబడింది. మన్నారుదాసు కాలంలో వైష్ణవమతం ఉచ్ఛ స్థితికి చేరుకొంది. వైష్ణవాచార్యులు రాజును వైష్ణవమత ప్రవర్తకునిగా ప్రశంసించారు.

'విజయ రాఘవ కల్యాణం' అనే యక్షగానంలో ఆచార్యులు రాజును ఈ క్రింది విధంగా కొనియాడుతున్నారు.

"వైష్ణవ ధర్మ నిర్వహణ పావనుడు
జిష్ణు నఖాంఘ్రి రాజీవ సేవనుడు
మన్నారు దాస నామాంక వక్షుండు
సన్నుత నీతి ప్రచార దక్షుండు" (విజయ రాఘవ కల్యాణం పే-130)

మన్నారు దేవుని కాలంలో ప్రజలందరూ వైష్ణవులే. దానికి కారణం విజయ రాఘవుడు వైష్ణ మతాన్ని మాత్రమే ఆదరించాడు.

6.1-17 కాలజ్ఞానం

శ్రీ పోతులూరి వీరబ్రహ్మం చెప్పిన కాలజ్ఞాన విషయాలు నేటి సమాజంలో కూడా ప్రచారంలో ఉన్నాయి. కొన్ని వందల ఏండ్లకు పూర్వం చెప్పిన విషయాలు నేటికి రుజువైనాయి.

'వీర బ్రహ్మంగారి చరిత్ర' అనే యక్షగానంలో 'కందిమల్లయపల్లె' లోని పిన్న పెద్దలందరికీ వీరబ్రహ్మంగారు ఉపదేశించిన కాలజ్ఞాన విషయాలు ఈ విధంగా ఉన్నాయి.

రగడ: "వినుడి మీరడిగిన వృత్తాంతమెల్ల
వినజేయు వాడను వీనులకలర
కలియుగంబున నాల్గు ఘనతగు వేలు
వెలయునెన్మిది నూట యెనిమిది యేండ్ల
జరిగినంతట పుణ్యమరుగును దరిగి
దురితంబులెచ్చు యీ ధరణిలో మరియు
పైరులు తక్కువ ఫలియించుచుండు
క్షీరంబు పశులకు క్షీణించునింక
మొగని మాటలు లెక్క మగువలు మొనరు
తగని మాటల తల్లిదండ్రుల సుతులు
దిట్టేరు కొట్టేరు దీనత జెంద
పట్టభద్రులు రాజ్యపరిపాలనంబు
దిట్టత సేయక దేశంబు లెల్ల
చెట్టు నా గాలియు బెట్టు నాగూలు
లంచముల్ గైకొని పంచాయితీలు
కొంచెగాండ్రై ప్రజల్ గొట్టి వేసెదరు
మతద్వేషమున హిందు మహమ్మదీయును
నతి కోపమున బోరి హతులయ్యె దారు
ప్రాపైన దేవతా ప్రారారములను
పాపాత్ములెల్లరు బాడు చేయుదురు
వొకరి సొమ్మొకరు దా ప్రకటితంబుగను
సుఖమంచు నపహరించుక నుండెదరు

అరయ దేవ బ్రాహ్మణాచార శూన్య
తిరవుగా నయ్యి నీయిల చరించెదరు.
ఉత్తర సీమను నుత్తముడు గాంధి
వత్తుగ జన్మించి సర్వమతములను
నొక్కటి జేసి తానెక్కిన తఖు
నక్కజంబుగ సుగుణ మధి పులకిచ్చు
స్వర్గంబు జేరును సరణితో దెల్ప
భర్గ ఫణీంద్రుల వశమౌనెయింక
ధారుణి వెలసిన దత్తాయ పల్లి
పురమును రక్షింప నరిగె దానింక”   (వీరబ్రహ్మంగారి చరిత్ర పే-)

బ్రహ్మంగారు భవిష్యత్తులో సరుగనున్న వింతలను, విశేషాలను కాలజ్ఞాన రూపంలో అందరికీ ముందుగానే చెప్పాడు.

“కలియుగంలో 4808 సం॥లు గడచిన తర్వాత పుణ్యం నశించి పాపం పెరుగుతుంది. పంటలు తక్కువగా పండుతాయి. పశువులు పాలనీయవు. భర్త మాటలను భార్య లెక్క పెట్టదు. బిడ్డలు తల్లిదండ్రుల మాట వినరు. తల్లిదండ్రులను ఎదిరించి మాటాడుతారు. పాలకులు దేశాన్ని సక్రమంగా పాలించరు. లంచాలు తీసుకొని పంచాయితీలు నిర్వహించి ప్రజలను హింసించే నాయకులు తయారవుతారు. హిందూ మహమ్మదీయ జాతుల మధ్య మతద్వేషం పెరుగుతుంది. ఒకరినొకరు చంపుకొంటారు. దేవాలయాలను పడగొట్టే పాపాత్ములు బయలు దేరుతారు. ఒకరిసొమ్మును మరొకరు కాజేస్తారు. బ్రాహ్మణులు తమ ఆచార వ్యవహారములను విడిచి పెడతారు. ఉత్తర దిక్కులో గాంధీ జన్మించి అన్ని మతాలను ఒకటిగా చేస్తాడు.” ఇది సంగ్రహంగా బ్రహ్మంగారు తెల్పిన విషయాలు. ఇవన్నీ నేటికి నిజాలయ్యాయి.

కాలజ్ఞానాన్ని నమ్మడం ఆనాటి సమాజంలో ఉంది. నాటి ప్రజలు బ్రహ్మంగారిని దైవంగా పూజించారు. కాల జ్ఞానాన్ని నాటి సమాజంలోని ప్రజలు విశ్వసించినట్లు తెలియ వస్తుంది. భవిష్యత్కాలంలో జరుగబోయే విషయాలను ముందుగా తెలిసికోవడమే కాలజ్ఞానమని చెప్పవచ్చు.

6.1-18 మంత్రాలు

నాటి సమాజంలో మంత్ర తంత్రాల పట్ల ప్రజలను నమ్మకముంది. అలాంటివారు నేటి సమాజంలో కూడా ఉన్నారు.

హేమాబ్జనాయికా స్వయంవరమనే యక్షగానంలోని ఈ క్రింది సంభాషణ పాము మంత్రాన్ని గురించి సాగింది. మన్నారు దేవుని కాలంలో ప్రజలకు పాము మంత్రం పట్ల నమ్మక ముండేది.

" ఓరి! కిచ్చమ్మకు మంత్రం కద్దురా! కాగానే వాడు యా వేళ పాము మీదనే పడుకొన్నాడు వానికి భయం లేదు"

"ఆ మంత్రం బొమ్మ దేవరా నేర్చుకొన్నాడేమో! కాగా భయంలేక దగ్గరనే ఉన్నాడు."

"ఓరి నాకున్ను పాము మంత్రం వచ్చురా! యిదుగో పట్టుక వస్తున్నాను చూడు"

"ఓయి సురాసురులార! ఈ పామును మేము తడకట్టినారం. మీఱు వెఱవక రారోయి".

ఈ సంభాషణ ద్వారా పాము మంత్రాల వంటివి నాటి సమాజంలో ఉన్నట్లు, వాటిని ప్రజలు నమ్ముతుండినట్లు తెలియ వస్తుంది.

6.2 ముగింపు

ఏ కాలపు సాహిత్యమయినా ఆ కాలపు సమాజ జీవితాన్ని ప్రతి బింబింప జేస్తుంది. ఇది నిర్వివాదమైన సత్యం.

యక్షగానం ప్రచారంలో ఉన్న కాలంలో నాటి సమాజపు సాంఘికాచారాలు, విశ్వాసాలు ఆయా యక్షగానాల ద్వారా వ్యక్తమైనాయి.

రాజుల నుండి సాధారణ ప్రజల వరకు, గొప్ప జ్ఞానులనుండి సామాన్యుల వరకూ వారు పాటించిన ఆచార వ్యవహారాలు ఈ అధ్యాయంలో వ్యక్తమైనాయి.

యక్షగానాల ద్వారా వ్యక్తమయిన సమాజ జీవిత చిత్రణమే ఈ యధ్యాయంలోని ప్రధాన విషయం.

7 . యక్షగానం - లయా వైవిధ్య నిర్మాణ శిల్పం

గీత నృత్యాభినయాల సమ్మేళనం యక్షగానం. గీతం గానాశ్రయం. నృత్యం తాళలయాశ్రయం. అభినయం భావాశ్రయం వీటి కలయికతోనే కథావస్తువును దృశ్యరూపంలో ప్రదర్శించేవి యక్షగానాలు. యక్షగాన కర్తలు ఒక వైపు శాస్త్రీయ సంగీతాన్ని అనుసరిస్తూనే, మరోవైపు జానపద బాణీలను స్వీకరిస్తూ పద్య గద్య గేయ సమ్మిశ్రితమైన ప్రక్రియగా యక్షగానాన్ని రూపొందించారు.

ఖంజీ కృతాఖిల హృదాం రమణీ మణీనామ్
మంజీర మంజుతర శింజిత రంజితేన
చంజీపురీ యువగణేన చకాస్తి పూర్ణా
సంజీవితోగ్ర పరి వంచిత పంచబాణా!

అంటూ తంజావూరిని వర్ణించాడు.

ఇక్కడ వారికి గర్వం లేదు. ఎందుకంటే అక్కడ యువతుల కాలిమువ్వల చప్పుడుతో యువజనం పరవశించే వినయం అలవర్చుకుంటారు. శివనేత్రాగ్నికి భష్మమైన మన్మధుడు కూడా వారి సాంగత్యంతో సజీవుడై ఉన్న కారణంగా తంజావూరు ఒక వెలుగు వెలుగుతుంది అంటాడు కవి. నృత్యరూప యక్షగానం మొదట్లో ఇతివృత్తాన్ని క్లుప్తంగా వివరించే ద్విపద ఉంటుంది. సంగీత రూపకాల్లో అది ఉండదు. నృత్య రూపకాన్ని నాటకం అని, మహానాటకమని, యక్షగానమని వ్యవహరిస్తుంటారు.

ఆంధ్రదేశంలో యక్షగానమంటే కూచిపూడి యక్షగానమే గుర్తొస్తుంది. విజయ రాఘవుడి కాలంలో తంజావూరులో భోగ విలాసాలు పెరిగి నైతిక మూలాలు అడుగంటాయి. ఆచార వ్యవహారాలు గాడి తప్పాయి. స్త్రీలకు నాట్యం నేర్పరాదని నిర్ణయించుకున్నారు. అప్పుడు తంజావూరు రాజ్యం విడిచి పలు ప్రదేశాలకు నాట్యాచార్యులు వెళ్లిపోయారు. అలా వచ్చి కూచిపూడిలో స్థిరపడిన నాట్యాచార్యుడు సిద్దేంద్రయోగి. అతను 1600-1700 మధ్య కాలం వాడు. ఇది కూచిపూడి భాగవతుల గూర్చి చింతలపాటిలక్ష్మీపతిశాస్త్రి గారి వాదం.

మొత్తం మీద చూస్తే తంజావూరు, మేలట్టూరు కూచిపూడి యక్షగాన సంప్రదాయాలకు అంతఃసూత్రం. నాటక సాహిత్యంలోలాగా సంఘటనా, కథా, నిర్మాణాలే నిర్వహణ ముఖ్యం కాదు. రస నిర్వహణ ముఖ్యం. మనం యక్షగానాలను కేవలం సాహిత్య దృష్టితో చదివితే వాటి ఇతివృత్త వైవిధ్యం కనిపించదు. ఉన్న విశేషమంతా పదాలకు, దరువులకు, చూర్ణికలకు, రగడలకు, పద్యాలకు, ద్విపదలకు, కూర్చే సంగీతంలోను, వినియోగించే జతుల వైవిధ్యంలోనూ, ఆయా పదాలకు "పట్టే"

అభినయంలోనూ ఉంది. భరత నాట్యంలో, పద రచనల్లో 'అభినయం' (హస్త, ముఖ, పాద విక్షేపాల ద్వారా రస, భావాలను సంకేతించడం) పట్టడం" గొప్ప విద్య. అందుకే యక్షగానాలను అధ్యయనం చేయడమంటే, ప్రదర్శనలను అధ్యయనం చేయడం అవసరం. ఆ పరిశీలన మాత్రమే పరిపూర్ణం.

విజయ రాఘవుని కాలంలో కావ్యమైతే ద్విపద, ప్రదర్శనమయితే యక్షగాన మన్నట్లుగా విలసిల్లింది. ఆనాటికి రచనా సంవిధానం మారిపోయింది. అసలు

నృత్య, సంగీత, సాహిత్య కళల సరస సమ్మేళనం యక్షగానం పచ్చని పొలాలతో, అగ్రహారాలతో, ధనసంపదతో నిత్యం తంజావూరు కళకళలాడుతూ ఉంటుందని కవుల వర్ణనల్లో చూస్తాం. 17వ శతాబ్ది మధ్యకాలం వాడైన వేంకటాధ్వరి తన 'విశ్వ గుణాదర్శ' కావ్యంలో క్షేత్రయ్య తంజావూరు వచ్చి పదరచనలు వినిపించి విజయ రాఘవునిపై శృంగార పదాలు రచించడం మూలానే పద కవితకి, యక్షగాన రచనకి ఆ రాజుకి పెద్ద ప్రేరణ నిచ్చింది.

కృష్ణ దేవరాయల కాలంలో పలకరిస్తే పద్యం వచ్చేదని ప్రశస్తి. విజయ రాఘవ నాయకుని కాలంలో, ఆ తర్వాత మహారాష్ట్రుల కాలంలో పలకరిస్తే చాలు పద రచనలు వచ్చేవి. శృంగారం దాదాపు అందరి రచనల్లో చొరబడింది. తర్వాత కాలంలో ఎక్కువ ప్రాచుర్యం పొందిన "జావళికి" మూలం తంజావూరు యక్షగానాలే.

కొన్ని యక్షగానాల్లో తెలుగు ప్రబంధాల్లో ఉన్న సుకవిస్తుతి, కుకవి నింద వంటివి ప్రవేశించాయి. ప్రబంధం అనే మాట కావ్య సామాన్య వాచకంగా ప్రసిద్ధం కనుక అలా రాసి ఉండవచ్చు. యక్షగాన రచనల్లో ఛందోవైవిధ్యం తాళలయల చాకచక్యం ప్రధానాంశం. ఛందస్సు ప్రధానంగా ద్విపద, రగడ, దరువు, పదం, ఏలలు, కోలు, చూర్ణిక, పద్యం(కందం, సీసం, ఆటవెలది, తేటగీతి, వృత్తం)అష్టకం, ఎరుక, సూత్రధారుడు అవసరాన్ని బట్టి ఇతర పాత్రలు చెప్పే వచనం కైవారం, విన్నపం, వక్కణ మొదలైనవి.

యక్షగాన ప్రక్రియకు తంజావూరు నాట్యరంగం . తంజావూరును పాలించిన నాయకరాజులు, మహారాష్ట్ర రాజులు వారి ఆస్థానాలలో దేశీయనాటకాలే ప్రదర్శించేవారు. ఈ యక్షగానాల్లో శ్లోకాలు, చూర్ణికలూ , ఉన్నప్పటికీ అవి ఎక్కువగా సంభాషణల రూపంలో వున్నాయి. ఈ సంభాషణలు ద్విపదల్లో సాగినా, వచనంలో సాగినా వాడుక భాషకు దగ్గరగా ఉన్నాయి. సాహిత్యంలో పాత్రోచిత భాషను విరివిగా ప్రవేశపెట్టిన ఘనత యక్షగానాలకే దక్కుతుంది.

తంజావూరు, రాచపాళయం, తెలంగాణ యక్షగానాల్లోని కొన్నింటిలో నాటకానికి నాందిగా చెప్పబడే ప్రదేశంలో ప్రార్థనలు , దైవ స్తుతులు సంస్కృతశ్లోకాలలో ఉన్నాయి. 'శాహజీ' రచించిన 'ద్రౌపదీ కళ్యాణము' అనే యక్షగానంలో

7.1 విఘ్నేశ్వర ప్రార్ధన

లంబోదర స్సర్వ విద్యా లంబోదర హసన్ముఖః
బంధురః స్తుత్యనుగుణైర్బంధురస్తు భవన్ముదే! (ద్రౌపదీ కళ్యాణము పే-2)

7.2 సరస్వతీ దేవి ప్రార్ధన

శ్లో !! యాకుందేందు తుషార హారధవళా యా శుభ్ర వస్త్రాన్వితా
యా వీణా వరదండ మండిత కరా యాశ్వేత పద్మాసనా
యా బ్రహ్మాచ్యుత శంకర ప్రభృతి భిర్దేవైస్సదాపూజితా
సా మాం పాతు సరస్వతీ భగవతీ నిశ్శేష జాడ్యాపహా!

(సతిదానశూరము పే 202)

7.3 మహావిష్ణు ప్రార్ధన

శ్లో శాంతాకారం భుజగశయనం పద్మనాభం సురేశం
విశ్వాధారం గగనసదృశం మేఘవర్ణం శుభాంగం
లక్ష్మీకాంతం కమలనయనం యోగిహృద్ధ్యాన గమ్యం
వందే విష్ణుం భవభయహరం సర్వలోకైక నాధం

(సతిదానశూరము పే 202)

7.4 పార్వతీపరమేశ్వరుల ప్రార్ధన

శ్లో !! గంగా తరంగ కమనీయ జటాకలాపం
గౌరీ నిరంతర విభూషిత వామభాగం
నారాయణ ప్రియ మనంగ మదాపహారం
వారాణసీ పురపతిం భజ విశ్వనాధం!! (సతిదాన శూరము పే 203)

కొన్ని యక్షగానాలలో కైవారం, సంకల్పాలు కూడా సంస్కృతంలో వున్నాయి.

7.5 కైవారం

జయజయాశ్రాంత విశ్రాణన రాధేయ, జయజయ సర్వ సజ్జన విధేయ! జయజయ సుప్రతిజిత గాధేయ, జయజయ సుప్రశస్తాభిధేయ, జయజయ లోక రక్షణ దక్షిణోపాయ! జయ జయ శౌర్య తేజస్సహాయ ! జయ జయ శృంగార రసాంగజ ప్రాయ! జయ జయ నిర్వ్యాజసత్కృపాయ,! జయ జయ మహా ప్రతాప యశస్సమాజ! జయజయాశ్రితలోకనిర్జరమహీజ! జయ జయైక మహీతలేశ్వరతమాజ! జయజయోదార! భోసల శాహరాజ! (ద్రౌపదీ కళ్యాణము పే -4)

7.6 సంకల్పము

శ్రీ హిరణ్య హిరణ్య . హిరణ్య కశిపోరాజ్ఞయా ప్రవర్త మానకాలే నారాయణ ప్రహ్లాద విజయాయాభిచార హోమం కరిష్యే.. హిరణ్యాయ స్వాహా హిరణ్యాయేదంనమమ, దానవేంద్రాయ స్వాహా దానవేంద్రాయేదంనమమ. దివిజాంతకాయ స్వాహా దివిజాంతకాయేదం నమమ . మహాక్రూరాయ స్వాహా మహాక్రూరాయేదం నమమ.

శ్లో॥ ఏహి శక్తే మహాశక్తే ప్రహ్లాద విజయం కురు
దానవేంద్రస్య సంతుష్టై మహాఘోర తరాకృతే॥ (ప్రహ్లాద చరిత్రము-27)

7.7 పద్యనిర్మాణంలో వైవిధ్యం

యక్షగాన రచయితలు ప్రధానంగా లయానుగుణమైన పద్యాలను నడిపించారు. వృత్త ఛందస్సులో ప్రధానమైన అన్ని పద్యాలు యక్షగానాల్లో వున్నాయి. ఉత్పలమాల, చంపకమాల, శార్దూలం, మత్తేభంతోపాటు రాగానికి అనుకూలమైన పంచచామర, మత్తకోకిల, కవిరాజ విరాజితాది వృత్త పద్యాలు కూడా అక్కడక్కడా కనిపిస్తాయి. ఇవి కాకుండా జాతి, ఉపజాతి పద్యాలన్నింటినీ యక్షగాన రచయితలు స్వీకరించారు. ఇక సీసం , గీతం, ఆటవెలది, కందం, ద్విపద, మొదలైన దేశీయ ఛందస్సుకు సంబంధించిన పద్యాలు ఎక్కువగా కన్పిస్తాయి.

యక్షగాన కర్తలు ఒక వైపు శాస్త్రీయ సంగీతాన్ని అనుసరిస్తూనే, మరోవైపు జానపద బాణీలను స్వీకరిస్తూ పద్యగద్య గేయ సమ్మిశ్రితమైన ప్రక్రియగా యక్షగానాన్ని రూపొందించారు. పద్యానికి 'పాటతనం' కల్పించిన ఘనత యక్షగాన కవులకే దక్కుతుంది.

ఉత్పలమాల:-

ధీరుడ వీవు చేసిన ప్రతిజ్ఞ వృధా చనునెట్లునెయ్య మిం
పారగ యంత్రభాసిత పయశ్చరమున్ దెగద్రుంచునట్టిధా
త్రీరమణుండు ద్రోవది వరించు నిజంబు స్వయంవరార్థమై
యారసి రాజులన్ బిలువనంపుము పెంపు ఘటింపు భూవరా.

(ద్రౌపదీ కళ్యాణము పే -8)

చంపకమాల:-

మన్మథ మహారాజు కొలువునకు వచ్చే మార్గం.

అల సిగ దాయెతుల్ మెఱయునట్లురువాబు రుసారు మాలు చుం
గులు చెలఁగంగ బంగరు దుకూలపు వన్నె చెఱంగు రంగులన్

నలు దెసలెండగాయ లలనల్ సురటీ లిడఁబట్టు దట్టియం
దలరుల వంకి పూని కుసుమాస్త్రుడు వచ్చెను కొల్వు వేడుకన్"
(రతి కల్యాణము పే 52)

యక్షగానాల్లో వృత్తాలకు ఒక విశిష్టత ఉంది. పద్య స్వభావంలో మార్పు వచ్చినది సరళత, సూటితనం, చక్కని ఆకృతి, ఉంటే పద్యనిర్మాణం శిల్పం వరించిందని చెప్పవచ్చు. వ్యవహారపు కాకువు ప్రాణంగా ఉండే పాడి మాటలతో అందమైన వస్తువును చేసినట్టు పద్యాలు నిర్మిస్తారు. యక్షగానాల్లోని పద్య నిర్మాణ శిల్పం ప్రజల అవగాహనకు అనుకూలంగా అద్దం పట్టే విధంగా ఉంది.

వసంత తిలకావృత్తము:-

ఏరా తొలంగిమము నేఁచఁగ నీకు మేరా
యీ రాదయన్ జనవు లింతటనైన మాకున్!
గోరా యుపాయనము -గొబ్బున గుబ్బ బంతుల్
రారాయిఁకన్ వలదురా చలపోరఁగృష్ణా! (శ్రీకృష్ణ లీలా విలాసము పే-310)

కం॥ వడముడి బొమముడి నిగుడఁగ
గుడిగొను కోపంబు తోడ గుండెలు వగులన్
వడి సింహబలుని బొడిచెను
బిడికిటన శిరమ్ము వలపు పెడతల పట్టన్! (భీమసేన విజయము పే- 264)

7.8 అష్టకము

శ్రీకరంబగు జోక భసితపు
రేక నుదుటను దనరఁగా!
లోక బంధు విభాకదంబము
వీఁక గెంజడ లెనరగా!!
చాల రకమగు లీల శిరమున
బాల చంద్రుడు మెరయగా!!
గేలఁబూనిన శూలరుచులు
ద్వేల వైఖరి నెఱియఁగా
గంగ విమల తరంగ ప్రియమెస
గంగ జడల వసింపగా
నంగ కాంతుల భంగ హిమగిరి
శృంగరుచులను మించగా!! (చిత్ర కూట మాహాత్మ్యం పే-173)

రఘునాధుడు మార్గసంగీతాన్ని అభిమానించి పోషించగా విజయ రాఘవుడు దేశి సంగీతాన్ని ఆదరించి పోషించాడు.

"కేళిమై గోపికా గీతలు భ్రమరగీ
తలు తెనిగించు నద్య తనభోజ
సరిలేని ఫాల్గుణోత్సవమెల్ల రగడ చౌ
పదము లొనర్చిన భవ్యచరిత
ధర రాజగోపాల దండక సందర్భ
వైదర్భిగన్న విద్వత్కవీంద్ర
సారమౌ వీరశృంగార సాంగత్యంబు
మెఱయించు రసికుల మేలుబంతి
సంపంగి మన్నారు సాంగత్యమున మర్చి
జగతి హెచ్చిన నెఱజాణ రాయ
గోపాలునకు వేడికోలు -విన్నపములు
దరువు లొనర్చి నౌదార్య ధుర్య
యేలలు విడిపదాల్ హెచ్చు సంకీర్తన
లధ్యాత్మలొనరించు నతుల చర్య" (ప్రహ్లాద చరిత్ర పే-3,4)

1. గోపికా గీతలు 2. భ్రమర గీతలు 3. రగడ 4. చౌపదం 5. దండకం 6. సందర్భం 7. సాంగత్యం 8. వేడికోలు 9. విన్నపం 10. దరువు 11. ఏల 12. పదం 13.సంకీర్తన 14. అధ్యాత్మలు అనేవి విజయ రాఘవనాయకుడు తెలిపిన సంగీత రీతులు. వాటిలో కొన్ని మార్గ సంగీతానికి, కొన్ని దేశీ సంగీతానికి చెందినవి. ప్రధానంగా యక్షగానాల్లో కనిపించే ఛందో వైవిధ్యాన్ని తీసుకొంటే అవి 1. గోపికా గీతలు 2. భ్రమర గీతలు 3. దండకం 4. చౌపదం 5. సందర్భం 6. సాంగత్యం 7. విన్నపం 8.సంకీర్తనం 9. అధ్యాత్మలు 10.ధవళం 11. శోభనం 12. వర్ణం అనేవి మార్గ సంగీతానికి సంబంధించినవి. ఇంకా 1. రగడ 2.వేడికోలు 3. ఏలలు 4.పదం 5.జతి 6. సువ్వాల 7.సువ్వి 8. జోల 9. దరువు మొదలైనవి దేశీ సంగీతానికి చెందినవిగా పేర్కొనవచ్చు.

సాహిత్య పోషణలో విజయనగర రాజులకాలం స్వర్ణయుగమైనట్లే, సంగీత, నాట్య కళా పోషణలో నాయక రాజుల యుగం స్వర్ణయుగంగా వాసి కెక్కింది. ఇలా యక్షగానాల్లో కనిపించే ప్రధాన లయలు ఏ విధంగా హొయలు పోయినవో వాటి వైవిధ్యాన్ని గురించి వివరిస్తాను.

7.9 మార్గ సంగీత సంప్రదాయం

7.9-1 గోపికా గీతలు

గొబ్బి గోపి శబ్దభవమని, గొబ్బి నృత్యం గోపికల రాసక్రీడ లాంటిదని వేటూరి ప్రభాకర శాస్త్రిగారు భావించారు. స్త్రీలు నృత్యం చేస్తూ పాటలు పాడుకొనే వారని, గోపికాగీతలే గొబ్బిపదాలకు మూలమని తెలుస్తుంది.

ఉదాహరణకు కుప్పనార్యుని 'పార్థసారథి విజయం' నుండి. .

"శ్రీ గోపాల శ్రీ రంజిల్లగ నిన్ను
కోరి కొల్చు వారము శ్రీ గోపాలా
శ్రీ గోపాలా యీ రీతి చలము చేసిన
నింక నోర్వ నేరము శ్రీ గోపాలా" (ఆంధ్ర యక్షగాన వాఙ్మయ చరిత్ర పే -281)

7.9-2 భ్రమర గీతలు

తెలుగులో విశిష్టమైన తుమ్మెద పదాలకు ఈ భ్రమర గీతలే మూలం. ఇవి శృంగార రసస్ఫూర్తితో, భక్తి భావంతో, ఆత్మీయత వెల్లివిరిసేలా మనకు కన్పిస్తాయి. ఇవి ప్రాచీన సాహిత్యం నుండి వెలుగులో ఉన్నవి. పాల్కురికి సోమనాధుడు, తాళ్లపాక అన్నమాచార్యుని సంకీర్తనల్లో, ఏగంటి వారి వచనాల్లో ప్రముఖంగా ఉన్నవి

చెట్టు పెట్టి పాయె తుమ్మెదా
చెట్టు పూలు కాయ కాచె తుమ్మెదా
కాచె వారు లేరు తుమ్మెదా
నన్ను కాకు శాయకుల నెల్ల తుమ్మెదా. . .
ఇంటిలోని పోరు తుమ్మెదా
నను యిలు వెళ్ల నీరు తుమ్మెదా. . .(నాయకరాజుల చరిత్ర కళాసంస్కృతి పే-107)

7.9-3 దండకం

దండకానికి లక్షణాన్ని అప్పకవి చెప్పాడు. (4 వ ఆశ్వాసం పే 442-445). ఇది భగవంతుని స్తుతి పూర్వకంగా ఉండి నమస్తే నమస్తే నమః అని నమో వాక్యంతో అంతమవుతూ సమాసభూయిష్ఠంగా ఉండే వచన రచన.

అనంతుడు రెండు దండక లక్షణాలను పేర్కొన్నాడు.

1. స-న-హ గణాలు వరుసగా నిల్పి ఆపై కావలసినన్ని 'త' గణాలను చేర్చి చివర గురువుండే విధంగా రచించడం. 2. ఆది నుండి కడ దాకా తగణాలను నిల్పి ఒక గురువుతో ముగించడం. (అనంతుని ఛందోదర్పణం-2ఆశ్వా- 135 దం.)

"శ్రీరాజగోపాల దేవ దేవతావతంస సంస్తూయమాన మహనీయ నిజ ప్రభావ, భావ సంభవ కోటి మోహన లీలామానుష విగ్రహ, విగ్రహ మహీనిగృహీత దైతేయలోక, లోకరక్షణ విచక్షణ కృపావిలోక, లోకాలోక వలయిత ధరణీమండల మండనాయమాన కనకాటవీ కృత విహార, హారనీహార సార ఘనసార పటీర సదృశ విశద విశాల యశో నిరంతరిత సకల జగదంతర, తరణి సహస్ర విభా విభాసమాస ప్రతాప, తాపస సముదయ హృదయ నివేశ దక్షిణ ద్వారకాధీశ నమస్తే నమస్తే నమస్తే నమః" (హేమాబ్జనాయికా స్వయంవరం పే-188)

7.9-4. చౌ పదం

చతుష్పద అంటే చతుఃపద. ఇదే చవుపద, చౌపదగా మారింది. ఇది నాలుగు పాదాలు కలిగిన పదం. పదహారు లఘువులు ప్రతిపాదంలో ఉంటాయి. అప్పకవీయంలో చతుష్పద లేక చౌపద లక్షణం చెప్పబడింది. (4 వఆశ్వాసం పే- 471). కోనేటి దీక్షితకవి రచించిన 'విజయ రాఘవ కల్యాణము' అనే యక్షగానంలో

ఘంటారవం రాగం- ఆటతాళం

"ఇంచుఁబోఁడిని మన్నించరా। నీ
పంచదార మోవి పాలించరా।
మించువేడుక లాలించరా।
పంచబాణు కేళిఁ దేలించరా" (విజయరాఘవ కల్యాణము -పే .154)

7.9-5. సందర్భం

ఇది " తంగప్పాట్టు" అనే తమిళ గీత ప్రబంధం యొక్క అనుసరణగా తోస్తుంది అన్నారు డా. కె. కుసుమాబాయి . (నాయక రాజుల చరిత్ర కళా సంస్కృతి పే -109) ఇది శృంగార భావం ప్రధానంగా కలిగిన పదం. ఇందులో ప్రతి పదానికి మూడు చరణాలుంటాయి. ఉదాహరణకు కామరసు వేంకటపతి సోమయాజి యక్షగానం నుండి-

ముఖారి రాగం- ఆట తాళం

"నడి వీథిలో రానేల నీవు నను జొక్కించి యీ వేళ
విడనాడి పోయేది మేలా యోరి
విజయ రాఘవ భూపాల
పచ్చవిల్తుని పాదమాన నీప్రక్కకు నే రాకమాన
అచ్చకు డీ కొంటే నేనా యోరి
రాజ గోపాల సమాన" (విజయ రాఘవ చంద్రికా విహారం .పే-15)

7.9-6. సాంగత్యం

ఇందులో చరణాలు ప్రశ్నోత్తర పరంపరగా సాగుతాయి. ప్రతి పాదంలో 20 లఘువులుంటాయి. దీనికి ఉదాహరణ మన్నారుదేవుని యక్షగానంలో కనిపిస్తుంది.

"చెలువైన శ్రీవత్స- చిహ్నంబు ఉరముపై
గలిగి రాణించు ఈ -ఘనుడెవ్వడే చెలియ॥
పాలతి మీనరూపము- బూనియానలువకు
దొలిపల్కులొసగిన -దొరయీతడమ్మా
చెలగుచు రతనాల - చెండుకరమున
నెలమిదో బూనిన - యితడెవ్వడే చెలియ ॥
వెలదిరో కూర్మమై- వేల్పు వజీరుల
వెలయించి మించిన - విభుడీతడమ్మా . . ."

(హేమాబ్జనాయికా స్వయంవరం పే 122-123)

దశావతార భావాన్ని వివరిస్తూ సాగిన ఈ సాంగత్య పదం ప్రశ్నోత్తర రూపంలో ఉంది. కన్నడంలో సాధారణంగా సాంగత్యం రూపకతాళంతో పాడబడుతుంది. కాని తెలుగులో ఆట, ధ్రువ, ఆది తాళాల్లో కూడ పాడబడుతూ మనకు కనిపిస్తుంది.

7.9-7. విన్నపం

ఇది దండకం లాగా స్తుతి రూపకంగా సాగే రచన. సంగీత ప్రాధాన్యం కలిగిన దీన్ని విజయరాఘవ నాయకుడు తన యక్షగానాల్లో రచించాడు. ఇది కూడ రాగ ప్రాధాన్యమే కలిగి ఉంది. బ్రహ్మ రుద్రాదులు నరసింహ స్వామిని కొనియాడుట.

సత్యభామా మనోహరా! మీరు పదారు వేల గోపికా స్త్రీలతోఁగూడి జల క్రీడ లాడిన మహిమ వలన 'కృతఘ్నే నాస్తి మర్యాదా' అన్న వచన మున్నప్పటికిని, ఆకృతఘ్నత్వంబు పోఁగొట్టిన హరిద్రా నదిని ఒకసారి స్నానంబు చేసినంతటనే సకల తీర్థంబుల నాడిన ఫలస్వారస్యంబు కలుగుం గావున, మీమహత్త్వంబు వర్ణింప నెంతటి వారము అయినను నాయందు దయయుంచి రక్షంపవే సహజ గుణ సంపన్న, సంపంగిమన్న. (ప్రహ్లాద చరిత్ర పే-89).

మరొకటి "రుక్మిణీ ప్రాణవల్లభా, ద్రౌపద్యభిమాన రక్షక, గజేంద్రవరద, అహల్యాశాప విమోచన, కాళీయఫణి ఫణా రంగనాట్య లీలా వినోద, విశాల వక్షస్థల కౌస్తుభాభరణ, నీలమేఘ శ్యామ, పద్మాక్ష, నీ దయ మాయందుంచి మమ్ము రక్షింపవే. సహజగుణ సంపన్న సంపంగిమన్న !" (కాళీయమర్దనం పే -88)

7.9-8 సంకీర్తనం

కొన్ని యక్షగానాలలో రగడలు, పదాలు, దరువులు మొదలైనవి ఉండాల్సిన చోట సంకీర్తనలు కనపడుతున్నాయి. సంకీర్తన అంటే ప్రాచీనులు పదవాచక పర్యాయమని చెప్పారు. ఉదాహరణకు శంకర పల్లకి సేవా ప్రబంధంలో

పల్లవి॥ సింగారపు పల్లకి చెలువు చూడవే

అను॥ సంగీత మేళముతోను సన్ను తించిన దేవుని. .

చరణం జిగి మించు జలపూత జీని పన్నాంగము

బిగువునిండు బురుసాపింజెలును. . . (ఆలోచన పే-27 28)

7.9-9 అధ్యాత్మలు

ఆంధ్ర యక్షగాన వాఙ్మయ చరిత్రలో డా॥ యస్వీ జోగారావు చెప్పిన విషయాలను బట్టి దీనికి మొదటి పాదంలో చతుర్మాత్రక గణాలతో కూడిన ఏక తాళగతి స్ఫురిస్తుంది. రెండవ పాదం పంచమాత్రా గణాల జంపె రేకు. రెండు పాదాలకు కలిసి ప్రాస నియమం చెల్లుతుంది. ఉదాహరణకు. . .

"ప్రవిమల ప్రమథుల పాలిటి పెన్నిధి శివుని రాత్రి సకల
దివిజ చకోరతతికిని సుధానిధి శివుని రాత్రి
కాయిక దోషాంధకార పంక్తికి రవి శివుని రాత్రిని
ర్మాయిక జనవన రాజిమందారము శివుని రాత్రి. . ."

(ఆంధ్ర యక్షగాన వాఙ్మయ చరిత్ర పే-309)

యక్షగానాలలో సహజంగా కనిపించే దరువులు, రగడలకు మారుగా 'అధ్యాత్మల'ను ఉపయోగించడం జరిగింది.

7.9-10 ధవళము

ఇది ఒక మంగళ గీతం అన్నారు డా॥ యస్వీ జోగారావు. ప్రాచీన ప్రబంధాలలో వీటి ప్రస్తావన కనిపిస్తుంది. యక్షగానాలలో ప్రధానంగా చివరలో ముత్తైదువులు హారతులు పట్టు సందర్భంలో

జయసుమ భాసురహాసా- జయ రమణీయ విలాసా
జయగతి సమదమయూరీ- జయహిమ శైలకుమారీ
జయమణిమయ తాటంకా- జయధృత బాల శశాంకా
జయ మధు రాధరబింబా - జయ పావని జగదంబా
జయ వికచాంబు జవదనా - జయ నవకోరక రదనా
జయ జలధరనిభ వేణీ - జయ శశిశేఖరురాణీ (శ్రీకృష్ణలీలావిలాసము పే-285)

7.9-11 శోభనాలు

వివాహ సందర్భాలలో మంగళ హారతి ఇచ్చేటప్పుడు, మంగళ స్నాన సమయంలో పాడుతారు. విష్ణుమాయా విలాసంలో "తాళ ధ్వనితో వేమఱు నటియింపుచు వీణాముని నారదుడు శోభనము వినిపించెన్" అని ఉంది. వాసంతికను అహోబల నరసింహ స్వామి వివాహ సమయంలో ఆ ఇద్దరికి తలంటి శోభనాలు పాడారంట చెంచుభామలు.

ద॥ చంపకగంధులు గుదియింపు సొంపులతోన
సంపఁగి తైలము సిరసంటిరి చెంచౌబళపతికి॥

పల్లవి॥ శోభనమె గుణనిధికి- శోభనమె శ్రీపతికి
శోభనమె శ్రీసతికి - శుభగుణవతికిన్
పంకజాక్షులు రత్న- కంకణరవములు సెలఁగ
పొంకము మీఱఁగ సిరసంటిరి- పూవుఁబోణికిని
నీరజనయనలుకంఠ - హారములుయ్యాలలూఁగ
నేరుపు మీఱఁగ శిరసంటిరి నీలవర్ణునికి
బాలికలందఱుఁగూడి పయ్యెద చెఱఁగులు జాఱఁ
దాళగతులతో శిరసంటిరి నీల వేణికిని
కొప్పనఁ బువ్వులు వదలఁ గుచయుగ మల్లన గదల
కప్పర గంధులు సిరసంటిరి యప్పడు దేవునకు

(వాసంతికా పరిణయం పే 33-34)

7.9-12 వర్ణం

వర్ణమనే గీత ప్రబంధం వర్ణతాళ త్రైవిధ్యముతో కర్ణాట భాషతో బిరుదోప నిబద్ధమై ఉన్నట్లు సంగీత రత్నాకరంలో తెల్పినట్లు డా॥యస్వీ జోగారావు చెప్పారు.

రంగాజమ్మ రాసిన మన్నారు దాస విలాస నాటకంలో వర్ణం స్వరూపం ఇట్లున్నది.

"లలిత స్వభావ, కలిత ప్రభావ!
రిపుభంగ కృతి చంగ! రణరంగ భీమ!
దిన ప్రదాన ప్రదాన ప్రధావి ప్రహర్షణోజ్జ్వలా!
విజయ రాఘవ ధరాపురందరా!

ఇంకా విజయ రాఘవ కల్యాణంలో కోనేటి దీక్షిత కవి

"వినయ ప్రకాశ సనయస్వదేశ
రవితేజ కవిభోజ సురరాజ భోగ
వాగీశ భోగీశ సాహిత్య పాండిత్య
ధీరాతిశయాతి భాసురా
విజయ రాఘవ నృపాల శేఖరా" (విజయ రాఘవ కల్యాణం పే-151)

7.10 దేశీ సంగీత సంప్రదాయం

7.10-1 ద్విపద

రెండు పాదాల చిన్న ఛందం. ప్రతి పాదంలో మూడింద్రగణాలు, ఒక సూర్యగణం ఉంటాయి. మూడోగణం మొదటి అక్షరం మీద యతి, ప్రాస నియమం కూడా ఉంది. ఉదాహరణకు వాసంతికా పరిణయం నుండి

అగ్గిరి చెంచునాయకులు మోదమున
నగ్గలంబుగ వేఁటలాడంగఁ దలఁచి
కొలఁదిగాఁ బారుటాకులు పై ధరించి
నలువొందఁ బొటిపొటి నామముల్ దీర్చి
అలతిఁగా వెదురు బియ్యపు టోగిరమునఁ
బులిమీఁగడ పెరుగు పొసఁగ మేదించి
కలిపిన చద్దిచిక్కములలో నించి
తులకించు చిఱుతకత్తులు గ్రద్దగోళ్లు
మొలవంకి చెలుకుటమ్ములు విండ్లు బల్లె
ములు బిల్లలును శస్త్రములు సవదరించి
సురగాలి కాట్రేడు చొచ్చినవచ్చ
మెఱుపుఁదీఁగెయుఁ బచ్చిమిరియంబు బూచి
మెకములమిత్తి గామిడి చిల్కుటమ్ము.   (వాసంతికా పరిణయము పే-17)

7.10-2 రగడలు

ఇవి యక్షగానాల్లో ముమ్మరంగా సంగీత ప్రధానంగా కన్పిస్తాయి. వీటిని లక్షణ కర్తలు రేకులన్నారు. జంపె, త్రిపుటాది తాళలయాశ్రయాలైన దేశీయ గీత ప్రబంధాలుగా కూడా పేర్కొన్నారు. (విన్నకోట పెద్దన కావ్యాలంకార చూడామణి 4వ ఆశ్వాసం40వ పద్యం) ఇవే ప్రాచీన కాలంలో ప్రచురంగా ఉన్న జక్కుల రేకులు. యక్షగానోత్పత్తికి, జక్కుల జాతికి సంబంధాన్ని ఊహించడంవలన ఆ జక్కుల రేకులే ఈ యక్షగానాల్లో రగడలకు మూలమని చెప్పవచ్చు.

గేయచ్ఛందాలలో ద్విపద తరువాత రగడలు, దరువులు, పదాల కోవలో కొన్ని జాతులు ప్రాచీన కాలం నుండి కన్పిస్తాయి. పెద్దన గారి మను చరిత్రలో, రామరాజభూషణుడి వసుచరిత్రలో 'రగడలు' 'పుష్పాపచయ' ఘట్టాలలో కన్పిస్తాయి. ఇవే క్రమక్రమంగా యక్షగానంలో 'రేకులు'గా వ్యవహారంలోకి వచ్చాయి.

నడకల తేడాలను బట్టి రగడలు ఏర్పడ్డాయి. 4సూర్యగణాలతో-హయ ప్రచార రగడ. దీనికి రెట్టింపు 8 సూర్యగణాలతో -తురగ వల్గన రగడ. దీనికి రెట్టింపు 16

సూర్యగణాలతో విజయ మంగళ రగడ ఏర్పడతాయి. నగ,నలల, భల, సల, తగణ, రగణాలలో ఏవో నాలుగింటితో ద్విరద గతి రగడ ఉంటుందది. ద్విరద గతికి రెట్టింపుగా జయభద్ర రగడ. గగ, భగణం, సగణం, నల గణాలలో ఏవో నాలుగింటితో మధుర గతి రగడ. దీనికి రెట్టింపుతో హరిగతి రగడ, గగ, భ స, నల గణాలలో ఏవో రెండు సూర్యగణ పూర్వకంగా హరిణ గతి రగడ. హరిణగతికి రెట్టింపు సంఖ్యలో వృషభ గతి రగడ ఏర్పడతాయి.

నవవిధ రగడ భేదాలను లక్ష్యలక్షణ పూర్వకంగా చెప్పింది క్రీ.శ 15వ శతాబ్దానికి చెందిన అనంతామాత్యుడు (ఛందోదర్పణం 3వ ఆశ్వాసం పే 52-61)
భీమసేన విజయం యక్షగానం నుండి ఒకటి ఉదహరిస్తాను.

కడవారి మంపగా గాదనుచు నీ పనికి
బడతి, నిను బొమ్మంట బ్రాణపద మగుటన్
చెల్లబో నావేడ్క చిన్నపుత్తురె చెలీ
యేల నటు పోనాడి యిగురాకుబోడి
ఇదియేమి వింతయిల్లే నీకు బోదగవె
మదిరాక్షి, యేగు నామాట త్రోయకువె. . . (భీమసేన విజయం పే-238)

7.10-3 వేడికోలు

సాధారణంగా ఇది భగవంతుని స్తుతిస్తున్నట్లుగా ఉంటుంది. ఇది కూడ సాంగత్యం వంటిదే. ఇందులోని ప్రతి పాదానికి ఇరవై లఘువులు ఉంటాయి. ప్రతి రెండు పాదాలకు ప్రాస నియమం చెల్లుతుంది. ఉదాహరణకు విజయ రాఘవ నాయకుని యక్షగానం నుండి

" మఱ్ఱిమాని కింద నున్న మాతంగి రావె
యెల్లమ్మ చెరువు చేయించేను గాని
చింతమాని కిందనున్న సివసత్తి రావె
సంతబైటనున్న ఓ సాంబవీరావె
బత్తితో తిరువళిక యెత్తేను నీకు
బత్తిముత్తులియ్యవమ్మ పోలేరమ్మ
సత్తెము గల్గిన తల్లి సమకూర్చు మేలు" (పూతనాహరణం పే75-76)

7.10-4 ఏలలు

యక్షగానాలలో విశేషం పదం, మంచి పరపతి కలిగినది పదం, ఆంధ్ర వాఙ్మయంలో ఏలల ప్రశంస ప్రాచీన కాలం నుండి ఉంది. పాల్కురికి సోమనాధుడు

బసవ పురాణమున ఏలలు పెట్టి పాడుదురని చెప్పినాడు. కావ్యాలంకార చూడామణి, వేంకట నాధుని పంచతంత్రము ప్రభావతీ ప్రద్యుమ్నము మొదలైన ప్రాచీనాంధ్ర కావ్యాలలో ఏలల ప్రస్తావన ఉంది.

ఏలలు ॥ నవుకొంటా కేరుకొంటా - నారీమణులందఱము
పువ్వులు కోయఁగ బోతేను ఓరి చెంచులవాబ
నవ్వులల్లా పువ్వులాయెరా
అల్లిబిల్లిగ నందఱము ఆడుకొంట పాడుకొంట
మొల్లలు మోయఁగఁబోతేను చెంచులవాబ
మొల్లలెల్ల మల్లెలాయెరా
రాతిరి పొద్దున మేము రాణించు వెన్నెలబైట
గీతము పాడుచునుండఁగ నోరి చెంచులవాబ
రాతిరి శివరాతి రాయెరా
జాజిపూల శయ్యమీఁద జాణతనము లాడుకొంట
రాజిగాఁ బవ్వళించఁబోతే చెంచులవాబ
జాజులెల్ల సూదులాయెరా
సొమ్ములఁ బెట్టుక మేము కొమ్మలందఱము గూడి
సొమ్ముల మెఱయించఁబోతే చెంచులవాబ
సొమ్ములెల్ల నమ్ములాయెరా (వాసంతికా పరిణయం పే-19)

7.10-5 పదం

దేశిసాహిత్యంలో 'పదం' అంటే ఒక వైభోగం. అనేకమైన లయ, సోయగాల వైవిధ్యం ఆకారంలో రెండు పాదాల పల్లవి దానిని అనుసరిస్తూ నాలుగు పాదాల చరణాలు మూడు, లేదా నాలుగు ఉండడం పదానికి సామాన్య లక్షణం. ఒక్కొక్కసారి పల్లవికి లాగే చరణాలకు రెండేసి పాదాలు మాత్రమే కనిపిస్తాయి. పదానికి పల్లవి ప్రాణం.

మొదట 'పదము'లను తీసుకొంటే పాల్కురికి సోమనాధుడు 'పండితారాధ్య చరిత్రలో' గల పద విశేషాలు యక్షగానాల్లో ఉన్నవి.

పదము॥ సావేరి-ఆది. (వాక్యోపవాక్యములు)
నగ రాజకన్యక -వగునీవు లివమీఱ
మిగుల మెఱవడినాడి - మెప్పించనేర్తువా॥
స్థాణుభావమున ని-చ్చలును నమరిన నీదు
త్రాణ తెలియు నాచెంతనె- జాణతనములా॥
ఘనజఘనభరమూను- తనువు గాసిలునటుల
ననబోఁడి, జంటగా- నటియింపనేర్తువా? (చిత్రకూట మాహాత్మ్యం పే-203)

7.10-6 జతి

జతి అనే పదం సంస్కృత సంగీత శాస్త్రకర్తలు ప్రయోగించిన 'యతి' శబ్ద వికృతి రూపం అన్నారు డా॥ యస్వీ జోగారావు. జతి అంటే " ఒక గీత భేదమని నాట్యగానయోగ్య సంతతి" అని సూర్యరాయాంధ్ర నిఘంటువు నిర్వచనం. శ్రుతిలయలు గాన ప్రధానాంగాలు. శ్రుతి స్వరజతి విశిష్టమైనది లయ శబ్దజతి విశిష్టమైనది. చప్పట్లు కొడుతూ తాళ లయానుగుణంగా పాడే పదాలను జతి గీతాలు అని చెప్పవచ్చు. ఇవి కూడా చౌపదాలు, దరువులు లాగా తాళం, అభినయం ప్రధానంగా సాగుతాయి.

రామక్రియ రాగం- రూపకతాళం

నిప్పలు గుప్పళించుచు నేత్ర గోళములతో
గొప్పముమ్మెన వాలుతో గుప్పి గంతులతో
నుప్పరంబుదాక పెరిగి హోమకుండంబు వెడలి
కప్పమేని యుగ్రశక్తి కదలివచ్చెనపుడు (ప్రహ్లాద చరిత్ర పేజీ -27)

7.10-7 సువ్వాల

ఇది దంపుళ్ళ పాటకు ఊత పదంగా ప్రసిద్ధమైంది. యక్షగానాల్లో వివాహ సందర్భాలలో దీనిని ప్రస్తావించడం జరిగింది. దీనికి సువ్వాల, సువ్వలాలి, సుంకుల పాట, కొట్నముల పాట అని నామాంతరాలున్నాయి. సువ్వి అనేది ధ్వన్యనుకరణ శబ్దం. రాగతాళ నిర్దేశం లేని జానపద గేయ పద్ధతికి చెందిన గీతమిది.

సువ్వాలలు॥ రూపకము॥

ఇందుముఖులు బంగారుకుందెన కస్తురి రాజనాలు
పొందుగ నిలువు రోకండ్లతోఁ బొసఁ గదంచిరి
సువ్వి భక్త భరణరంహ సువ్వి దనుజేభసింహ
సువ్వి చెంచునారసింహ సువ్వాలె
ముదము దనర సొగసుగాంచి పాదలికలను మేనువంచి
సుదతులెల్ల దంచిరపుడు సువలఁబాడుచు
శృంగార వతులు గూడి చెలఁగి చెలఁగి పాట పాడి
యంగజ గురుని మీఁద సుంకు లమరఁ జెరిగిరి (వాసంతికా పరిణయం పే-35)

7.10-8 జోల

ఇది తెలుగు ప్రజలందరికీ ప్రశస్తమైన పాట. ఊయల పాట కూడా కాబట్టి సంస్కృతంలో డోలా శబ్దభవమని కొందరి అభిప్రాయం. జోకొడుతూ పిల్లలను నిద్ర పుచ్చటానికి పాడే పాట. ఈ జోల పాట నాయక రాజుల కాలం నాటి యక్షగానాల్లో కనపడుతుంది.

జోల॥ నీలాంబరి॥

శ్రీ రాజగోపాల చిన్మయానందశీల
కారుణ్యగుణాలవాల కనకాబ్జనాయికాలోల॥
నాపాలిభాగ్యంబ నాపెన్నిధానంబ।
గోపికాచిత్తచోర గోవర్థనోద్ధార॥
రత్న మందిరమున రక్తాబ్జ నాయికనుగూడి
రత్నశయ్యపై (గామినీ రత్నంబులు జోలయనంగ॥
పరికింప(దెలిసిన ప్రౌఢ గోపాల లాలి॥
పాయక కోరిక లిచ్చు భక్త పారిజాతంబ లాలి॥
శ్రీరక్తాబ్జ నాయికా చిత్తము కర(గింపుచు
నారజపు సొగసు మీఱిన శ్రీ రాజ గోపాలలాలి॥ (పూతనాహరణం పే-54-57)

7.10-9 దరువు

దరువు ధ్రువా శబ్దభవమని పండితుల అభిప్రాయం. సంస్కృత నాటకాల్లో దీని ప్రసక్తి ఉన్నది. భరతుని నాట్యశాస్త్రంలో 32వ అధ్యాయంలో ధ్రువా సంజ్ఞితమైన గీతాలు కొన్ని చెప్పబడినవి. వాక్యాల్లో వాచ్యం చేయరాని విషయాలనే ధ్రువాగీతులలో చెప్పాలని భరతుడు నిర్దేశించాడు. నాట్యశాస్త్రంలో ధ్రువగానం ప్రవేశాక్షేపనిష్క్రామ ప్రాసాదికాంతరమని ఐదు విధాలుగా చెప్పబడింది. సంగీత సమయసారంలో ధ్రువాగానం పదకొండు విధాలుగా చెప్పబడినది. నాట్యదర్పణ, భావప్రకాశ, వసంత రాజీ యాద్యనేక గ్రంథాల్లో భరతుని అభిప్రాయమే పునశ్చరణ చేయబడింది. నాట్యదర్పణంలో ధ్రువాలక్షణానికి లక్ష్యపురస్సరమైన చక్కని వివరణ, సమన్వయం చెప్పబడినది. ధ్రువాలక్ష్య లక్షణాలు పరిశీలించినపుడు మార్గ నాటకాల్లో దాని ప్రయోజనానికి ఒక సాంకేతిక ప్రతిపత్తి ఉన్నట్లు కనిపిస్తుంది. కాని యక్షగాన దరువుల్లో అటువంటి ప్రతిపత్తి కానరాదు. కాబట్టి యక్షగాన దరువులకు మార్గ నాటకాల్లోని ధ్రువకు సంబంధం లేదని కొందరు పండితుల అభిప్రాయం. తెలుగులో దరువు అంటే మద్దెల కనుగుణంగా పాడబడే గీతాలకు పేరుగా ఏర్పడింది.

7.10-9 .1 లక్ష్మీ కళ్యాణం

ఇది పెండ్లి పాటగా ప్రాచీన కాలం నుండి తెలుగు దేశంలో ప్రచారంలో ఉన్నది. అప్పకవీయంలో 'పెండ్లిపాట' అనే పేరుతో పాదాంతంలో 'కల్యాణ వైభవమే' అన్న ఊతపదంతో ఒక లక్ష్యమివ్వబడింది. కాని నాయకరాజుల కాలం నాటి లక్ష్మీకల్యాణం దరువులు ఊతపదం లేకుండాకనిపిస్తున్నాయి.

కన్నడ గౌళరాగం -ధృవతాళం

"సుదతుల కైదండ సొంపుతో బూని
మదనమంజరి వచ్చె మలయుచునపుడు
మంగళవాద్యముల్ మాటికి జెలగ
రంగు మీఱగవచ్చె రాజీవ నయన
ఎదురు సేసలు చల్లనింతు లెల్లరును
మదనమంజరి వచ్చె ముదము మీఱగను" (విజయరాఘవకల్యాణం పే-183)

"శృంగారమమరంగ జెలువమన్నారు
చెంగమ్మ పెండ్లికి జెలులార రారె
నిత్య కల్యాణంబు పచ్చతోరణము
హెచ్చైన కడలి రాజింట నే ప్రొద్దు
కన్నులు చల్లగా గనుగొంద మమ్మ
మన్నారుసామిని మనచెంగమ్మను"

(హేమాబ్జనాయికా స్వయం వరం పే -184)

ఇవి ద్విపద పాదాలవలె ఉంటాయి. ఆరు పాదాలు కలిగినది ఈ దరువు పాట.

7.10-9.2 కూనలమ్మ దరువు

పున్నాగ రాగం- ఆదితాళం

"కుండనిండ కొండగోగు కూరవండి
కూకుండి తిందువమ్మ- కూనలమ్మ
కోతికూన చంకబెట్టి కోటయెక్కి
కొక్కిరింతువు గదమ్మ -కూనలమ్మ
కూటికుండ తెరిచివేసి- గునిసియాడుచు
కుక్కల దోలుదువమ్మ -కూనలమ్మ" (విజయరాఘవ కల్యాణం పే -99)

7.10-9.3 చెంచుల దరువులు

"ఎదురు కోలలిచ్చి యెలుగుల బట్టి తెచ్చి
యిదిగో వాకిట నిల్పిరిది వింతగారు
అరచట్ట కుల్లాయలందముగా మేన
మెరయ మానిసి కోతి మెకము తిరిగేర
అనుమంతుడాదిగా మన సాములను బట్టు
కొని వచ్చి యిచ్చట నుండి రారిదిగో" (విజయ రాఘవ కల్యాణము పే 78-79)

అని గొల్లలను జూచి భిల్లవల్లభులు అంటున్న మాటలు.

7.10-9.4 ధర్మరాజ దరువు

ఘంటారవం రాగం- ఆది తాళం

వూదుక తాగుదమయ్య వో దర్మరాజ॥
వుట్టిమీద కెగరబోయి వో దర్మరాజ।
కాలువూన మాయెగద వో దర్మరాజ॥
వొద్దిమాను మీదనున్న వో దర్మరాజ।
వూగి వూగి యాడుమయ్య వో దర్మరాజ॥
వుల్లంకి పిట్టవలె వో దర్మరాజ।
వులికి వులికి యుడుమయ్య వో దర్మరాజ॥
వూసరవెల్లి వలె వో దర్మరాజ।
తలవూచి యుడుమయ్య వో దర్మరాజ॥ (విజయరాఘవ కల్యాణం-102)

పైన చెప్పిన కూనలమ్మ పదాలను ధర్మరాజ పదాలను కోనేటి దీక్షితకవి దరువులుగా పేర్కొన్నాడు.

7.10-9. 5 తుమ్మగి, వెన్నెల దరువులు

విజయరాఘవ నాయకుడు తుమ్మగిలో, వెన్నెలాహే అనే పదాలతో దరువులు రచించాడు. ఈ రెండు దరువులను గొల్లలు పాడుతారు.

సౌరాష్ట్ర రాగం- రూపకతాళం

"రెండు రెండు యిప్పగింజలే తుమ్మగిలో
రెండు వేల మాయావుల మందల్ తుమ్మగిలో
మూడు మూడు యిప్పగింజలే తుమ్మగిలో
కుడుములు పిండికూర వెన్నెలాహే
కూకుండి తినగదే వెన్నెలాహే

నల్లేరు దురదంట వెన్నెలాహే

నమల వెఱచేనె మాగంగ వెన్నెలాహే" (పూతనాహరణం పే-72)

ఈ వెన్నెల పదాలను కూడ పాల్కురికి సోమన పేర్కొన్నాడు. "వెన్నెలా" అనే పదం ఊతపదంగా గలిగిన దరువు. అంతేగాని వెన్నెలను వర్ణించేది గాని వెన్నెలకు సంబంధించినదిగాని కాదు.

7.10-9.6 మంగళం దరువు

భగవంతునికి హారతి పట్టే సందర్భంలో మంగళం దరువును విజయరాఘవ నాయకుడు మన్నారుదేవుడు కూడ రచించారు.

వసంత భైరవిరాగం -ఆది తాళం

"హారతులు గొనివచ్చి రంగనామణులు

ఆ రాజగోపమన్నారు చెంగటికి

మంగళము శ్రీ చెంగమలవల్లి రమణునకు

మంగళము మహనీయ మహితునకును

మంగలము నిచ్చలును మమునేలు దేవునకు . . .

జయ మంగళం శుభమంగళం (కాళీయ మర్దనం-పే-92)

"మంగళము సంపంగి మన్నారు దేవునకు

మంగళము మహితానుభావునకును

మంగళముసరిలేని బంగారుబొమ్మకును

మంగళముచక్కని చెంగమ్మకు

జయ మంగళం శుభమంగళం" (హేమాబ్జనాయికా స్వయంవరం పే-192)

7.10-9.7 గోపాలదరువు

విజయరాఘవుని యక్షగానంలో గొల్లలు పూతన కళేబరాన్ని పారవేస్తూ పాడిన పాట ఇది. పాల్కురికి సోమనాథుడు వీటినిసంబుద్ధి పదాలుగా పేర్కొన్నాడు.

"ఏలల్లా గోపాల- ఎంత బరువురా గోపాల

బ్రతికి యుందిరా గోపాల- బయమయ్యేర గోపాల

కదియబోకురా గోపాల - మోకులు దేరా గోపాల ." (పూతనాహరణం -పే -70)

ఇలా వివిధ పదాలు ఊతగా కలిగిన దరువులు అనేకం యక్షగానాల్లో కనిపిస్తాయి.

తంజావూరు రాచపాళయం యక్షగానాలలో సంభాషణలు ద్విపదల్లో సాగినా , వచనంలో సాగినా వాడుకభాషకు దగ్గరగా ఉన్నాయి. సాహిత్యంలో పాత్రోచిత భాషను విరివిగా ప్రవేశపెట్టిన ఘనత యక్షగానాలకే దక్కుతుంది. రాక్షసుల సంభాషణలూ, గొల్లల

సంభాషణలూ, పురోహితుల సంభాషణలూ, బ్రాహ్మణముత్తైదువల సంభాషణలూ, సింగి, సింగని మాటలూ పాత్రోచిత భాషలో ఉన్నాయి. ఈ కింది ఉదాహరణలు చూడండి:

7.11 భాష

7.11-1 చెంచుల సంభాషణలు:

ఒకడు: వొరె వొరె వెరవుకుర వొరే నేనుండా

వెరవుకుర నే సూచివచ్చెదగాని వెరవుకురా

మరొకడు: వోరి, వెరపించబోయి వెరచినట్లా నీవేపడి తన్నుకొంటూ వున్నావు. నన్నుజూడరా నే బోయి పొడిచివచ్చేను (వి.కల్యా.95)

7.11-2 గొల్లల సంభాషణలు :

ఒకడు : .... ఒరే గంగ! మన కిచ్చమ్మకు వచ్చిన గాచారం తీరెనే మనకాయిసారం వద్దురారోరి.

మరొకడు : ఒరే మన కిచ్చమ్మకు ఏమి గాచారం వచ్చెరా

మరొకడు : ఒరే నువ్వేడ నుంటివిరా

మరొకడు :ఒరే నేనే పొన పొన పొనాకోడెమ్మ గుంటకా గొఱ్ఱెల మందయుండదే ఆ గొఱ్ఱెల మందకాడ ఒక గుడ్డి మానిసి మరక పోతావుండగా ఆ అంటాచూస్తూ ఉంటిరా

మరొకడు: ఒరా ఒరా నువ్వేడ ఉంటివిరా (పూతనా-)

7.11-3 పురోహితుల సంభాషణలు:

రంగయమాట: ఏమోయి బోదనం తిమ్మయగారు

తిమ్మయమాట: ఏమంచున్నాడవోయి అనడ్వాహం రంగయగారు.

రంగయమాట: అదేందోయి బృహస్పతి, సంభావన రూకలు నీకు అపహరించుకొనిపోయి యెషువలె 'యద్వాతద్వాదులు' చెప్పచున్నాడవోయి.

తిమ్మయమాట: భళా భళా మహా లెస్సాయె కొంగుముడి రూకలున్న ధారపోర రూకలున్న నీవు గ్రహించుకొని యిషువలె 'ఏషాగాథలు' ఆడేది లెస్సషవోయి? (హే. నా. స్వ-189)

7.11-4 రాక్షసుల సంభాషణలు:

ఒకడు : ఒరే ఇప్పడు మనమేడకు వస్తావుండాముురా?

మరొకడు: ఏరా ఒరే మరిస్తివి; ఆ పాలసముద్రం దేవళ్లంతా మథియిస్తా ఉండారంట. మనకు ఇబ్బందేమంటే కిచ్చమ్మ పిలిపించిందే గదరా.

మరొకడు: కిచ్చమ్మ మాయలు ఒరే నమ్మరాదురా. ఒరె అందుకుతోడు జంభారిగాడు కూడినాడురా. దొరికిన అమృతం లంకించుకపోదుట్టా. ఒరే వాండ్లంతా విసపాలపిత్తులు, పోటిరా వార్ని నమ్మరాదురా. (హే. నా. స్వ- 110)

7.11-5 బాహ్మణ ముత్తైదువుల సంభాషణలు:

ఒకతె: రావే ఓ కాసల్నాటి రామక్క

మరొకరిమాట: ఇదిగో వస్సుందాననే పేరూరి కామక్క వింటివొషే జందేల బుచ్చక్క

ఒకతె: అదేందే ఓ బారతాల సూరక్క పాడిన ముత్తైదువలకత్తా కట్నవిస్సున్నారష పుచ్చుకుందాం వచ్చేరుషే. (హే.నా.స్వ-185)

7.11-6 ఎఱుకత మాటలు :

1.అమ్మాయమ్మ, సెయిసూపు, సెయిసూపు,
సెయిసూపవేయమ్మ, బంగారుసెయ్యి, భాగ్యముగల
సెయ్యి ధనముగల సెయ్యి, ధాన్యముగల సెయ్యి (విజ. చం.వి-53)

2. సేసూపు సేసూపు సేసూపవే దుండి;బంగారుసెయ్యి,
భాగ్యముగలసెయ్యి (విజ. కల్యా.161)

7.11-7 వాడుక మాటలు :

ఆడ, ఈడ, ఏడ (అక్కడ, ఇక్కడ, ఎక్కడ)
డెబ్బై, ఎనబై, తొంబై (డెబ్బది, ఎనుబొది, తొంబది)
పదహారు, పదారు (పదునారు)
వస్తిని, ఇస్తిని, చేస్తిని (వచ్చితిని, ఇచ్చితిని, చేసితిని)
కోసరం, వల్ల, కన్న (కొఱకు, వలన, కంటె)
అంటె(అనిన)
బ్రాహ్మణ్ణి (బ్రాహ్మడిని)
బాపనయ్య

ఇవి ప్రతి యక్షగానంలో విరివిగా కనపడతాయి.

7.11-8 కన్నడభాషలో గేయం:

బసవయ్య నిన్నపదగళ జేరగెదను
వాశవానితం దనర తనకోడు ననగే
హుల్లూ నీరుగళు - వుష్పిన అవరుగళు
కోళైయాగినిన - కోరెను నా సలహో (రతి కల్యా-69)

7.11-9 సంస్కృత వచనం

శుభేశోభనముహూర్తే అద్యబ్రాహ్మణః ద్వితీయ పరార్థే శ్వేతవరాహకల్పే వైవస్వత మన్వంతరే కలియుగే ప్రథమపాదే జంబూద్వీపే భరతవర్షేభరతఖండే అస్మిన్ వర్తమాన వ్యవహారే చాంద్రమానే సౌమ్యనామ సంవత్సరే ఉత్తరాయణే వసంతర్తౌ, చైత్రమాసే, ఉద్వాహాఖ్యం కర్మ కరిష్యమాణః.... (హే. నా.స్వ-183)

7.11-10 మాండలిక పదాలు :

యెత్తుకొనిరా (తీసుకొనిరా) (శచీ-161);

కొంటరా (తీసుకొనిరా) (విజ.కల్యా.101);

గావు (బలి) (పూత.-62)

పిల్లకాయ(బాలుడు) (ద్రౌప.కల్యా-26)

మెట్లు (చెప్పలు) (సతి.దా.శూ227);

దండిగా (చాలా);తళిగాకులు (విస్తరాకులు) ఉండాను (ఉన్నాను);
గేరి (వీథి); మెరవడి/మెఱవడి (ఊరేగింపు/నేర్పు/అతిశయం/ఉద్రేకం);
అంగడి (దుకాణం); ఈప్రొద్దు (ఈరోజు); మొరిటె(చిన్నచేట);
సంబళం(జీతం), దేవళము (దేవాలయం) (అన్న.పరి-70)

7.11-11 కన్నడ పదాలు:

అడియడు (సేవకుడు) మూలం . అడియ/అడిగ

గేరి(వీథి) మూలం, కేరి

హవణించు(రచించు/సిద్ధంచేయు/అలంకరించు) మూలం, హవణిసు

హవణికలు( ) హరువు (చక్కదనం, సౌందర్యం)

పావలు/పావాలు(చెప్పలు) మూలం.పావుగి

హొన్ను (బంగారం) మూలం. హొన్ను

హెగ్గాళె (పెద్దబూర)

బూరగాళె(బూర)

పరాకు(ఏకాగ్రత/సావధానత/హెచ్చరికనుదెల్పుమాట
/ఉపేక్ష/ఏమరుపాటు/అనవధానత)

హొంతకాడు (జెట్టిమల్లుడు/నేర్పరి/దృఢచిత్తుడు/ మోసగాడు)
మూలం. హొంతకార

హేరాళం(అధికం)

హొంబట్టు (బంగారుపట్టు) మూలం.హొన్ను పట్టు

7.11-12 తమిళపదాలు:

తళిఘాకులు (విస్తరాకులు) మూలం. తళిగ ఆకులు (తంజా.)

దేవళం (దేవాలయం)

మోడి(చిత్ర.మా-176);(బా.కృ.లీ.విలా-133,139),(హే.నా.స్వ-143)

సంబళం(గ్రాసం/జీతం) (పూత.-71)

పెరుమాళ్ళు (ప్రహ్లా.చ-38)

తిరువళిక( ) (పూత.-75)

7.11-13 పర్షో-అరబిక్ పదాలు

వజీరు (ప్రభువు) మూలం. వజీర్

సాహేబూ( ) మూలం. సాహిబ్

హజారము(కొలువుకూటము) మూలం. (హుజూర్)

హిజారు(అలిచట్టు) (హే.నా.స్వ-165)

బురుసారుఆలు (పట్టుతలపాగా) మూలం. బర్షీమ్ రుమాల్

హురుమంజి/హుర్మంజి (చం.శే.విలా-153)

పౌజులు (సేనలు) మూలం. ఫౌజ్

పైఠాణి( ) (విజ.చం.వి-)మూలం. పైఠాన్

బరాబరి (వేత్రధారుడు) మూలం. బరాబర్

ముస్తీబు (ముస్తాబు) మూలం.

సలాము/సల్లాము(నమస్కారం)మూలం. సలాం

సబబు(సమంజసం) మూలం. సబబ్

దివాణము(కొలువుకూటం) మూలం. దీవాన్ఖానా

మద్దతు ( ) మూలం. మద్దత్

హౌసు/హవుసు (సొగసు) మూలం.హవస్

తేజీ(మేలుజాతి గుర్రం) మూలం.తార్ఘు

ఛప్పన్నారు (యాబది ఆరు) మూలం. ఛప్పన్ ఆరు (తెలుగు)

కుల్లాయి (కుల్లా) మూలం. కుల్హా

నారంగ (నారింజ) మూలం. నారంగ్

మహడి( ) (అన్న. పరి-80)

తాయెత్తు (రక్షరేకు) (చం.శే.విలా-160) మూలం. తావీజ్

7.11-14 నిఘంటువులకెక్కని పదాలు

సోపస్కరాలు (తంజా.మ.నా-196)

పొంతనాలు (తంజా.మ.నా-200,201)

సుడియడు/సుడుపండు

జాలిపీట (విజ. చం. వి-41)

జాట్లు (విజ.కల్యా.103)

పిల్లాండ్లు (వాసంతి.పరి-37)

పిల్లారి (విజ.కల్యా-101)

అండెలు (విజ.కల్యా-109)

రంతుకాడు (విజ.కల్యా-127)

అళ్లం (పూత.-72)

7.11-15 సర్వనామ వైచిత్రి

భూతమైతే తనకు (నాకు అనే బదులు) వెఱపొచున్నదయ్యా (విజ. కల్యా-208) ఈ ధరణీతలమంతయు/ శోధించిన నిన్నువంటి (నీవంటి కి బదులు) శూరుడు గలడా? (విజ. కల్యా.148)

ధరణి వెలసెదవనుచు దాను (నేను అనే బదులు) విన్నాడ (హే.నా.స్వ 64)

మృదుశయ్యపై మెల్లమెల్లన తనకు(నాకుఅనే బదులు)

నిదురవచ్చిన శయనించితినమ్మ (విజ. చం. వి-26)

ఓరి, యిదెంత పాముర అబ్బా!చేర వెఱపొచున్నదిరా. కిచ్చమ్మ దీనిచేత కరపించ పిలిపించెనేమో మనముల. (మనల్ని అని అర్థం) (హే.నా. స్వ-115)

వక్రదంతుడు: హోహో మేముదా కపిల కణ్వాదుల శిష్యులమైన వక్రదంతులము.

సూత్రధారుడు: వక్రదంతులమని బహువచనం చెప్పితివే మీ రెందఱు వక్రదంతులోయి?

వక్రదంతుడు: ఓరి తిష్టన్మాత్ర ముండాకొడుకుల్లారా! మాకు బహువచనం చెల్లదట్రా? (శచీ-149)

అందుచేత (దీనిచేత) నొక దెబ్బతీస్తే నీ కార్యము నా కార్యము సరి రామయ్యా.(సతి. దా.శూ-240)

ఇందులోపల (దీనిలోపల) దొడ్డస్థలం విచారించి రావయ్య

7.11-16 క్రియా వైచిత్రి:

1. ద్రుపద భూపాలునకు సహాయముగా నేను పోయి శత్రుపలాయనము చేయించి వచ్చుచున్నాను. (వస్తాను అనే అర్థంలో) ఆ పర్యంతము మీరొక ప్రదేశంబున నుండుడు. (ద్రౌప. కల్యా 30)

2. ఇక నూయింటికి మేము పోయివస్తున్నాము. (పోయి వస్తాము అనే అర్థంలో) (శచీ-147)

3. .... యన్నపూర్ణా పరిణయంబను నూతన నాటకంబు నటియింపజేసి ఆత్మను కృతార్థత జెందవలెనని యిచ్ఛిస్తున్నాను. (వాంఛిస్తున్నాను అనే అర్థంలో) (అన్న. పరి-67)

4.అతని గుణగణాతిశయంబులు వినవలెనని యిచ్ఛిస్తున్నాను. (అన్న. పరి-67)

5. ....దాని దగ్గఱ పడుకో ఉండి (పడుకొని అనే అర్థంలో) స్నానమున్ను చేయకనే తడిబట్టతో తుడుచుకొని (శచీ-146)

6.ఇదిగో పట్టుకోవస్తున్నాను (పట్టుకొనివస్తున్నాను అనేఅర్థంలో) (హే.నా.స్వ-115)

7. ....తాను రత్న సింహాసనంబుపై గూర్చుండుక (కూర్చొని అనే అర్థంలో) కుబేరుని స్మరింపగా.....(అన్న.పరి-100)

8. మీరు నిచ్చటికి వచ్చిరి (వచ్చితిరి అనే అర్థంలో) మేల్మిమీర (అన్న. పరి-76)

9. అయ్య పిలిచీని (పిలుస్తున్నాడు అనే అర్థంలో)రావయ్య (ప్రహ్లా. చ -12)

10. నన్ను పంపువెట్టదగిన దిక్కుకు పంపక యీ బాలుని మీదనా పంపు వెట్టేది? (పంపించేది అనే అర్థంలో) (ప్రహ్లా.చ-28)

11. ....నీ కుళ్ళాయికి మండాడుచున్నావు (మండిపడుతున్నావు అనే అర్థంలో) నా శిరస్సేదోయి? (ప్రహ్లా.చ 29)

7.11-17 విభక్తి వైచిత్రి:

1.ఈ దినంబులలోననే నీ నెచ్చెలి వల్లనుండి నీ కోరిక వొనగూడునే (విజ. కల్యా. 164)

2.నీ వాయురారోగ్య భాగ్యములను (తో అనే అర్థంలో) ధరణి వర్థిల్లు .. (హే.నా. స్వ 191)

3. ఇన్నోటి బాధలన్నీ నీనుంచి (వల్ల అనే అర్థంలో) గదా వచ్చెను. (శచీ-164)

4.ఫలపుష్పంబులు బంగరు తబుకుల (లో అనే అర్థంలో)/చెలువుగ నించుక
(అన్న. పరి -102)

5. మాగధి భాషను (లో అనే అర్థంలో) సమస్య యిస్తున్నాము(విజ.కల్యా 142)

6. అత్తచేత (వల్ల/తే అనే అర్థంలో) పోరు మిగుల నధికమాయెను(విజ. చం. వి -13)

7.ఆచార్యు వలన (వద్ద అనే అర్థంలో) విద్యాభ్యాసమేమి యాచరింపక (ప్రహ్లా.చ-16)

9. ముదితరో బంగారు మొలిటెలోపలను (లో అనే అర్థంలో)
ముదముతో గురిసూడ ముత్తేలు దెమ్మిపుడు (విజ.కల్యా 162)

9. సొగసుగానుంట విలుసొంపుతో బూనిన వగకానికి (ని అనే అర్థంలో) నేను వలచితినమ్మ (విజ. కల్యా 162)

10. దూరదేశాననుండి స్వామివారి కీర్తి ప్రతాపాలు విని వస్తిమి. (ప్రహ్లా.చ-21)

11. నీవు రాజాస్థానానకు (-నికి అనే అర్థంలో) యోగ్యుండవషరా? (ప్రహ్లా. చ-26)

12. నాతోడ (నాదగ్గర అనే అర్థంలో) దాచకే నా తోడు నాడ (హ. నా.స్వ-144)

7.11-18 విశేష ప్రయోగాలు:

రేపెల్లి (రేపు, ఎల్లుండి) (విజ. చం. వి-56)

ఏప్రొద్దు (విజ, కల్యా63)/ ఏ వేళ (వి. కల్యా 72) (ఎల్లవేళలా)

వార్తలాడు (మాట్లాడు, సంభాషించు, ముచ్చటించు) (శచీ-190)

సయిరణించు (అలంకరించు) (వాసంతి. పరి-35)

వితము (విధము)(వి.వి-67)

నేనైతే పులిని బొడిచినవాడు. (విజ.కల్యా-96)

ఏమమ్మ ముత్తైదువలు ఇంతసేపు రాకుండవలె (విజ. కల్యా-180)

కట్టించుడీ, వెల్లగొట్టుడీ, చాలించుడీ, (రాజ. రం. వి.వి.నా-42)

పీకండి, పూడ్చండి (డీ, అండి అనే గౌరవవాచకాలు వాడారు.)

తిట్ల (తొట్టెలలో అనే అర్థంలో) (అన్న. పరి-73)

కటికము (కటికమువాడు అనే అర్థంలో) (అన్న. పరి-65)

జోషి (జ్యోతిష్కుడు అనే అర్థంలో) (అన్న. పరి-65)

లాందర్లు (అన్న. పరి-92)

కిచ్చమ్మ (కృష్ణమ్మకు తద్భవం, కృష్ణుడనే అర్థంలో) (పూత-68)

కబిస్తరం (కవిత్వం) (పూత -72)

7.11-19 నుడికారాలు:

యద్వాతద్వాదులు (హే.నా.స్వ-189), (ప్రహ్లా. చ-26)

ఏషాగాథలు (హే. నా.స్వ-189)

వజ్రశుంఠ (హే.నా.స్వ -189)

కాయోపండో (వాసంతి. పరి-32)

మొగమొగంబున (భీమ. వి-233)

బొమ్మగట్టు (భీమ. వి-233)

ఉసురుబోసుకొను (బా.కృ.లీ. విలా -130)

సాకబెట్టు (పూత.61)

7.11-20 సామెతలు:

ఉసురుగలిగితే ఉప్పమ్ముక బ్రతుకవచ్చు (హే.నా.స్వ-18)

కోతి ఆడితే జోగి పోసుకుపోయినట్టు (విజ.కల్యా-96)

పసుకాట యిచ్చేది పసలేదు చొచ్చేది మూరెడన్నట్టు (శచీ-144)

ఆడబోయిన తీర్థమెదురైనట్లు (భీమ. వి-244)

గోపురములు మ్రింగు బడుగుకు దలుపులప్పడములుగావె! (వి.వి -90)

దొడ్డయేనుగు నెక్కిదిడ్డి దూరుదురా! (రాజ. రం. వి. వి. నా-39)

గోరబోయేటందులకు గొడ్డలి కావలెనటరా (బా.కృ.లీ. విలా.-136)

కుడువబోయెడు వేళ కూరగాయల చవుల నడుగబనియేమి (కిరాతా. 179)

వ్రతము చెడ్డను సుఖంబును దక్కదను విధంబౌను (కిరాతా. 179)

ఎక్కినవానికి ఏనుగు కుఱుచ (విరాతా.182)

7.11-21 న్యాయాలు:

మహిష్యాం ప్రసవార్తాయాం మహిషో మదనాతురః (సతి. దా.శూ-238)

స్వయంనష్టః పరాన్నాశయతి (సతి.దా. శూ.225)

సత్సంగతిః కిం నకరోతి పుంసాం (సతి. దా. శూ-259)

అవశ్యం పితురాచారం పుత్రస్తదనువర్తతే (సతి.దా.శూ-225)

7.11-22 విశేషార్థాలు:

1. ముదితరో బంగారు మొరిటెలోపలను

ముదముతో గురిసూడ (జోష్యం చెప్ప అనే అర్థంలో) ముత్తేలు దెమ్మిపుడు (విజ,కల్యా 162)గురి. సమీపమాతృక . కురి/కుఱి (ఎఱుక, సోదె) మాతృక. తమిళం. కురవ/ కుఱవ

2. ద్రౌపది: దయ్యమా (దైవమా అనే అర్థంలో) యిటు సేసితాయనుచు జెయ్యాది (భీమ. వి-245)

3. వ్యాసుడు : పరిణామమే (కుశలమా అనే అర్థంలో) మీకు పాండునందనులార
పరగ జయమే నీకు పాంచాల పుత్రి (కిరాతా. 171)

4. అప్పడా మచ్చెకంటులు వియచ్చరవిరోధిచే మెచ్చులంది (బహుమతులంది అనే అర్థంలో) మగిడిరట. (ప్రహ్లా. చ-11)

5. వింత వారిని (అన్యులను / పరాయివారిని అనే అర్థంలో)రానీక మీరు కాపాడుకొని యుండరే! (పూత-53)

6. ....యీడకు వింత వారు (అన్యులు/ పరాయివారు అనే అర్థంలో) రారాదమ్మ (పూత-60)

7. వింతకవిత (ఉత్తమకవిత అనే అర్థంలో) హవణించు -వీణ వాయించు (హే.నా.స్వ-151)

7.11-23 అర్థవిపరిణామం:

1.నీవు పోయి సభాపతితో నీ వివరం మందలించుమోయి (చెప్పు అనే అర్థంలో) (శివ. సుం. పరి-14)

2. నా మాట మందలించి (చెప్పిఅనే అర్థంలో)భేటి చేయించరోయి (రాజ. రం. వి. వి.నా -38)

3. ఒక్క జక్కవ గుబ్బెతకు బుక్కిటివిడెము పాలింపుచు (ఇస్తూ అనే అర్థంలో) (హే. నా.స్వ-102)

4. ....అని లాలించి యభయము పాలించి యా వేలుపులను దోడ్కొని ... (హే. నా.స్వ-109)

5. ఈ తెఱంగున గనక సభాపతి యుత్సవ మంటపమున నుండు నవసరంబున (సమయంలో అనే అర్థంలో) పర్వతరాజ పుత్రికిని పరమేశ్వరునకును నన్యోన్య నిరీక్షణంబులైనది (చూపులు అనే అర్థంలో) జూచి.... (శివ.సుం. పరి-21)

8. సింహావలోకనం

జానపద కళారూప స్థాయి నుండి శిష్ట సాహిత్య ప్రక్రియగా స్థిరపడ్డ సాహిత్య రూపమే తెలుగు యక్షగానం. ఈ ప్రగతి ప్రస్థానంలో ప్రాధాన్యం వహించే అంశాలను సోదాహరణంగా వివరించడమే ఈ సిద్ధాంత వ్యాస లక్ష్యం. తెలుగు యక్షగానావిర్భావ వికాసాలను పేర్కొని, రచనా విధానాన్ని వివరించి, నాటక నిర్మాణ లక్షణాలతో గల పోలికను నిరూపించి, పాత్ర నిర్మాణ రీతిని ప్రదర్శనా శిల్పాన్ని చర్చించి, యక్షగానాలలో ప్రతిఫలించిన సమాజ జీవితాన్ని చిత్రించి, చివరగా యక్షగానాలలోని లయా వైవిధ్యాన్ని ప్రదర్శించే సిద్ధాంత వ్యాసమిది. మొత్తం ఏడు అధ్యాయాలుగా విభజింపబడింది.

'యక్ష'శబ్ద వివరణ, యక్షజాతిని చారిత్రకంగా గుర్తించడం, యక్షగాన ప్రాచీనతను తెల్పడం, తెలుగు యక్షగానాలను వాని ఉత్పత్తి వికాసాలను ఆధారంగా చేసుకొని తంజావూరు, రాచపాళయం, తెలంగాణా యక్షగానాలుగా మూడు ప్రాదేశిక కళా రూపాలుగా విభజించడం, ఆ క్రమంలో వాని సామాజిక చారిత్రక నేపథ్యాన్ని వివరించడం, యక్షగానంతో సమానంగా ప్రచారం పొందిన హరికథ, కొరవంజి, బొమ్మలాటలు, వీధి నాటకాలు, గొల్లసుద్దులు, కోలాటాలు, చిందు యక్షగానం మొదలైన ప్రజాకళలను పరిచయం చేయడం మొ॥ అంశాలు ఈ సిద్ధాంత వ్యాసానికి పూర్వరంగం.

తెలుగు యక్షగానాలలో కన్పించే సాధారణ లక్షణాలను అనగా ప్రార్థన, గురు, 'సుకవి స్తుతులు, కుకవి నింద, షష్ఠ్యంతాలు, ప్రస్తావన, సూత్రధారుని సంధి వచనం, చివరలో ఉండే మంగళ హారతులు లేదా భరత వాక్యం మొదలైన వాని చర్చ ఈ సిద్ధాంత వ్యాసానికి ప్రాథమికాంశంగా నిలుస్తుంది. మొదటి అధ్యాయంలో చర్చింపబడిన విషయాలివి. ఈ అధ్యాయం, తెలుగు యక్షగానాలు - పుట్టుపూర్వోత్తరాలు అనే శీర్షికను కలిగి ఉంది.

'యక్షగాన నిర్మాణ శిల్పం' అనే శీర్షికతో ఉన్నదే రెండవ అధ్యాయం. నిర్మాణం, శిల్పం అనే రెండు భావనలను నిర్వచించి యక్షగాన రచనతో వానిని సమన్వయించడమే రెండవ అధ్యాయ ప్రయోజనం. 'సతీపతిదాన విలాసము' అనే యక్షగానంలో ఉన్న కథా కవితా, నిర్మాణ శిల్పాలు అనుశీలించబడ్డాయి.

నాటకరచనలో ప్రాధాన్యం వహించే పంచసంధులను ముఖ, ప్రతిముఖ, గర్భ, అవమర్శ, నిర్వహణ సంధులను - వివరించడం, నాంది ప్రస్తావనాది నాటక లక్షణాలను, పంచసంధి నిర్మాణాన్ని 'ప్రహ్లాద చరిత్ర' అనే యక్షగానంతో సమన్వయించడం ఈ అధ్యాయంలోని ప్రధానాంశాలు.

ఐదు అర్థ ప్రకృతులు క్రమంగా కథలోని ఐదు కార్యావస్థలతో సంవదించడం వల్ల నాటక పంచసంధులేర్పడతాయి. అలాగే నాంది ప్రస్తావనాది నాటక లక్షణాలు కూడా యక్షగానంలో స్పష్టాస్పష్టంగా తెలుస్తూనే ఉంటాయి. యక్షగాన రచనలో ప్రస్ఫుటమయ్యే సాధారణ నాటక లక్షణాలను గుర్తించి, సమన్వయించడానికి చేసిన ప్రయత్నమే ఈ అధ్యాయంలో వివరింపబడింది. ఒక విధంగా తెలుగులో సంప్రదాయ నాటక రచనావిర్భావానికి తెలుగు యక్షగాన రచనా విధానమే ప్రేరణనిచ్చిందనీ, అదే తెలుగు నాటక రచనకు మార్గదర్శకమనీ సూచింపబడింది.

'యక్షగానం- నాటక నిర్మాణ శిల్పం' అనే శీర్షికతో ఉన్న మూడవ అధ్యాయంలో తెలుగు యక్షగాన నిర్మాణానికి, నాటక నిర్మాణంతో ఉన్న సారూప్యం, అన్ని కోణాలలో పరిశీలించి నిరూపించబడింది. అందుకు గాను తెలుగు యక్షగానాలను -1. పౌరాణిక 2. చారిత్రక 3. సాంఘిక 4. కాల్పనిక అను నాలుగు రకాలుగా స్థూల విభజన చేయడమయింది.

పౌరాణిక యక్షగానాలుగా 'ద్రౌపదీ కల్యాణము', 'శ్రీకృష్ణపారిజాతము', 'హేమాబ్జనాయికా స్వయంవరము' అనే మూడింటిని స్వీకరించి పౌరాణిక నాటక నిర్మాణం లోని నాంది, ప్రస్తావన, పంచ సంధ్యాది లక్షణాలతో సమన్వయించడం ఈ అధ్యాయంలోని ఒక ప్రధానాంశం.

చారిత్రక యక్షగానాలుగా విభజించిన 'విజయ రాఘవ చంద్రికా విహారం', 'వీర బ్రహ్మంగారి చరిత్ర' అనే రెండు తెలుగు యక్షగానాలలోని తెలుగు చారిత్రక నాటక నిర్మాణ లక్షణాలను గుర్తించి, ఆయా నాటక లక్షణాలతో సమన్వయించడం మరొక ప్రధానాంశం.

'సతిదాన శూరము' అనే యక్షగానంలోని నిర్మాణ శిల్పాన్ని, సాంఘిక నాటక నిర్మాణ శిల్పంతో సమన్వయించి చూపడం మరొక ముఖ్యాంశం.'సతీపతిదాన విలాసము' అనే యక్షగానంలోని కథ కేవలం కల్పిత గాథ. దీనికి ఏ పౌరాణికాధారాలు లేవు. కావున ఇది కాల్పనిక నాటక నిర్మాణ లక్షణాలతో సమన్వ యింపబడింది.

అలాగే తెలుగు యక్షగానాలలో కన్పించే శృంగారాది రసపోషణ జరిగిన పద్ధతి వివరించబడింది. తర్వాత తెలుగు యక్షగానాలలోని అష్టాదశ వర్ణనలు సోదాహరణంగా వివరింపబడ్డాయి.

'యక్షగానాలు - పాత్ర నిర్మాణ శిల్పం' అనే పేరుతో ఉన్న ఈ అధ్యాయంలో వివిధ పౌరాణిక, చారిత్రక, సాంఘిక, కాల్పనిక జానపద పాత్రలు సమీక్షింపబడ్డాయి.

హిరణ్యకశిపుడు, ప్రహ్లాదుడు, ద్రుపదుడు, ధృష్టద్యుమ్నుడు, ద్రౌపది, రాముడు, సీత విశ్వామిత్రుడు మొదలైన పౌరాణిక పాత్రులు, తెలుగు యక్షగానాలలో చిత్రింపబడిన పద్ధతి వివరింపబడింది.

పోతులూరి వీరబ్రహ్మం చారిత్రక పాత్రగా చిత్రింపబడింది. సమాజంలో కన్పించే మతంగస్త్రీలు, బ్రాహ్మణుడు, మాదిగవాడు, శిష్యుడు మొ॥ సాంఘిక పాత్రలు చిత్రణ పేర్కొనబడింది. పౌరాణిక పాత్రలైన సత్యభామ, శ్రీకృష్ణుడు, నారదుడు మొ॥ వారు 'సతీపతిదాన విలాసము' అనే యక్షగానంలో ఒక ప్రత్యేక ప్రయోజనం కోసం విలక్షణంగా చిత్రింపబడ్డాయి. అందువల్ల వీనిని కాల్పనిక పాత్రలుగా పేర్కొనడం జరిగింది.

తెలుగు యక్షగానాలలో తలారులు, వేగులు, చారులు, విదూషకుడు, జగజ్జెట్లు, కింకరులు, కటికవారు, గొల్లభామలు, సోదెకత్తెలు, చెంచు దొరలు, పాములవారు మొ॥ జానపద పాత్రలున్నాయి. ఈ పాత్రలు నిర్మింపబడిన తీరు వివరింపబడింది.

'యక్షగానం- ప్రదర్శన శిల్పం' అనే శీర్షికతో ఉన్న ఈ అధ్యాయంలో యక్షగాన ప్రదర్శన విధానాన్ని వివరించడమే ప్రధానోద్దేశం. తంజావూరు, తెలంగాణ యక్షగాన ప్రదర్శన పద్ధతిలోని భేదాలు వివరింపబడ్డాయి. రంగాలంకరణ, పాత్రల వేషధారణలను వివరించిన తర్వాత యక్షగాన ప్రదర్శన క్రమంలోని వివిధ అంశాలు చర్చింపబడ్డాయి.

ప్రార్థనతో ప్రారంభమయి, సుకవిస్తుతి, గురుస్తుతి, నాంది, పాత్రప్రవేశం, సంధి వచనాలు, పోషక పరిచయం, భాగవతుల సంభాషణలు, మంగళ హారతులు మొదలైన అంశాలతో సాగి భరత వాక్యంతో సమాప్తం కావడం యక్షగాన ప్రదర్శన విధానం.

'యక్షగానం- సమాజ ప్రతిఫలన శిల్పం' అనే ఆరవ అధ్యాయంలో అనేక సామాజికాంశాలు చర్చింపబడ్డాయి. రాజులు వేటకు వెళ్ళేటపుడు చేసుకొనే అలంకరణ, ధరించే ఆభరణాలు అలాగే మతంగ స్త్రీలు ధరించే ఆభరణాలు కూడా ఈ అధ్యాయంలో వివరింపబడ్డాయి. నాటి సమాజంలో రాజోద్యోగులు, పురోహితులు, ఆచార్యులు ఎలా ఉండేవారు, వారి ప్రవర్తన, వేషభాషలు మొదలైన అంశాలు ఇందులో ప్రస్తావింపబడ్డాయి. గోపకాంతల జల క్రీడా విశేషాలు చర్చింపబడ్డాయి.

మానవ జీవితంలో వివాహం ప్రధానమయింది. భార్యాభర్తయిన స్త్రీ పురుష సంబంధాలు, సమాజంలో వాటి ప్రాధాన్యం చెప్పబడ్డాయి. వివాహవిధిలో ప్రాధమికమైన నిశ్చయతాంబూలాలు ఇచ్చిపుచ్చుకోవడం, ఆ సందర్భంలో చెప్పబడే సంకల్పం, గౌరీపూజ ప్రాధాన్యం, వివాహమైన పిదప ఆడపిల్లను అత్తవారింటికి పంపే అంపకాల తంతు మొ॥ విషయాలు పేర్కొనబడ్డాయి.

స్త్రీలు పాటించవలసిన పాతివ్రత్యధర్మం, దాని మహిమ చెప్పబడ్డాయి. మానవులు దేవతలను పూజించడం అనాదిగా వస్తున్న ఆచారం. మానవ జీవితంలో అనేకానేక విశ్వాసాలకు స్థానముంది. కలలను నమ్మడం నాటి యక్షగానాలలో కన్పిస్తుంది. అలాగే శకునాలను పాటించడం కూడా ఉంది. మత విశ్వాసాలు కూడా నాటి సమాజంలో దృఢంగా ఉన్నాయి. రాజు అనుసరించే మతాన్ని ప్రజలు పాటించేవారు.

వీరబ్రహ్మంగారు బోధించిన తత్త్వాలలో కాలజ్ఞానముంది. భవిష్యత్కాలంలో జరిగే వింతలను, విశేషాలను బోధించడమే కాలజ్ఞానం. నాటి సమాజంలో కాలజ్ఞానాన్ని

నమ్మడం కన్పిస్తుంది. అలాగే మంత్రాలు, మహిమలు నాటి ప్రజలను ఎక్కువగా ఆకర్షించాయి.

యక్షగానం సంగీత ప్రధానమైన రచన. పామరులను, పండితులను ఒకే విధంగా ఆకట్టుకొనే శక్తి సంగీతానికి ఉంది. ఈ అధ్యాయంలో భిన్న లయాశ్రితాలైన ఛందోరీతులు వివరింపబడ్డాయి. విఘ్నేశ ప్రార్థనతో మొదలై ఇష్టదేవతలనందరినీ ప్రార్థించిన పిదప, కైవారం చేసి, సంకల్పం చెప్పడం నాటి యక్షగానాలన్నిటిలో సమానంగా కన్పించే అంశం.

విభిన్న ఛందోరీతులు యక్షగానాలలో ఉన్నాయి. మార్గ సంగీత సంప్రదాయాన్ని అనుసరించేవి కొన్ని; దేశి సంగీత సంప్రదాయాన్ని అనుసరించేవి మరికొన్నిగా విభజింపబడ్డాయి. గోపికాగీతలు, భ్రమరగీతలు, దండకం, అష్టకం, చేపదం మొ॥ మార్గ సంగీత సంప్రదాయాన్ని అనుసరిస్తాయి. అలాగే ద్విపదలు, రగడలు, పదములు, ఏలలు, జతి, జోలపాటలు, దరువులు మొ॥ దేశిసంగీత సంప్రదాయాన్ని అనుసరించే ఛందోరీతులు. ఈ రెండు విభాగాలు చర్చింపబడ్డాయి. దరువులలో ఉన్న భేదాలన్నీ సమగ్రంగా పేర్కొనబడ్డాయి.

యక్షగానాలలో కనిపిస్తున్న భాషావిశేషాలు కూడా ఈ అధ్యాయంలోనే వివరింపబడ్డాయి. సమాజంలో ఒకే భాష వ్యవహరింప బడుతున్నప్పటికీ, భిన్న వర్గాల ప్రజల వ్యక్తీకరణలో భేదాలుంటాయి. అలాంటి భేదాలే నాటి యక్షగానాలలో చోటు చేసుకొన్నాయి. చెంచులు, గొల్లలు, ఎఱుకతలు, మొ॥ జానపదుల సంభాషణలు, రాక్షస పాత్రల సంభాషణ, పురోహితులు, బ్రాహ్మణ ముత్తైదువలు సంభాషించే తీరు ఈ అధ్యాయంలో వివరింపబడింది.

మాండలిక పదాలు, సంస్కృత వచనం, తమిళం, కన్నడం మొ॥ సన్నిహిత భాషలలోని పదాలు, నిఘంటువులకెక్కని పదజాలం, పర్షో అరబిక్ వంటి పరభాషా పదాలు ఈ అధ్యాయంలో చర్చింపబడ్డాయి.

వ్యాకరణానికి, శబ్దార్థ సంబంధానికి చెందిన విశేషాలు కూడా ఈ అధ్యాయంలో ఉన్నాయి. సర్వనామం, క్రియ, విభక్తి మొ॥ వ్యాకరణాంశాలు, నుడికారం, సామెతలు, న్యాయాలు మొ॥ వ్యవహార విశేషాలు, అర్థవిపరిణామం మొ॥ భాషావిశేషాలు ఇందులో ప్రస్తావించబడ్డాయి.

తెలుగు యక్షగానం జానపద కళా స్థాయినుండి శిష్ట సాహిత్య స్థితికి ఎదిగిన సాహిత్య ప్రక్రియ. అసంఖ్యాకంగా ఉన్న తెలుగు యక్షగానాల పరిధి అతి విస్తృతం.

తెలుగు యక్షగానాలలో నిర్మాణ పరంగా ఉన్న విశేషాంశాలు ఈ సిద్ధాంత వ్యాసంలో చర్చింపబడ్డాయి. తెలుగు యక్షగానం పుట్టుపూర్వోత్తరాల చర్చతో మొదలై, సంస్కృత నాటక లక్షణాలను తనలో ఇముడ్చుకొన్న తెలుగు యక్షగానం తెలుగు సంప్రదాయ నాటక రచనకు మార్గదర్శకమైన తీరు చర్చింపబడింది. ఆ తరువాత పాత్ర చిత్రణకు, ప్రదర్శనకు సంబంధించిన విషయాలు వివరింపబడ్డాయి. యక్షగానాలలో

కన్పిస్తున్న సమాజ ఆచార వ్యవహారాలు చెప్పబడ్డాయి. తరువాత సంగీత ప్రధానమైన యక్షగానంలోని సంగీత విశేషాలు, చివరగా భాషావిశేషాలు చర్చింపబడ్డాయి.

ఒకప్పుడు జానపద సమాజంతో పాటు రాజాంతఃపురాల ఆదరణకు పాత్రమై రంగస్థలంపై వైభవంగా ప్రదర్శింపబడిన తెలుగు యక్షగానం నేడు రంగస్థలం నుండి కనుమరుగయి ఉండవచ్చు. కాని, దానిలోని సాహిత్యపు విలువలు, ఎన్నటికీ సడలిపోని నిర్మాణ శిల్పం తెలుగు సాహిత్య రంగ స్థలం మీద దానికొక విశిష్ట స్థానాన్ని కల్పించాయని చెప్పవచ్చు.

ఉపయుక్త గ్రంథ సూచి

1. అప్పకవి కాకునూరి — అప్పకవీయము. రామమూర్తి గిడుగు వెంకట నరసింహాచార్యులు ఉత్పల (పరి) వావిల్ల, మద్రాసు -1970

2. ఆదిశేషువు హరి — జానపద వాఙ్మయము- పరిచయం రాజ్యలక్ష్మి ప్రింటర్సు గుంటూరు -1967

3. అరుణకుమారి. జి — వ్యాస మధూలిక ఈస్ట్ వెస్ట్ రిసెర్చ్ సెంటర్,2007.

4. అప్పారావు పి. యస్. — తెలుగు నాటక వికాసము,1967.

5. అమర సింహుడు, — అమరకోశము. లింగభట్టీయ గురుబాల ప్రబోధికా సహితము,వావిళ్ళ రామస్వామి శాస్త్రులు (మద్రాసు-1962)

6. ఈశ్వర దత్తు కందూరి — ప్రాచీనాంధ్ర భూగోళము - ఆంధ్ర ప్రదేశ్ సాహిత్య అకాడమి, హైదరాబాదు -1963

7. .ఉమా రామారావు — శాహజీ యక్షగాన ప్రబంధాలు కాత్యాయని ఆర్ట్స్ ప్రచురణ ,2006

8. ఎల్లారెడ్డి , పొద్దుటూరి — తెలంగాణలో యక్షగానం రచన- ప్రయోగం జాతీయ సాహిత్య పరిషత్ ప్రచురణ, పాలమూరు శాఖ, మహబూబ్ నగర్,1994.

9. కామేశ్వరరావు, ఆర్.ఎల్. — మహాకవి రఘునాథ భూపాలుడు. గాయత్రి ఆర్ట్ ప్రింటర్స్ ముద్రణ, 1987.

10. కుసుమాంబ, కె — నాయక రాజుల చరిత్ర కళా సంస్కృతి శ్రీ సాయి ప్రెస్, నల్లకుంట, హైద్రాబాదు, 2001.

11. కృష్ణకుమారి నాయని — తెలుగు జానపద గేయగాథలు హైదరాబాదు -1977

12. కృష్ణకుమారి నాయని — జానపద వాఙ్మయము. కళా స్రవంతి, సాహితీ సాంస్కృతిక సంస్థ, హైదరాబాదు -1974

13. కర్నాటి — కళా దర్శనమ్, సాహితీ మిత్రులు ప్రచురణ 2002

14. చంద్రశేఖరరెడ్డి రాచపాళెం శిల్ప ప్రభావతి, ప్రభావతి ప్రద్యుమ్న కావ్య విమర్శ1980

15. జోగారావు, యస్వీ. ఆంధ్ర యక్షగాన వాఙ్మయ చరిత్ర ఆంధ్ర విశ్వ కళా పరిషత్ ప్రకాశితము, వాల్తేరు, 1961.

16. జోగిసోమయాజి, గంటి. (పరిష్కర్త) యక్షగానములు (తంజావూరు సంపుటం1. వాల్తేరు:) ఆంధ్ర విశ్వకళా పరిషత్తు 1955.

17. జోగిసోమయాజి, గంటి. (పరిష్కర్త) . యక్షగానములు (తంజావూరు సంపుటం2. వాల్తేరు:) ఆంధ్ర విశ్వకళా పరిషత్తు 1956

18. జోగిసోమయాజి, గంటి. (పరిష్కర్త) 1957. యక్షగానములు (తంజావూరు సంపుటం. 3. వాల్తేరు:) ఆంధ్ర విశ్వకళా పరిషత్తు

19. జోగిసోమయాజి, గంటి. (పరిష్కర్త) 1959. యక్షగానములు (తంజావూరు సంపుటం.4. వాల్తేరు:) ఆంధ్ర విశ్వకళా పరిషత

20. జోగిసోమయాజి, గంటి.(పరిష్కర్త) 1960. యక్షగానములు (తంజావూరు సంపుట. 5. వాల్తేరు: ఆంధ్ర విశ్వకళా పరిషత్తు

21. జోగిసోమయాజి, గంటి. ఆంధ్ర భాషా వికాసము, త్రివేణి పబ్లికేషన్సు, మచిలీ పట్టణము ముద్రణ -1978

22. దొణప్ప తూమాటి. తెలుగు హరికథా సర్వస్వం శ్రీ లక్ష్మీ ప్రెస్ గుంటూరు -1978

23. దొణప్ప, తూమాటి. జానపద కళా సంపద. నిర్మల పబ్లికేషన్స్, విశాఖ పట్టణం, 1975.

24. నాగభూషణ శర్మ మొదలి తెలుగు సాహిత్యం. గాంధీజీ ప్రభావం, 1970.

25. ప్రేమలత రావి తెలుగులో జానపద సాహిత్యం, హైదరామాదు -1983

26. పోతన భాగవతము ఆంధ్రప్రదేశ్ సాహిత్య అకాడమి, హైదరాబాదు,చ.ము.1983

27. ప్రతాపరెడ్డి సురవరం ఆంధ్రుల సాంంఘిక చరిత్ర. ఆంధ్ర సారస్వత పరిషత్తు,-1985

28. భక్త వత్సలరెడ్డి, యన్.(ప్ర.సం.), రమేష్, భట్టు (సం), జానపద విజ్ఞానంలో పరిశోధనలు సంక్షిప్త వివరణ. తిరువనంతపురంః దాక్షిణాత్య - జానపద విజ్ఞాన సంస్థ, 2004.

29. మోహన్ జి.యస్.	తెలుగు, కన్నడ తులనాత్మక సాహిత్య వ్యాసాలు, 2003
30. రుద్రకవి, కందుకూరి.	సుగ్రీవ విజయం ఆంధ్ర విశ్వ కళాపరిషత్, వాల్తేరు.
31. రామరాజు బిరుదు రాజు	తెలుగు జానపద గేయ సాహిత్యము జానపద విజ్ఞాన ప్రచురణలు హైదరాబాదు, ద్వి.ము.-1978
32. రజనీ కాంతరావు, బాలాంత్రపు	ఆంధ్ర వాగ్గేయకార చరిత్రము తెలుగు విశ్వవిద్యాలయం ప్రచురణ పబ్లిక్ గార్డెన్స్, నాంపల్లి, హైద్రాబాదు.
33. రాధాకృష్ణ మూర్తి మిక్కిలినేని	ఆంధ్ర నాటక రంగ చరిత్ర, శ్రీ వెంకటేశ్వరా ప్రింటర్స్, కత్తి వాక్కం హై రోడ్, మద్రాసు -1969
34. రామబ్రహ్మం బేతవోలు	పద్య కవితా పరిచయం అ.జో వి.బో ప్రచరణ 2000.
35. లక్ష్మీ కాంత శాస్త్రి శిష్టా	తంజావూరు తెలుగు కవులు. శ్రీఅరుణా బుక్ హౌస్ మద్రాసు ,1981
36. లక్ష్మీ కాంతం పింగళి	సాహిత్య శిల్ప సమీక్ష 1966.
37. వల్లభరాయుడు వినుకొండ	కావ్యాలంకార సంగ్రహము వావిళ్ల చెన్నపురి-1953
38. వల్లభరాయుడు వినుకొండ	క్రీడాభిరామము వావిళ్ల చెన్నపురి -1953
39. వెంకట రామనరసింహం.	కాకర్ల. (పరిష్కర్త) 1972 యక్షగానములు (తంజావూరు) సంపుటం. 8 వాల్తేరు; ఆంధ్ర విశ్వకళా పరిషత్తు
40. వెంకట రామనరసింహం.	కాకర్ల. (పరిష్కర్త) 1976 యక్షగానములు (తంజావూరు) సంపుటం. 11 వాల్తేరు: ఆంధ్ర విశ్వకళా పరిషత్తు.
41. వెంకటావధాని దివాకర్ల,	సాహిత్య సోపానాలు. ఆంద్ర సారస్వత పరిషత్తు 1985.
42. వీరభద్రరావు కొత్తపల్లి	ఆధునికాంధ్ర సాహిత్యంపై ఆంగ్ల సాహిత్య ప్రభావం.

43. సుందరం ఆర్వీయస్ — జానపద సాహిత్య స్వరూపం జానపద విజ్ఞాన సమితి, బెంగుళూరు -1976

44. సీతాపతి,గిడుగు — తెలుగులో ఛందోరీతులు విశాలాంధ్ర పబ్లికేషన్స్, హైదరాబాదు-1961

45. సుందరం ఆర్వీయస్ — తెలుగు సాహిత్యంలో దేశికవిత. మానస సరోవర ప్రచురణలు నెల్లూరు -1970

46. శ్రీ రామ అప్పారావు పోణంగి — తెలుగు నాటక వికాసము. నాట్యమాలా ప్రచురణము, సికింద్రాబాదు-1967

పత్రికలు

1. నాట్యకళ పత్రికలు సంచికలు 1966, 1972, 1970 (ప్రత్యేక సంచిక మార్చి) జూన్ 1977. నాట్యకళ ప్రెస్ సంగీత నాటక అకాడమి, కళాభవన్, సైఫాబాద్, హైద్రాబాదు.
2. ప్రజాకళా ఉత్సవాలు, ఆంధ్ర ప్రజా నాట్యమండలి సంచిక - నవంబరు, 2001. మఖ్దూం భవన్, మఖ్దూ మార్గ్, హిమాయత్ నగర్, హైద్రాబాద్.
3. ప్రవర, శివ కళ్యాణ ప్రకరణము, దేవాదాయ ధర్మదాయ శాఖ, అన్నవరం, 1981.
4. 125 ఏళ్ల తెలుగు నాటకరంగం, ఆంధ్రప్రజానాట్యమండలి, హైద్రాబాదు, ప్రత్యేక సంచిక, 2006.

ఆంగ్ల గ్రంథాలు :

1. An out line of Indian Folk lore: Durga Bhagavat, popular Book Depot. Bombay-7,1958
2. History culture of the Indian people Vol III (The classical age), Bharatiya Vidya Bhavan, Bombay-1954
3. Current trends in folk lore, Jawaharlal Hindu Institute of Kannada Studies, University of Mysore, Mysore-12 First Edition-1978.
4. Yakshagana PP by Dr.V. Raghavar (Triver Vol - XII No,2)
5. The Yakshas: By Dr.A. Coomaraswamy.